

მ. ნიკოლაიშვილი

ქართველურ ენათა შესწავლისა
და
სწავლების საკითხები

თბილისი

ქართველური ენებისადმი ქართველ და უცხოელ ენათმეცნიერთა ინტერესი ძირითადად გამოწვეულია ამ ენათა ფონოლოგიურ-გრამატიკული სისტემების არქაულობით. ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა სვანური ენა, რომელიც ტიპოლოგიურად ყველაზე ახლოს დგას საერთო-ქართველურ ფუძე-ენასთან.

ჩვენ გამოკვლევაც ერთ-ერთ ასეთ არქაულ საკითხს ეხება, რომელიც სვანურში სინქრონიულ დონეზე მოქმედი პროცესია.

მეორე ნაშრომი „ქართული, როგორც მეორე ენის, სწავლება“ ხანგრძლივი მუშაობის გამოცდილების შედეგია. მეთოდოლოგიური ნაშრომები ენის სწავლებასთან დაკავშირებით ნაკლებად იწერება. განსაკუთრებით, როცა ეს ეხება ქართულის, როგორც მეორე ენის სწავლებას.

წინამდებარე წიგნი დახმარებას გაუწევს ამ საკითხებით დაინტერესებულ სპეციალისტებს.

რედაქტორები: ფილოლოგიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი
ელენე ბაბუნაშვილი

«საენათმეცნიერო ძიებანი»

ISBN 978-9941-0-1912-8

© მ. ნიკოლაიშვილი, 2009

ხმოვანთა რედუქცია სვანურში

სვანური ენის ხმოვანთა რედუქცია დიდი ხანია სპეციალური კვლევის საგანია. არსებობს ისეთი მნიშვნელოვანი და საყურადღებო გამოკვლევები, როგორცაა: ა. შანიძის „წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის“ და ვ. თოფურიას „რედუქციისათვის ქართველურ ენებში“.

ცნობილია, რომ ხმოვანთა რედუქცია აღნიშნულ დიალექტში ყველაზე უფრო ცხოველი და მოქმედი მოვლენაა.

ანალიზის ჩასატარებლად გამოყოფილია ფონოლოგიური ერთეული, ე. წ. სარედუქციო ბირთვი, რომელიც გულისხმობს სარედუქციო ხმოვანს მისი გარემომცველი თანხმოვნებით. გათვალისწინებულია რედუქციის გამომწვევი სხვა ფაქტორებიც და მოცემულია ცდა „ავტომატური სარედუქციო მექანიზმის“ შექმნისა წმინდა ფონოლოგიური სქემების სახით, რომელიც უძევს საფუძვლად ხმოვანთა რედუქციას აღნიშნულ დიალექტში. შემდეგ გაანალიზებულია ის შეზღუდვები, რომლებიც ცვლიან რედუქციის წმინდა ფონოლოგიურ მოდელს.

ხმოვანთა რედუქცია სვანურში შეიძლება გავყოთ ორ ძირითად ნაწილად: 1. ხმოვანთა რედუქციის ფონოლოგიური ანალიზი (ბალსზემოური დიალექტის მასალაზე) და 2. მორფოლოგიური შეზღუდვები, რომლებიც ცვლიან რედუქციის ფონოლოგიურ მოდელს. ნაშრომის პირველი ნაწილი კონკრეტული ხასიათისაა, ხოლო მეორე მეტწილად მოიცავს ზოგადი თეორიის საკითხებს.

სქემატურად წარმოდგენილია ხმოვანთა რედუქციის სახეები აღნიშნულ დიალექტში. მიღებული შედე-

გების საფუძველზე დავრწმუნდით, რომ ამგვარი „წმინდა“ ფონოლოგია არ არის საკმარისი, რომ საჭიროა მიემართოთ ენის სხვა ასპექტებსაც, კერძოდ, მორფოლოგიას. ამასთანავე ირკვევა, რომ ჩვენ მიერ წარმოდგენილი „წმინდა“ ფონოლოგიური სქემა, თავის მხრივ, სცილდება ფონოლოგიის ფარგლებს. საკვლევი ობიექტი, სარედუქციო ბირთვი, სიტყვის ნაწილია. ცხადია, საკითხის სრულყოფილად გადაწყვეტისათვის უნდა შევისწავლოთ სიტყვაც (როგორც ერთეული, როგორც მთლიანობა), რადგან ხმოვნის რედუქციას განსაზღვრავს სიტყვაში მარცვალთა რაოდენობა, ხოლო ფონემათა დისტრიბუცია განსაზღვრავს სიტყვის სტრუქტურას, ე. ი. ერთი განაპირობებს მეორეს.

ამრიგად, ხმოვანთა რედუქცია ისეთი ბგერათმონაცვლეობაა, რომელიც მოითხოვს როგორც ფონოლოგიის, ისე მორფოლოგიის გათვალისწინებას.

ხმოვანთა რედუქცია, როგორც არააბლაუტური ბგერათმონაცვლეობა

ცნობილია, რომ ფონემა წარმოთქმის მომენტში ცვალებადია და „წმინდა სახით“ არ გვევლინება. ის არის გარკვეულ ბგერათა კლასის ზოგადი აბსტრაქტირებული სახე, რომელიც სხვადასხვა ბგერათშეერთებაში გვევლინება თავისი მრავალგვარი სახესხვაობებით. ფონემის ნებისმიერი სახესხვაობის გამოვლენა შეპირობებულია იმ გარემოცვით, რომელშიც იგი გვხვდება. წარმოთქმის პროცესში მოქმედ ასეთ ცვლილებათა ერთობლიობას უწოდებენ ფონემის პოზიციურ ცვალებადობას. ხშირად ფონემის სახესხვაობა არ

არის გამოწვეული პოზიციით, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ აღნიშნული მოვლენა სხვაგვარ ახსნას მოითხოვს.

ენათმეცნიერებაში მოცემულია ორგვარი ბგერათმონაცვლეობა: მოქმედი და ისტორიული. მოქმედი ბგერათმონაცვლეობა წარმოადგენს ცოცხალი წარმოქმის პროცესში ბგერათა ცვლილებების შედეგს და იგი მუდამ განპირობებულია პოზიციურად. ამგვარი რიგის ბგერათმონაცვლეობას განსაზღვრავს მხოლოდ ფონეტიკური ფაქტორები, გარკვეული ბგერათა ფონეტიკური გარემოცვა. ასეთი მონაცვლეობა ყოველთვის ფონეტიკურად არის მოტივირებული. იგი განეკუთვნება ენის ფონოლოგიურ დონეს.

რაც შეეხება ბგერათმონაცვლეობის მეორე სახეს, რომელიც შეიძლება აიხსნას ისტორიული თვალსაზრისიდან ამოსვლით, ე.ი. მოკლებულია ფონოლოგიურ მოტივაციას სინქრონული თვალსაზრისით, ცნობილია ისტორიული ბგერათმონაცვლეობის ანუ აბლაუტის სახელწოდებით.

აბლაუტი ანუ აპოფონია არის ისეთი ხმოვანთმონაცვლეობა ერთი და იმავე მორფემის ფარგლებში, რომელსაც მორფოლოგიური ფუნქცია აქვს. ამ რიგის ფონოლოგიური მონაცვლეობა არსებითად მორფოლოგიური ხასიათისაა და ამდენად განხილულ უნდა იქნეს როგორც მორფოლოგიური მოვლენა,

აბლაუტური ხმოვანთმონაცვლეობა დიაქრონიული თვალსაზრისით შეიძლება დაყვანილ იქნეს ფონოლოგიურად მოტივირებულ ალტერნაციამდე, რომელიც დროთა განმავლობაში მოიშალა და სინქრონული თვალსაზრისით სავსებით დაკარგა თავისი ფონოლოგიური სახე. აბლაუტის ამგვარი ხასიათი, აღნიშნავს გ. წერეთელი, ერთგვარად აძნელებდა აპოფო-

ნიისა და ფონოლოგიური ალტერნაციის გამიჯნვას ერთმანეთისაგან.

ჩვენი მიზანია ერთმანეთისაგან გაემიჯნოთ აბლა-უტი, როგორც მორფოლოგიური ღირებულების მქონე ბგერათმონაცვლეობა ფონოლოგიურად მოტივირებული ბგერათმონაცვლეობისაგან, კერძოდ, ხმოვანთმონაცვლეობისაგან, რომელიც არის ენის სინქრონულ სისტემაში. ასეთ მოვლენად მივიჩნევთ ხმოვანთა რედუქციას.

ხმოვანთა რედუქციის სახეები სვანურში

„ბგერათცვლილების ერთ-ერთ სახეს წარმოადგენს ბგერათრედუქცია (ფრანგ. reduction „შემცირება, დაკლება“), რაც მდგომარეობს იმაში, რომ გარკვეულ პოზიციაში ბგერას შეიძლება დააკლდეს მკაფიობა, რის გამოც მას შეიძლება დაეკარგოს ზოგიერთი არტიკულაციურ-აკუსტიკური თვისება... რედუქციის შედეგად შესაძლოა ნებისმიერი ბგერა სრულიად დაიკარგოს. რედუქცია აღნიშნულ დიალექტში ამჟამად მოქმედი პროცესია, რომელიც სვანური ენის თანამედროვე სახის ჩამოყალიბებაში უკანასკნელ აქტს წარმოადგენდა (საპირისპიროდ იმ მოსაზრებათა, რომელთა მიხედვით ხმოვანთა რედუქცია სვანური ენის დროინდელი პერიოდის მოვლენაა), რაც იქიდან ჩანს, რომ:

1. სვანური ენის პოეზიის ტექსტები, რომლებიც ენის წინა პერიოდის სურათს ასახავს, უხვად შეიცავენ სრულხმოვნობის ისეთ გადმონაშთებს (გარდა, რასაკვირველია, ლენტეხურისა), რომლებიც დღევანდელ ყოველდღიურ მეტყველებაში აღარ დასტურდება.

2. სინკოპირებისა და რედუქციის ტენდენცია დღესაც სუსტად არის გამოვლენილი სვანურის ლენტიკურ დიალექტში;

3. რედუქცია მოქმედებს ისეთ ნასესხებ სიტყვებში, რომელთა სესხებაც ახლო წარსულის ფაქტს წარმოადგენს;

4. მერყეობა, რომელიც განსაკუთრებით ვლინდება არსებით სახელთა ბრუნებისას, გვაქვს პარალელური ფორმები სრულხმოვნიანი და რედუცირებული. ეს უკანასკნელი უფრო ახალგაზრდათა მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი.

სვანური ენის ხმოვანთა რედუქცია დიდი ხანია კვლევის საგანია. ჯერ კიდევ 1924 წ. აკ. შანიძემ თავის მეტად საყურადღებო ნაშრომში „წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის“ მოგვცა აღნიშნული მოვლენის პირველი მეცნიერული აღწერა.

აღსანიშნავია ვ. თოფურიას სპეციალური გამოკვლევა „რედუქცია ქართველურ ენებში“, რომელიც ასევე მეტად მნიშვნელოვან დასკვნებს გვაწვდის. მაგრამ ეს კვლევა-ძიებანი ატარებდნენ ისტორიულ ხასიათს. ახსნილი იყო ცალკეული შემთხვევები და არ იყო წარმოდგენილი ხმოვანთა რედუქციის მთლიანი მექანიზმი, რომელიც ქმნის გარკვეულ სისტემას, რაც მთლიანად არ ამოწურავდა რედუქციის არსს, ჩვენ გვინტერესებს, შევისწავლოთ ხმოვანთა რედუქცია სინქრონულ ასპექტში, როგორც ენაში მოქმედი მოვლენა, კერძოდ, ბალსზემოური დიალექტის მიხედვით, სადაც ის ცოცხალი პროცესია; ავხსნათ იგი ფონოლოგიური მეთოდების საშუალებით. ანალიზი ჩავატარეთ ე.წ. დედუქციური მეთოდით, რომელიც აღნიშნულ მოვლენას შეისწავლის არა იზოლირებულად, არამედ მთლიანობაში, მისი გარემოცვების გათვალისწინებით;

ყურადღება გაგამახვილეთ კავშირზე, რომელიც არსებობს სარედუქციო ხმოვანსა და მეზობელ თანხმოვნებს შორის და შევეცადეთ აგვეხსნა ყველა ის მოვლენა, რომელიც გარკვეულ თანხმოვანთა მეზობლობით იყო განპირობებული; წარმოვადგინეთ „ავტომატური სარედუქციო მექანიზმი“ წმინდა ფონოლოგიური სქემის სახით, რომელიც არის ბალსზემოური დიალექტის ხმოვანთა რედუქციის ერთგვარი საფუძველი.

ზემოაღნიშნული ფონოლოგიური სქემის აგებისათვის საჭიროა გავითვალისწინოთ შემდეგი:

1. რა პოზიციაშია სარედუქციო ხმოვანი; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, როგორია თანხმოვანთა გარემოცვა (საყურადღებოა თანხმოვანი ჩქამიერია თუ სონორი).

2. რამდენმარცვლიანია სიტყვა პოტენციურად (ე.ი. რედუცირებული ხმოვნის ჩათვლით), რომლის ხმოვანიც განიცდის რედუქციას.

ამის მიხედვით გამოვყავით პოტენციურად სამ-, ოთხ- და ხუთმარცვლიანი სიტყვები.

3. კერძოდ, რომელ ხმოვანს ა, ე, ი, ო, უ და ა.შ. მოსდის რედუქცია.

თუ მხედველობაში მივიღებთ ყოველივე ამას, მაშინ შეიძლება გამოვყოთ ხმოვანთა რედუქციის შემდეგი სახეები:

1. სინკოპე, ხმოვანი ამოიღება მთლიანად;

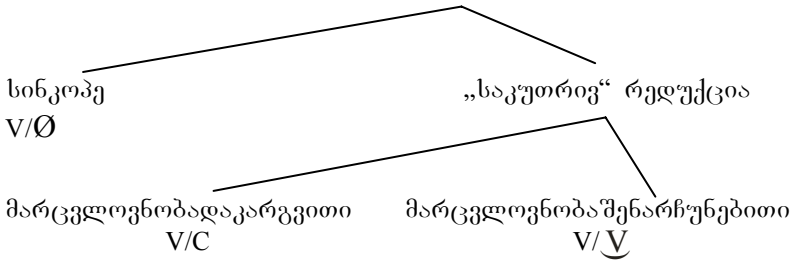
2. „საკუთრივ“ რედუქცია, რომელიც თავის მხრივ, იყოფა ორ ქვეჯგუფად:

ა/ ხმოვანი კარგავს მარცვლოვნობას, გადადის თანხმოვანში, ე.ი. იკარგება ხმოვნური თვისება, მარცვლოვნობადაკარგვითი;

ბ/ ხმოვანი არ კარგავს მარცვლოვნობას, ხმოვანი მონაცვლეობს ხმოვანთან, მარცვლოვნობა შენარჩუნებული.

ზემოაღნიშნულის მიხედვით წარმოვადგენთ შემდეგ სქემას:

ხმოვანთა რედუქციის სახეები

ჩვენ შევეცდებით განვიხილოთ რედუქციის თითოეული სახე ყველა მომენტის გათვალისწინებით, რომელიც ზემოთ იყო ჩამოთვლილი.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, მარცვალთა რადენობა განსაზღვრავს ხმოვანთა რედუქციას. კერძოდ, ორმარცვლიან სიტყვაში რედუქცია არ არის მოსალოდნელი. სამმარცვლიან სიტყვაში რედუქცია მოსდის თავიდან მეორე, ე.ი. შუა ხმოვანს, ოთხმარცვლიან სიტყვაში რედუქცია მოსდის აგრეთვე თავიდან მეორე ხმოვანს. ხუთმარცვლიან სიტყვაში რედუქცია მოსდის ორ ხმოვანს: თავიდან და ბოლოდან მეორე მარცვალში.

ამრიგად, ვვარაუდობთ, რომ რედუქციის შედეგად სამმარცვლიანი სიტყვა იქცევა ორმარცვლიანად, ოთხმარცვლიანი – სამმარცვლიანად და ხუთმარცვლიანიც – სამმარცვლიანად.

იმისათვის, რომ გავარკვიოთ, თუ როგორ იცვლება ნებისმიერი სარედუქციო ხმოვანი, საჭიროა, უპირველეს ყოვლისა, დავადგინოთ და შევისწავლოთ ის გარემო, რომელშიც იგი გვხვდება. შევეცდებით

განვიხილოთ ყველა ის პირობა, რომელშიც შეიძლება აღმოჩნდეს სარედუქციო ხმოვანი.

ორმარცვლიან სიტყვაში ნებისმიერი წყვილი კონსონანტი შეიძლება აღმოჩნდეს ორ ვოკალს შუა, მაშინ ვვარაუდობთ, რომ აღნიშნულ თანხმოვნებს შორის რედუცირებულია ხმოვანი, რადგან პოტენციურად სამმარცვლიან სიტყვაში თავიდან მეორე, ე.ი. შუა, ხმოვანი განიცდის რედუქციას. ეს შემთხვევა შეიძლება ჩაითვალოს ხმოვანთა რედუქციის უმარტივეს სახედ, რომელიც შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ:

VCCV<VCVCV

ანალიზის ჩასატარებლად გამოვეყოფთ სიტყვის იმ ნაწილს, სადაც ხდება ხმოვნის ამგვარი ცვლილება – სარედუქციო ხმოვანი და ის თანხმოვნები, რომლებიც მას გარს აკრავს და ვუწოდებთ მას სარედუქციო ბირთვს.

ამრიგად, სარედუქციო ბირთვი არის მინიმალური ფონოლოგიური ერთეული, რომლის ფარგლებშიც ადგილი აქვს ხმოვანთა რედუქციას.

ბირთვი, თავისი სტრუქტურის მიხედვით, შეიძლება იყოს ორი სახის: მსუბუქი და მძიმე. ამგვარი კლასიფიკაცია დამოკიდებულია მასში შემავალ თანხმოვანთა როგორც რაოდენობაზე, ასევე – რაგვარობაზე.

რას გულისხმობს თანხმოვანთა რაოდენობა?

ბირთვის როგორც სარედუქციო ფონოლოგიური ერთეულის, უმარტივეს სახედ შეიძლება ჩაითვალოს ის შემთხვევები, როდესაც ორ მარტივ თანხმოვანს შუა არის სარედუქციო ხმოვანი, ე.ი. CVC. ეს არის, თუ შეიძლება ითქვას, პირველი, ძირითადი ტიპი, რომელსაც ვუწოდებთ მსუბუქ ბირთვს.

როგორ მოვიქცეთ მაშინ, როდესაც მარტივი თანხმოვნების ნაცვლად დეცესიური რიგის ჰარმონიული

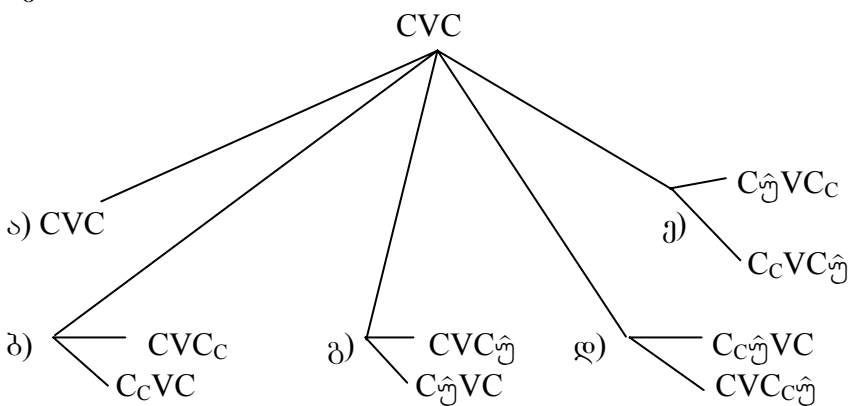
კომპლექსები შეგვხვდება? ცვლის თუ არა იგი ბირთვის სახეს?

ცნობილია, რომ ჰარმონიული კომპლექსები ფონოლოგიურ მიმართებათა თვალსაზრისით ჰომოგენურ ერთეულებს წარმოადგენენ და სტრუქტურულად მარტივ თანხმოვანს უტოლდებიან, რის გამოც ასეთ შემთხვევაში, ცხადია, ბირთვის სახე არ შეიცვლება. აღნიშნულ კომპლექსებს აღვნიშნავთ C_C სიმბოლოთი.

ვვარაუდობთ, რომ უმეტესად ერთი და იმავე ბირთვის ფარგლებში შეგვხვდება ამ რიგის მხოლოდ ერთი კომპლექსი.

ჰომოგენურ ჯგუფებს პლუს ჭ, ე.ი. $C_{\text{ჭ}}$ და დეცესიური რიგის ჰარმონიული კომპლექსი პლუს ჭ, ე.ი. $C_C\text{ჭ}$. ისინიც აგრეთვე ფონოლოგიური სტრუქტურის თვალსაზრისით მარტივი თანხმოვნების ეკვივალენტია. ერთი ბირთვის ფარგლებში მოსალოდნელია. თითო ასეთი ჯგუფი (3,317-318).

ამრიგად, ყველა ზემოჩამოთვლილი შემთხვევა გაერთიანდება მსუბუქ ბირთვში /CVC/ შემდეგი ტიპების სახით:

მაშასადამე, მსუბუქი ბირთვის აუცილებელი პირობაა, რომ სარედუქციო ხმოვნის გარემომცველი

თანხმოვნები არ აღემატებოდნენ ერთ კონსონანტს (ვგულისხმობთ ჰარმონიულ და ლაბიალურ კომპლექსებსაც).

ჩვენს ყურადღებას იქცევს ორი კონსონანტის მიმდევრობა, რომელიც არ მიეკუთვნება ზემოაღწერილ ჰომოგენურ კომპლექსებს. რა რიგისაა ეს თანხმოვნები?

მასალაზე დაკვირვების შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ასეთი ჯგუფის თანხმოვნებიდან პირველი აუცილებლად სონორია, (1,60-6)სონორ თანხმოვნებს აღვნიშნავთ Cs სიმბოლოთი. ე.ი. გამოიყოფა თანხმოვანთა მიმდევრობა CsC. პირველი კომპონენტის სონორობა განსაზღვრავს მოცემული ტიპის კონსონანტთა მიმდევრობას.

სონორები ენის სისტემაში ქმნიან გარკვეულ, სხვებისაგან განსხვავებულ, ფონემათა რიგს, რაც მკვლევართა განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს. ეს თავისებურება აისახება მათი განსაკუთრებული არტიკულაციით. სონორები გამოირჩევიან თავისი ღიაობით, რაც აღემატება ყველა თანხმოვანს და უახლოვდება ხმოვნებს. ისინი ხმირებითაც მეტნი არიან ყველა თანხმოვანზე და ამით ახლო დგანან ხმოვნებთან (1,11).

ზემოაღნიშნულის გამო ისმის კითხვა: ხომ არ ახდენს გავლენას ხმოვანთა რედუქციაზე სონორები, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, განსაზღვრავს თუ არა სარედუქციო ხმოვნის სახეცვლას მის მეზობლად მყოფი თანხმოვანი? და, თუ განსაზღვრავს, რა პირობებია ამისათვის საჭირო?

მასალაზე დაკვირვების შემდეგ აღმოჩნდა, რომ სონორი თანხმოვანი, თუ იგი მსუბუქი ბირთვის ერთ-ერთი კომპონენტია (ასე მაგ: CVC ან CVCs), არავითარ გავლენას არ ახდენს სარედუქციო ხმოვანზე, ე.ი. ისე იქცევა, როგორც ჩვეულებრივი მარტივი კონსონანტი. ამიტომ მსუბუქ ბირთვში მისი გამოყოფა სავსებით ზედმეტია, ჭარბია; ჩვენ მას აქ არ აღვნიშნავთ.

ისეთ შემთხვევაში კი, როდესაც სონორი მარტივ კონსონანტთან ერთად ქმნის თანხმოვანთა მიმდევრობას CsC რედუქცია სხვაგვარ სახეს იღებს. როგორც ჩანს, თანხმოვანთა მიმდევრობა (სონორი პლუს ჩქამიერი) ქმნის სარედუქციო ხმოვნისათვის განსხვავებულ (განსხვავებით მარტივ კონსონანტთაგან) ფონოლოგიურ გარემოს, რაც იწვევს მის სხვაგვარ მონაცვლეობას.

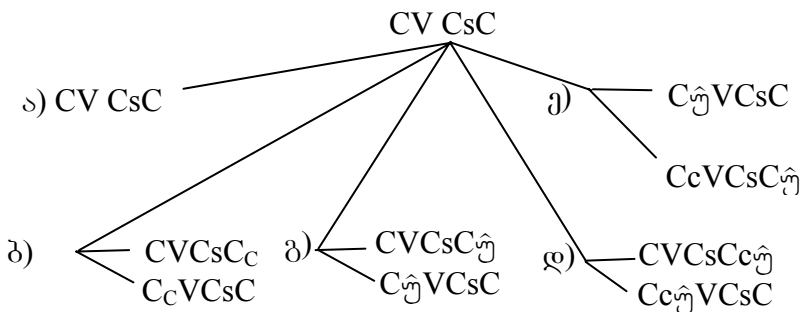
ამრიგად, გამოიყოფა კონსონანტთა მიმდევრობა CsC, რომელიც მსუბუქი ბირთვისაგან განსხვავებით, ქმნის სხვა სახის მძიმე ბირთვს. თეორიულად დასაშვებია მისი ორი სახეობა:

1. როდესაც CsC თანხმოვანთა მიმდევრობა მოსდევს სარედუქციო ხმოვანს, ე.ი. გვაქვს CVCsC ბირთვი.

2. როდესაც CsC თანხმოვანთა მიმდევრობა წინ უძღვის სარედუქციო ხმოვანს, ე.ი. – CsC VC ბირთვი.

საყურადღებოა, რომ სონორ თანხმოვანთა გვერდით მძიმე ბირთვში მარტივი თანხმოვნების ნაცვლად შეიძლება შეგვხვდეს ჰარმონიული და ლაბიური კომპლექსები, რომლებიც სტრუქტურული თვალსაზრისით ცალ კონსონანტს უტოლდებიან.

ამრიგად, თეორიულად მოსალოდნელია მძიმე ბირთვის შემდეგი ტიპები (იგულისხმება ისეთი შემთხვევები, როდესაც თანხმოვანთა მიმდევრობა CsC მოსდევს სარედუქციო ხმოვანს).

ჩატარებული ანალიზის შედეგად აღმოჩნდა, რომ სარედუქციო ხმოვანი CsC VC ბირთვში რედუქციის ისეთივე შედეგს იძლევა, რასაც მსუბუქ ბირთვში, ამიტომ მას ცალკე სახეობად არ გამოვეყოფთ.

შენიშვნა: ხშირად გვხვდება თანხმოვანთა მიმდევრობა CCs, რომელიც, ჩვეულებრივ, მსუბუქი ბირთვის CVCs-ის რედუქციის შედეგად არის მიღებული.

ამრიგად, გამოვეყოფთ სხვადასხვა ტიპის ბირთვებს, რომელთა ფონოლოგიურ სტრუქტურაზე დამოკიდებულია რედუქციის სახე. თავისთავად რედუქციას განსაზღვრავს, როგორც აღნიშნული იყო, სიტყვაში მარცვალთა რაოდენობა, ე.ი. მარცვალთა რაოდენობა ქმნის რედუქციისათვის პირობებს, გარემოს. შეგვიძლია ვიწინასწარმეტყველოთ, თუ როგორი ტიპის ბირთვში და რა გარემოში რა სახის ცვლილებაა მოსალოდნელი. გვაქვს ორი განმსაზღვრელი პირობა:

- 1/ ბირთვის ფონოლოგიური სტრუქტურა და
- 2/ ბირთვის ფონოლოგიური გარემო.

მაგრამ ეს არ არის საკმარისი. აუცილებლად საჭიროა გავითვალისწინოთ ხმოვანთა კლასიფიკაცია, მათი რაგვარობა.

სვანური ენის ბალსზემოური დიალექტი უაღრესად მდიდარია ხმოვნებით. აქ გვხვდება ექვსი მოკლე ხმოვანი /ა, ე, ი, ო, უ, გ/ და ამასთანავე მისთვის სპეციფიკური, ქართულისაგან განსხვავებით, უმლაუტიანი და გრძელი ხმოვნები.

ჩვენთვის ინტერესს მოკლებულია გრძელი ხმოვნები, ვინაიდან ცნობილია, რომ გრძელი ხმოვნები რედუქციას არ განიცდიან. რაც შეეხება უმლაუტიან და არაუმლაუტიან ხმოვნებს, ისინი ამ მხრივ ერთგვარ სურათს გვიჩვენებენ. რედუქციის თვალსაზრისით მათი სხვაობა, რომელიც ვლინდება პალატალურობა-არაპა-

ლატალურობაში, არ წარმოადგენს რელევანტურს (9,41). ვითვალისწინებთ რა ყოველივე ამას, სიმარტივისათვის ვიმსჯელებთ პირობითად აღებულ არაუმღაუტეიან ხმოვნებზე (დასახელებული ლიტერატურიდან მაგალითები ზუსტად იქნება მოყვანილი).

ხმოვნები, რომელთა რედუქციაც არის მოსალოდნელი: ა/ჲ. ე.ი. ო/რ, უ/ჲ და გ. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ა. შანიძის მოსაზრება. უმღაუტიანი ო და უ შეიძლება გამოიხატოს კომპლექსების სახით: რ-ჲე და ჲ-ჲი. რ დავიწროებული ო-ნია, რომლის დახრილობა ე-ნისაკენ არის მიმართული. ხშირად იგი ისეა დავიწროებული, რომ თითქმის ე-ნამდგა დასული, თუმცა კი ლაბიალობა შერჩენილი აქვს და ამიტომ აკუსტიკურად უე დიფთონგის შთაბეჭდილებას ახდენს... სვანები მას ჩვეულებრივ ვე ჯგუფით გადმოსცემენ.

ჲ დავიწროებული უ-ნია, რომელიც ი-საკენ არის გადახრილი. მისი დახრილობა ი-ნისაკენ ხანდახან ისე შორს მიდის, რომ თავისი პირვანდელი სახიდან ლაბიალობადა შერჩება და ჲ დიფთონგის ხასიათი აქვს. სვანები მას ვი ჯგუფით გადმოსცემენ. ხშირად არც კი იცი კაცმა, რა უფრო სწორი იქნება, რომ დასწერო ჲ თუ ჲი, ისე მიემსგავსებიან ისინი ერთურთს. (22,367). ჩვენ საჭიროების მიხედვით გამოვიყენებთ როგორც ერთ, ისე მეორე ფორმას, რადგან, რედუქციის თვალსაზრისით, შედეგი ორივე შემთხვევაში ერთი და იგივეა.

როგორია აღნიშნულ ხმოვანთა ალტერნაცია რედუქციის დროს?

ცნობილია, რომ სვანურის ბალსზემოურ დიალექტში „სინკოპირების წესს ექვემდებარება ყველა მოკლე ხმოვანი, გარდა უ და ო ხმოვნებისა, რომელთა

აღტერნატივა იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი მარცხლოვნობას კარგავენ და უმარცხლოდ ჟ-ს ერწყმიან“ (3, 351). მაგრამ ეს კანონზომიერება ირღვევა სარედუქციო ხმოვნის გარემოცვასთან დაკავშირებით, ე.ი. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ერთი და იგივე ხმოვანი სხვადასხვა სახის ბირთვში განსხვავებულ შედეგებს იძლევა, ამიტომ ჩვენი ამოცანის სრულყოფილად გადაჭრისათვის საჭიროა შევისწავლოთ ცალკეული ხმოვნის აღტერნაცია არა იზოლირებლად, არამედ ზემოჩამოთვლილი ბირთვის ტიპების მიხედვით ყველა იმ პოზიციაში, რომელშიც ეს უკანასკნელი გვხვდება.

ამრიგად, ხმოვანთა რედუქციას ბალსზემოურ დიალექტში განსაზღვრავს სამი ძირითადი ფაქტორი:

- 1/ ბირთვის სტრუქტურა (მსუბუქი თუ მძიმე)
- 2/ ბირთვის ფონოლოგიური გარემო და
- 3/ სარედუქციო ხმოვნის რაგვარობა.

განვიხილოთ აღნიშნულ ფაქტორთა კომბინაციის ყველა შესაძლებლობა. რადგან ჩვენთვის ამოსავალია ბირთვის სტრუქტურა, ამიტომ მთელი ანალიზი გაიყოფა ორ ძირითად ნაწილად:

1 – პროცესი, რომელიც მიმდინარეობს მსუბუქ ბირთვში;

2 – პროცესი, რომელიც მიმდინარეობს მძიმე ბირთვში.

**ა/ჲ, ე, ი და გ ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად
სამ- ან ოთხმარცვლიანი სიტყვების მსუბუქ ბირთვში**

შენიშვნა, პოტენციურად ხუთმარცვლიან სიტყვებს აქ არ შეეკებებით, რადგან, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ხუთმარცვლიან სიტყვებში მოსალოდნელია ორი ხმოვნის რედუქცია. თუ ეს ასეა, მაშინ გვექნება ორი სარედუქციო ბირთვი, რომელთაგან ერთ-ერთი შეიძლება აღმოჩნდეს მძიმე, ადგილი ჰქონდეს სხვა სახის რედუქციას. ამიტომ ხუთმარცვლიან სიტყვებს განვიხილავთ ბოლოს.

სამ და ოთხმარცვლიან სიტყვებში მოსალოდნელია თავიდან მეორე ხმოვნის სრული სახის რედუქცია, ე.ი. სინკოპე. ამრიგად, უნდა მივიღოთ შემდეგი სახის ალტერნაციები:

$$ა /ჲ// \emptyset, ე/\emptyset, ი/\emptyset, და გ/\emptyset.$$

განვიხილოთ თითოეული ხმოვნის ცვალებადობა ყველა ტიპის ბირთვისათვის ჯერ სამმარცვლიან, შემდეგ კი ოთხმარცვლიან სიტყვებში, სარედუქციო ხმოვანთა შემდეგი თანმიმდევრობით:

$$V=ა/ჲ/, V=ე, V=ი და V=გ$$

სამმარცვლიან სიტყვაში პროცესი წარმოგვიდგება შემდეგი სახით:

$$\begin{array}{c} +\{CVC\}+ \\ \hline V \quad V \\ V/C \quad \emptyset \quad C/V \end{array}$$

ა. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ა/ ტიპი სარედუქციო ხმოვანი V=ა/ჲ/-ს მაგ.:

ნაკ- /ვაკე/.. - - - CVC

ანკე- /ავაკებს/- V/C \emptyset C/V

სარაგ- /წყარო/- — CVCVC

სარგაშ- /წყაროს/- CV/CØC/ \ddot{V} C

ხალა- /წყინს/ — — — CVCV

ლახლარნ- /წყინა/- CV/CØC/ \bar{V} C

V=ე-ს. მაგ.:

ტეფ- /პურის კანი/- — — — — — — — — — — CVC

ნტფუნ- /ცომი ხატაპურის კანისათვის/- C \ddot{V} /C ØC/VC

ლიგაქ- /გაძღება/- CVCVC

მეგაქ- /გამძღე/- CV/CØC/V

მეჩი- /მოსუცი/ — — — — — — — CVCV

ლიმჩე- /სიბერე, დაბერება/- CV/CØC/V

ლიჩედ- /სვლა, საწყისი ფორმა/- CVCVC

მეჩდე- /წასული/ — — — — — — — — — — CV/CØC/V

ლიყერ- /დამართება, საწყისი ფორმა/- — CVCVC

ხწყრახ- /დამართნიათ/ — — — — — — — — — — C \ddot{V} /CØC/VC

ჭტუნეჭ- /უბე/ — — — — — — — C \ddot{V} VCVC

ჭტუნეჭარ- /უბეები, მრ. რ./- C \ddot{V} V/CØC/ \ddot{V} C

V=ი-ს მაგ.:

ცგინ- /ზღაპარი/ — — — — — — — — — — CVCVC

ცგინილ- /ზღაპარი, კნ.ფ./- CV/CØC/VC

შიდე- /ყრის/- — — — CVCV

ლიშიდე- /ყრა/- CV/CØC/V

ჯიმ - /მარილი/ - - - - - CVC

ლაჯმწრ- /სამარილე/ - CV/C ØC \ddot{V} C

V=გ-ს მაგ.:

ფერი- /ხმელი/ - - - CVCV

აფრე- /ახმობს/ - VC/ØC/V

ჩაფელ- /ფეხსაცმელი/ - - - CVCVC

ჩაფლწრ- /ფეხსაცმელები/- CV/C ØC/ \ddot{V} C

ფელე- /ამბობს/ - - - CVCV

ხაყელე- /ეუბნება/- CV/CØC/V

ახლა განვიხილავთ ისეთ მაგალითებს, სადაც მარტივი თანხმონების ნაცვლად გვხვდება დეცესიური რიგის ჰარმონიული და ლაბიალური კომპლექსები.

ბ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ბ/ ტიპი, სადაც CVC=CVCC ან CVC=CcVC (10, 81-94); სარედუქციო ხმოვანი V=ა/ჲ/-ს. მაგ.:

ნელწტ- /თიკანი/- CVC \ddot{V} Cc

ნელწტწწ- /თიკნის/- CV/CØCc/ \ddot{V} C

მათხწფ- /დამურა/ - CVCc \ddot{V} C

მათხფიწ- /დამურას/- CV/CcØC/VC

V= ე-ს. მაგ.:

მეწხე- /შავი/ - - - - CVCcV

მემწხა- /მოშავო/ - CV/CØCc/V

ლიხნეფ- /გახდომა/ – CVCCV C

მენხეფ- /გამხდარი/ – CV/CcØC/V

V= ი-ს. მაგ.:

ფიშეფ- /ხსნის/ – – – – – CVCCV

ლიფშეფ- /გახსნა, შესხნა,
საწყისი/ – CV/CØCc/V

გჷის/ წკირე / გულს უწუხებს/ – – – – – CcVCV

/გჷიმი/ ლიწკრე- /გულის
შეწუხება, საწყისი/ – – – – CV/CcØC/V

მეშკიდ- /მჭედელი/ – – – – – CVCCVC

მიშკიდუ- /მჭედლები, მრ. რ./ – CV/CcØC/V

სკობე- /„თქვამს“, აწმყო/ – – – CcV C V

ლისკბე- /დათქმა, საწყისი/ – CV/CcØC/V
V=ღ – ს C₂Cc

V/CØCc/V

რაც არ ნიშნავს იმას, რომ ამგვარი სტრუქტურის სიტყვა (უფრო სწორად, სარედუქციო ბირთვი) გამორიცხულია, რადგან: აბსოლუტურად ენობრივი მასალის ამოწურვა შეუძლებელია; გარდა ამისა, თუ გვაქვს ამ ტიპის სხვა შემთხვევები, მაშინ იგულისხმება, რომ დასაშვებია ეს უკანასკნელიც. კიდევ მეტი, მოცემული ფორმულის მიხედვით შეგვიძლია ვიწინასწარმეტყველოთ შედეგი თეორიულად დასაშვებო ტიპის სარედუქციო ბირთვში. ამიტომ, ასეთ შემთხვევაში, მოვიყვანო შესაბამის ფორმულას.

/ჯგერ/ მაყერ- /შემომიკურთხა/ - - - CcVC

ხოჯგერი- /უკურთხებს/ - - - - - CV/CcØC/V

ათშდენ- /დაავიწყდა/- -V C[¨] CcVC

ლოშდენე - /დავიწყება/ - - C[¨] V/CcØC/V

ბ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის გ/ ტიპი, სადაც CVC=CVC^ჲ ან CVC=C^ჲVC სარედუქციო ხმოვანი V=ა/ჲ/-ს, მაგ.:

ჰაკუნდ- /კუდი/ - - - - - CVC^ჲ V[¨] C

ლეჰკუნდ- /კუდიანი/ - CV/CØC^ჲ/V[¨] C

მუტუნრ- /ანთებული/ - CVC^ჲ V[¨] C

ატურე- /ანთებს/ - - - - - V/C^ჲØC/V

ჟაჭუნრ- /არყის ხე/ - - - - - CVC^ჲ V[¨] C

ჟაჭურშ- /არყის ხის, ნათ. ბრ./ - CV/C^ჲØC/V[¨] C

V= ე-ს. მაგ.:

ხეხუნ- /ცოლი/ - - - - - CVC^ჲ

ლნხუნა- /ცოლები/ - C[¨] V/CØC^ჲ/V

ღერექუნ- /ტანისამოსი/ - CVCVC^ჲ

ღირქუნი- /ჩაცმა/ - - - - - CV/CØC^ჲ/V

ღირქუნ- /ძოვა/ - - - - -CVCVC^ჲ

უნხუნად- /უძოვრად/ - V/CØC^ჲ/VC

აკუნც- /დაჭრა/ - - - - - VC^ჲVC

აკუნცი- /ჭრის, კუწავს/ - V/C^ჲØC/V

ქტერნი- /ღპება/ - - - CჷVCCV

მექტრე- /დამპალი/ - CV/CჷØC/V

V=ის. მაგ.:

ჩინტილ- /ჩვილი/ - - - - - CVCჷVC

ღუნტილ- /ჩვილბავშვიანი/ - CV/CØCჷVC

რიღტე- /ანგრეეს/ - - CVCჷV

ღირღტე- /ნგრეეა/- CV/CØCჷV

ქტიო- /ქურდი/ - - - - - CჷVC

ღიქტოერ- /ქურდობა/ - CV/CჷØC/V

კულუნ- /კულტინ- /კოლო/ - - -CVCჷVC

კულტინილ- /„კოლუნა“, კნ.ფ./ - CVC ჷ ØCVC

V= გ - ს.

ამგვარი მაგალითი არ გვხდება, მიმდევრობა CჷC გამორიცხულია.

დ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის დ/ ტიპი, სადაც CVC=CVCCჷ ან CVC=CcჷVC, სარეღუქციო ხმოვანი V= ა /ჲ/-ს.

Cა Ccჷ

V/C Ø Ccჷ/V

ცხტად- /არყის გამოსახდელი ქვაბი/ - - CcჷVC

ნაცხტდორ- /გასამრჯელოდ

მისაცემი არაყი/ - - - - - CV/CcჷØC/ᄡC

V= ე-ს.

ლიბეჭკუ - /გასკლომა/- – CVCVCc^ჟ

მეზჭკუე- /გამსკდარი/ - CV/C^ჟCC^ჟ/V

ლიშგუემ- /თხოვნა/ – CVCc^ჟVC

საშგუმინ- /სთხოვა/ – CV/Cc^ჟ^ჟC/V

აშყუელ- /გარეცხა/ – – – – – VCc^ჟVC

ლეშყუდიდ- /გასარეცხად/ – CV/Cc^ჟ^ჟC/V

V= ი-ს. მაგ.:

ფითქუე- /ხეთქავს/ – – – – – – – – – – CVCc^ჟV

ლიფთქუე- /„ხეთქვა“, საწყისი/ – CV/C^ჟCC^ჟ/V

თხ^ჟიმ- /თავი/ – – – – – – – – Cc^ჟVC

ლითხ^ჟმი- /მეთაურობა/ – CV/C^ჟ^ჟC/V

ბტ^ჟიბე- /ტეხავს-ანგრევეს/ – – – – – – – – – – Cc^ჟVCV

ლიბტ^ჟბე- /ნგრევა, ჩამოწყვეტა, საწყისი/ – CV/Cc^ჟ^ჟC/V

V= გ-ს.

ამგვარი მაგალითი არ გვხვდება, გამორიცხულია.

ე. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ე/ ტიპი,

სადაც CVC=CcVC^ჟ.

ან CVC=C^ჟ VCc, სარედუქციო ხმოვანი V=ა/ ა -ს.

Cc^ჟC^ჟ ო

V/Cc^ჟ^ჟC/V.

კტ^ჟაფხ- /ყლორტი/ – – – – – C^ჟ ო Cc

იკტ^ჟფხი- /ყლორტს ჭამს,

თხაზე იტყვიან/ – – – – – V/C^ჟ^ჟCC/V

რაც შეეხება თეორიულად დასაშვებ CcVC ბირთვს, არ შეგვხვედრია.

მოცემული მაგალითების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სამმარცვლიანი სიტყვის მსუბუქ ბირთვში ა /ჲ, ე, ი და გ ხმოვნები გვაძლევენ სრული სახის რედუქციას, სინკოპეს ანუ ალტერნაციას V/Ø-თან.

ამრიგად: $V+/C VC/+V \rightarrow$
 $\leftarrow V C \emptyset C V = A,$

როდესაც: $V=ა/ ჲ/, ე, ი ან გ-ს.$

ახლა განვიხილოთ A^I შემთხვევა, რომელიც გულისხმობს ა /ჲ, ე, ი და გ ხმოვნების რედუქციას პოტენციურად ოთხმარცვლიანი სიტყვის მსუბუქ ბირთვში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მოსალოდნელია თავიდან მეორე ხმოვნის სინკოპე.

ა. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ა/ ტიპი, სარედუქციო ხმოვანი $V=ა/ ჲ/-ს.$ მაგ.:

ხმბ- /ღორი/ - - - - - CVC

მგხმ \bar{g} რი - /მეღორე/- CV/CØC \bar{V} CV

თანწღ- /გადასასვლელი, უღელტეხილი/ - CVC \ddot{V} C

ლითნწღი- / უღელტეხილზე

გადასვლა/ - - - - - V/CØC/ \ddot{V} CV

V= ე-ს. მაგ.:

გეზალ- /შვილი/ - - - CVCVC

უგზელა- /უშვილო/ - VCØCVCV

ღიფეშ- /დაღლა/ - - - CVCVC

ხეფშენი- /იღლება/- CV/CØC/VCV

მეწე- /მშველელი/ - - - - - CVCV

ლამწოლა- /მიშველის/ - C \ddot{V} /CØC/ \bar{V} CV

V= ი-ს. მაგ.:

ლიც- /წყალი/ - - - - - CVC

ულცუნა- მოურწყველი/ - V/CØC/ \hat{V} CV

პიძ- /დაკლა/ - - \ddot{V} CVC

ლიძენი- /კვლა/- CV/CØC/VCV

V= გ-ს. მაგ.:

ხერ- /ჯავრი/ - - - - - CVC

ღესრინე- /გაჯავრებული/ - CV/CØC/VCV

მაფენ- /მწყურია/ - - - CVCVC

საფენა- /სწყურებია/- CV/CØC/ \bar{V} CV

ჯემილ- /ძმა დისტვის/ - - - - CVCVC

ლაჯმილა- /ძმები/- - - - - CV/CØC/VCV

ვიდრე A¹ შემთხვევის სხვა ტიპებს ბ/, გ/, დ/ და ე/ განვიხილავთ, საჭიროა შევჩერდეთ ისეთ საკითხებზე, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელია ჩვენი შემდგომი მსჯელობისათვის.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბირთვი, რედუქციის მინიმალური ფონოლოგიური ერთეული, გამოიყოფა იმ შემთხვევაში, თუ გვაქვს ორი თანხმოვანი, რომელთა შორის პოტენციურად ვვარაუდობთ სარედუქციო ხმოვანს. ამრიგად, ბირთვის არარედუქცირებული სრული სახე იქნება CVC, ხოლო რედუქცირებული - CØC.

იგულისხმება მსუბუქი ბირთვი და სრული სახის რედუქცია, ალტერნაცია V/Ø.

იმისათვის, რომ ხმოვანმა განიცადოს რედუქცია, საჭიროა მოცემული ბირთვი მოხდეს სათანადო ფონოლოგიურ გარემოში, ე.ი. აღმოჩნდეს ორ ვოკალს შუა.

ხშირია შემთხვევა, როდესაც ერთსა და იმავე სიტყვაში სარედუქციო ბირთვი გამოიყოფა სხვადასხვა ადგილას იმის მიხედვით, თუ როგორ იცვლება მოცემული სიტყვის სტრუქტურა.

ასე მაგ.: სიტყვაში „ქათალ“ მოსალოდნელია როგორც ა₁-ს, ისე ა₂-ს რედუქცია. ცხადია, შესაბამისად გამოიყოფა სხვადასხვა ბირთვებიც. თუ მოცემულ სიტყვას ხმოვანს დავუმატებთ წინ, მაშინ ჩვენთვის საინტერესო პროცესი განხორციელდება „ქათ“ ბირთვში, რომელიც რედუქციის წესების მიხედვით V/ქათ/V პოზიციაში გვაძლევს /ქØთ/-ს, ე.ი. ა₁/Ø. მაგრამ, თუ მოცემულ სიტყვას ხმოვანს დავუმატებთ ბოლოში, მაშინ სარედუქციო ბირთვი იქნება უკვე „თალ“, რომელიც V/თალ/V პოზიციაში გვაძლევს /თØლ/, ე.ი. ა₂/Ø.

მართლაც, შესაძლებელია „ქათალ“ სიტყვის ამგვარი ცვალებადობა:

ქათალ- /ქათამი/ – – – – CVCVC

ლაქთალნორ- /საქათმე/- CV/CØC/VC \ddot{V} C ა₁/Ø.

ქათალ- /ქათამი/ – – CVCVC

ქათლნორ- /ქათმები/- CV/CØC/ \ddot{V} C ა₂/Ø/.

მაშასადამე, ნებისმიერი სარედუქციო ბირთვის გაანალიზებისათვის საჭიროა მოცემული სიტყვის ისეთი სახეცვლა, რომ საკვლევი ობიექტი აღმოჩნდეს

ჩვენთვის ხელსაყრელ პირობებში. ასე მაგალითად, თუ გვანტერესებს ბირთვის რედუცირებული სახე, საჭიროა იგი მოხვდეს შესაბამის ფონოლოგიურ გარემოში, ე.ი. ორ ვოკალს შუა, V – V პოზიციაში. ამავე დროს, აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ სიტყვაში მარცვალთა რაოდენობა.

თუ გვანტერესებს ბირთვის არარედუცირებული სახე, მაშინ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება შესაბამის ფონოლოგიურ გარემოს, ე.ი. იგი უნდა აღმოჩნდეს V-C ან C-V პოზიციაში. რაც შეეხება სიტყვაში მარცვალთა რაოდენობას, ამ შემთხვევაში არა აქვს მნიშვნელობა. მაგალითად:

მაღტუჟნრ- /მოსიყვარულე/- – CV/CØC/Vჟ ႁ C

ხაღბტ- /უყვარს/ – – – – – CVCVC

ღახლატგნ- /შეუყვარდა/- CV/CØC/VVCVC

დაგრბ- /სიკვდილი/- – – – – CV/C ØC/V

ღედგპრი- /სასიკვდილე/ – CV/CØC/ႁ CV

მაგრამ ხშირად სიტყვის სახეცვლა არ აღადგენს ბირთვის სრულ სახეს. ასე მაგ.:

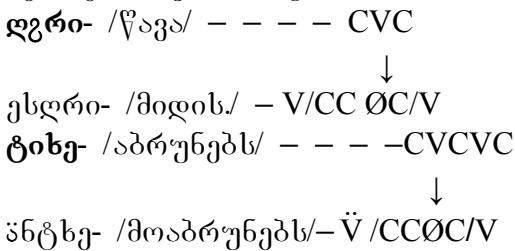
I-აკრე- /აღებს/ – – – – –V/CØC/V

II- ადკარე- /გააღო/ – V/CØC/VCV

I სიტყვის რედუცირებული ბირთვი „კØრ“ თავისი სრული სახით „კარ“ წარმოდგენილია II სიტყვაში. რაც შეეხება II სიტყვის რედუცირებულ ბირთვს, „დØკ“ მისი სრული სახე არ აღდგება, რაც არ უნდა ვცვალოთ აღნიშნული სიტყვის სტრუქტურა. თავისთავად „დკ“ არ წარმოადგენს ჰარმონიულ კომპლექსს, ამიტომ ვვარაუდობთ, რომ მათ შორის პოტენციურად

არსებობს ხმოვანი. თუ ეს ასე არ არის, მაშინ საერთო წესის თანახმად სამმარცვლიანმა სიტყვამ უნდა განიცადოს შუა ხმოვნის რედუქცია, ე.ი. უნდა გეგონდეს „ადკრე“ „ადკარე“-ს ნაცვლად (მხედველობაშია მსუბუქი ბირთვი). როგორც ვხედავთ, ზემოთ ჩამოთვლილი არგუმენტებით არ აიხსნება მოცემული მაგალითი. ვფიქრობთ, „ადკარე“-ში „ღVკ“ არის მსუბუქი ბირთვი. ხმოვანი განიცდის სრული სახის რედუქციას. ე.ი. /CØC/, სადაც სარედუქციო ხმოვანი V შეიძლება იყოს: ა/ ა/, ე, ი ან გ, რადგან გვაქვს ალტერნაცია V/Ø.

შენიშვნა: I სიტყვა „აკრე“ „აჲ“ ხმოვანი გვაქვს სწორედ იქ, სადაც ვვარაუდობთ სარედუქციო ხმოვანს, რაც შეეხება „ღVკ“ ბირთვის სრულ სახეს, იგი არ გვხვდება, ვინაიდან მისი პოზიცია ყოველთვის სარედუქციო V/ღVკ/V. ეს გამოწვეულია იმ თავისებურებით, რომელიც ახასიათებს მოცემული ენის ზმნებს, კერძოდ, პრევერბის შემდეგ ზმნის ძირის წინ (იგივე ეხება პირის ნიშნებსაც), თითქმის ყოველთვის, ჩნდება ე.წ. „ხილული“ (ფარული) მაქცევარი, რომელიც ამ შემთხვევაში წარმოადგენს სარედუქციო ხმოვანს. თუ ასეთი მაქცევარი არ გვაქვს, ე.ი. პრევერბი უშუალოდ მიერთვის ზმნის ძირს, მაშინ რედუქცია გადაინაცვლებს იქ, სადაც აღმოჩნდება თავიდან მეორე ხმოვანი. მაგ.:

რედუქცია განიცადა *g* ხმოვანმა (I მაგალითში) და *o* ხმოვანმა (II მაგალითში, რასაც ადასტურებს წინა ხმოვნის უმლაუტი), რადგან ისინი წარმოგვიდგებიან სიტყვაში თავიდან მეორე ხმოვნებად /VC+CVCV→VCCØCV/. სარედუქციო ბირთვია /CCVC/, სადაც პირველი ორი თანხმოვანი არ ქმნის ჰომოგენურ კომპლექსს და, ამავე დროს, მათ შორის არ იგულისხმება რედუცირებული ხმოვანი. ეს არის, თუ შეიძლება ასეთი იყოს, ორი მარტივი თანხმოვნის „იჭულებითი“ მეზობლობა. გვაქვს ისეთი მაგალითები, როდესაც ერთ-ერთი მათგანი წარმოდგენილია ჰარმონიული კომპლექსით (ცხადია, ის იქნება ზმნის ძირისეული, რადგან სვანურში არც ერთი პრევერბი არ შეიცავს ჰარმონიულ კომპლექსს), მაშინ ფაქტიურად ოთხი თანხმოვანი იყრის თავს, რაც უჩვეულო უნდა იყოს მოცემული ენისათვის (განსაკუთრებით, სიტყვის თავსა და შუა ნაწილში). მაგ.:

შყედნი- /ვარდება/ – – – – – CcV/CØC/V

ჩჷწანშყედნი- /ჩამოვარდება/ – –Cჷ[̈] V̇ CCCØCVCV

როგორც აღვნიშნეთ, რედუქციის სახეს განსაზღვრავს ბირთვის სტრუქტურა და სარედუქციო ხმოვანი; ამიტომ, ამ შემთხვევაშიც შედეგები გვაქნება იგივე, რაც ზემოთ, რადგან ვგულისხმობთ რედუქციას მსუბუქ ბირთვში, როდესაც სარედუქციო ხმოვნები: *ა*, *ე*, *ი*, მაქცევრებით (ქცევის მორფემებით) არის წარმოდგენილი, მაგ.:

ანყე- /აცხოხვ/ – – – – V/CØCV

ა/Ø

ანნაყე- /გამოაცხო/ – V/CØC/VCV

ხელჩე- /დარაჯობს/ – – CVCØCV
 ↓
 ე/Ø

ესლენჲნ- /უდარაჯა/ – V/CØC/VC \ddot{V} C

ილაკ- /ავნებს/ – – – CVC \ddot{V} C
 ↓
 ი/Ø

ჲთლაკ- /მიაგნო/ – \ddot{V} /CØC/VC

რასაკვირველია, იგივე სურათი იქნება, თუ შეგვხვდება მსუბუქი ბირთვის სხვა ტიპებიც (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ).

განვიხილოთ A¹ შემთხვევის სხვა ტიპები:

ბ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ბ/ ტიპი;

CVC=CVCC ან CVC=CcVC სარედუქციო ხმოვანი V=ა/ჲ/-ს.

კასგ- /ჭაღარა/ – – – – – – – – – CVCc

ლგჲსგჲნე- /გაჭაღარავებული/ – CV/CØCc/ \bar{V} CV
 ან

ლიცხჲტ- /გახხერა/ – – – – – CVCcVC

ხაცხტენი- /ახხერს, ასობს/ – – CV/CcØC/VCV

ატყბე- /წვაავს/ – – – VCc ØCV

ანტყაბე- /შეწვა/ – V/CØCc/VCV

ბრ. V= ე-ს. მაგ.:

ჲნრეშე- /იყარა ფუტკარმა, დაიყვნენ ოჯახებად,

- ნათქვამია ფუტკარზე/ – – – – VCØC VCc

ღირშგჲნე- /ფუტკარის

გამოყოფა, საწყისი/ – – – – – CV/CØCc/ \bar{V} CV

ათბეჯგ - /მიბჯინა/ - - - - - - - VCØCVCc

ლიბჯგნე- /მიბჯენა, საწყისი/ - - - CV/CØCc/ṽ CV

იშყედ- /ვარდება/ - - - - - - - VCcVC

ჩუშყედენი- /ჩამოვარდება/ - Cუ ṽ /CcØC/VCV

იცქეფ- /ტეხავს სიცილს/ - - - - - VCcVC

ხოცქვენ- /უტყდება, უსკდება/ - CV/CcØC/VCV

V=ი-ს. მაგ.:

იშდმი- /თვრება/ - - - - - - - CVCcØCV

აღშდმწნ- /დათვრა/ - - - V/CØCcNC ṽ C

შენიშვნა: „აღშდმწნ“-ში პირველი ა-ს უმლაუტი კიდევ ერთი დამამტკიცებელი საბუთია იმისა, რომ პრევერბის შემდეგ „ი“ ხმოვანმა განიცადა სრული სახის რელუქცია.

ცხეკ- /ტყე/ - - - - - - - - - - - CcØC

ლიცხეკიში- /ტყის კაფვა/ - - CV/CcØC/VCV

სგიმ- /მუავე წყალი/ - - - - - - - - - - - CcVC

ლისგმუნე- /ამ წყლის დაღვევა, საწყისი CV/CcØC/VCV

ლახშდის- /შეაღია/ - - - - - - - - - CVCØCcVC

სწშთხუნი- /შეაღვეს, -მყოფ. უსრ/ - - CV/CcØC/VCV

V=გ-ს მაგ.:

ჯგგრწგ- /წმინდა გიორგი/ - - - - - - - CcVC ṽ C

ლიჯგრწგე- /გულის გამაგრება

წმინდა გიორგის შემწეობით/ - - CV/CcØC/VCV

მესკად- /ბეჭედი/ - CVCc \ddot{V} C

ღემსკადე- /დაბეჭდილი, გაღამაზებული/ CV/C \emptyset Cc/VCV
 სარელუქციო ხმოვანი V=ა /წ/ს/ მაგ.:

არ \dot{V} შ \dot{C} შ- /დაარღვია - - VC \ddot{V} C \dot{C} შ

არ \dot{V} შენი- /არღვევს/ - V/C \emptyset C \dot{C} შ/VCV

ღახ \dot{C} შ- /მთა/ - CVC \dot{C} შ

ღიღხ \dot{C} შ \dot{V} რი- /მთაში სიარული/ - CV/C \emptyset C \dot{C} შ/ \ddot{V} CV
 ან

მუ \dot{C} ტ \dot{C} შ \dot{V} რ- /ანთებული/ - CVC \dot{C} შ \ddot{V} C

ღი \dot{C} ტ \dot{C} შ \dot{V} რ \dot{V} ლი- /ანთება, ობიექტი, მრ./ - CV/C \dot{C} შ \emptyset C/ \ddot{V} CV
 V= ე-ს. მაგ.:

ნე \dot{C} ხ \dot{C} შ- /დედა ღორი/ - CVC \dot{C} შ

ღენ \dot{C} ხ \dot{C} შ \dot{V} რი- /გოჭი - სადედლე/ - CV/C \emptyset C/VCV

შენიშენა: უმარცვლო \dot{C} შ „დაიკარგა“. მოხდა კომ-
 პენსაცია მომდევნო ხმოვანთან, რომელიც დაგრძელდა
 მსგავსად სტატრ-სტ \dot{V} რ. (23,321)

მე \dot{C} წ \dot{C} შინ- /სწორი/ - CVC \dot{C} შVC

ღიმ \dot{C} წ \dot{C} შინე- /გასწორება/ - CV/C \emptyset C \dot{C} შ/VCV

ჭ \dot{C} ტ \dot{C} ედ- /ყიდის/ - C \dot{C} შVCV

აჭ \dot{C} ტ \dot{C} დ \dot{V} ნეხ- /გაყიდიან/ - - -V/C \dot{C} შ \emptyset C/ \ddot{V} CVC

ღი \dot{C} ქ \dot{C} შეც- /გაწყვეტა/ - CVC \dot{C} შVC

გ \dot{C} ტ \dot{C} ქ \dot{C} შენი- /გვწყდება/ - C \dot{C} შV/C \dot{C} შ \emptyset C/VCV

V= ი, ს. მაგ.:

იკუჭქლი- /კითხულობს/- - -V/Cტ̣ØC/ ṽ CV

↓

ჲნკუიჲქლდე- /მოიკითხა/- ṽ /CØCტ̣ VC ṽ CV
ან

ჲნკუიჲქლდე - - - ṽ CØCტ̣ VC ṽ CV

↓

ლიკუჭქლი - - - - CV/Cტ̣ØC/ ṽ CV

/ხოლა /ქტინიშ- /წუწკი/ - - - - - Cტ̣V CV C

↓

ლჲქტნიშლდე- /საწუწკებლად/ - C ṽ /Cტ̣ØC/ VC ṽ CC
V= გ-ს.

ამგვარი მაგალითი არ შეგვხვდება, გამორიცხულია.

დ. მსუბუქი ბირთვის დ/ტიპი CVC = CVCcტ̣ ან CVC = Ccტ̣VC, სარედუქციო ხმოვანი V = ა /ჲ/-ს. მაგ.:

ჲნცხჲაჲ- /მოიტაცა/ - - - - - ṽ /CØCcტ̣/ VC

↑

↓

ლიცხჲბნე- /მოტაცება, საწყისი/ - CV/Ccტ̣ØC/ ṽ CV
V= ე-ს.

ლიბტეჲ- /ჩატეხვა, გაწყვეტა/- - CVCcტ̣VC

↓

ხობტეჲნი- /უწყდება, ენგრევა/ - CV/Ccტ̣ØC/ VC V

სტეჲჯი /ბრძანდება, იტყვიან

მხოლოდ ღმერთზე/ - - - - Ccტ̣VC V

↓

ლისტეჲჲნე /დაბრძანდება, საწყისი/ - CV/Ccტ̣ØC/ ṽ CV

V= ი-ს, მაგ.:

ღანძობის - /შეეხვია/ - - - C[̈] V C[̈] C[̈] C[̈] V C[̈] C[̈] C[̈] V C[̈] C[̈]

სანძობის - /სხვეოდა თურმე/ - - CV/C[̈]C[̈]C[̈] C[̈] V C[̈] ან
C[̈] C[̈] C[̈] C[̈]

↓
V/C[̈]C[̈]C[̈] C[̈] V C[̈]

V= გ-ს.

ამგვარი მაგალითი არ გვხვდება, გამორიცხულია
გ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ეტიპი.

CVC=C[̈] V C[̈] ან CVC = C[̈] V C[̈] C[̈]

სარედუქციო ხმოვანი V = ა /ჰ/-ს

C[̈] ა C[̈]

↓
V/C[̈]C[̈]C[̈] C[̈] V C[̈]

V= ე-ს.

ლიქუფის - /ხტომა, საწყისი/ - CVC[̈] V C[̈] C[̈]

სეკუფის - /ახტება/ - - - - CVC[̈] C[̈] C[̈] C[̈] V C[̈] C[̈]

ლიქუფის - /პარსვა, საწყისი/ - CVC[̈] V C[̈] C[̈]

სეკუსის - /ეპარება/ - - - - CVC[̈] C[̈] C[̈] C[̈] V C[̈] C[̈]

C[̈] ე C[̈]

↓
V/C[̈]C[̈]C[̈] C[̈] V C[̈]

V= ი-ს.

C[̈] ი C[̈]

ან

C[̈] ი C[̈]

↓
V/C[̈]C[̈]C[̈] C[̈] V C[̈]

↓
V/C[̈]C[̈]C[̈] C[̈] V C[̈]

V= გ-ს.

ამგვარი მაგალითი არ გვხვდება, გამორიცხულია.

ჩვენს ყურადღებას იქცევს ერთი ისეთი მაგალითი, რომლის სარედუქციო ბირთვი წარმოდგენილია ორი ჰარმონიული კომპლექსით; ამასთანავე ერთ-ერთ მათგანს დამატებით ახლავს ჭ. იქმნება მსუბუქი ბირთვები. რედუქცია ხდება ყველა იმ წესის მიხედვით, რაც ზემოთ იყო გათვალისწინებული.

ჰნტყჷსგ- /ნაპერწკალი/- - - - $\check{V}/C\check{\Theta}C\check{\eta}/\check{V} Cc$

ლიტყჷსგონე - /გაკერა,

ნაპერწკლის გამოვარდნა/- - $CV/Cc\check{\eta}\check{\Theta}Cc/\bar{V} CV$

პირველი სიტყვა სამმარცვლიანია. რედუქციას განიცდის თავიდან მეორე ხმოვანი. სარედუქციო ბირთვია $CVCc\check{\eta}$.

მეორე სიტყვა ოთხმარცვლიანია. რედუქციას განიცდის თავიდან მეორე ხმოვანი. სარედუქციო ბირთვია $Cc\check{\eta}VCc$.

განხილული მაგალითებიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ მსუბუქი ბირთვის ყველა ტიპი ოთხმარცვლიან სიტყვაში წარმოგვიდგენს ა/ჰ/, ე, ი და ჯ ხმოვნების სრული სახის რედუქციას, როდესაც სარედუქციო ხმოვანი სიტყვის თავიდან მეორე ხმოვანია.

ამრიგად: $V +/CVC/+VCVC \rightarrow$
 $\rightarrow VC\check{\Theta}CVCVC = A^1,$

როდესაც: $V = ა/ჰ/, ე, ი და ჯ-ს.$

როგორც ვხედავთ, A და A^1 შემთხვევები იძლევა რედუქციის ერთგვარ სახეს, სინკოპეს. თუ აღნიშნულ ფორმულებს A , A^1 გავუტოლებთ ერთმანეთს და პირობითად ავირჩევთ ერთ-ერთ მათგანს, მაგალითად: A -ს, მაშინ ზოგადი ფორმულა მიიღებს ასეთ სახეს:

$V +/CVC/+VC(VC) \rightarrow$
 $\rightarrow VC\check{\Theta}CVC(VC) = A,$

როდესაც: $V = ა/ჰ/, ე, ი და ჯ-ს.$

ამრიგად, ფორმულა ასახავს ბალსზემოურ დიალექტში სრული სახის ხმოვანთა რედუქციას ანუ სინკოპეს პოტენციურად სამ და ოთხმარცვლიან სიტყვებში.

შენიშვნა: ყურადღებას იქცევს რამდენიმე შემთხვევა, რომელიც გვხვდება გამონაკლისის სახით. მაგ.:

ხასდიკ- /წყინს/ – – –CVCCVC

ლისდიკე - /წყენა/ – CV/CcVC/V

თითქოს არ ხდება მოსალოდნელი რედუქცია, მაგრამ გვაქვს ფორმა: ათსწსტკნ- /ეწყინა/, რომლის მიხედვით ვვარაუდობთ, რომ თავდაპირველად იყო ლისასდიკე- /რედუქციის შემდეგ/ → ლისსდიკე- /ორი ს-ს შერწყმის შედეგად, მივიღეთ – ლისდიკე; „დ“ გამკვეთრდა და სდ→სტ/. არ ხდება რედუქცია მსუბუქ ბირთვში, სიტყვაში: „ლიზელწლ“ - /სიარული/ აქედან: „იზელწლ“ -/დადის/, „ზელალწღ /სიარულის მოყვარული/ და ა.შ. აუხსნელია მერყეობა: „ისკინე“- /ხტება/, მაგრამ „ასკნე“ /გადახტა/, „ხოსკინე“- /უხტება/, მაგრამ უსკნწლად- /უხტომლად/. არ ხდება ხმოვნის რედუქცია იქ, სადაც ის მოსალოდნელი იყო. მაგ.: ზიშხორა /დეკა/, ატამა /ატამი/, წყელიან /სუფთა, წმინდა/ და სხვ. ასეთი შემთხვევები ძალიან ცოტაა და უმნიშვნელოა.

ო/რ/ და უ/ტ/ ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვების მსუბუქ ბირთვში

ახლა განვიხილოთ ხმოვანთა რედუქციის სხვა სახე: „საკუთრივ“ რედუქცია, კერძოდ მარცვლოვნობადაკარგვითი, პოტენციურად სამ და ოთხმარცვლიან სიტყვებში. ასეთ შემთხვევაში სარედუქციო ხმოვნები შეიძლება იყოს მხოლოდ უ/ტ/ და ო/რ/, რომლებიც მსუბუქ ბირთვში გვაძლევენ მონაცვლეობას ტ-სთან, ე.ი. გვექნება ალტერნაციები უ/ტ// ტ და ო/რ// რ.

სამმარცვლიან სიტყვაში პროცესი წარმოგვიდგება შემდეგი სახით:

მაგალითები წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ყველა ტიპისათვის სარედუქციო ხმოვანთა შემდეგი თანმიმდევრობით:

$$\frac{\begin{matrix} \{CVC\} & - & \text{მსუბუქი ბირთვი} \\ V^+ & + & V & - & \text{სარედუქციო ფონოლოგიური გარემო} \end{matrix}}{VC\checkmark CV}$$

მაგალითები წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ყველა ტიპისათვის სარედუქციო ხმოვანთა შემდეგი თანმიმდევრობით:

$$V = \text{ო/რ} \text{ და } V = \text{უ/ტ}$$

ა. მოცემულია მსუბუქი ბირთვის ა/ტიპი CVC და სარედუქციო ხმოვანი V = ო. მაგ.:

ნაჟომ- /შენაშალი/ – CVCVC

აჟუმე- /შლის/ – – – V/C \checkmark C/V

წორ- /„სისხლის ფასი“/ – – – CVC

ლიწური- /სისხლის აღება/ – V/C \checkmark C/V

ნაბოზ- /საღამო/ - - - - C \ddot{V} CVC

ნაბუზაზ- /საღამოს/ - - - C \ddot{V} /C \check{C} C/ \ddot{V} C

V = ო = ტე -ს

ქაპოდ- /გაყიდე/ - - C \bar{V} C \ddot{V} C

ლიპუდი- /გაყიდვა/ - CV/C \check{C} C/V

ჩუემინ- /გააკეთა/ - - C \ddot{V} CVC

ლიჩუმე- /კეთება/ - CV/C \check{C} C/V

V = უ-ს, მაგ.:

მუს- /თოვლი/ - - - CVC

ამუსი- /თოვს/ - - V/C \check{C} C/V

ხუნ- /სადირკველი/ - - - - - CVC

იხუნი- /სადირკველს ყრის/ - - V/C \check{C} C/V

კუმაზ- /საქონელი/ - - - - - CVC \ddot{V} C

ლაკუმაზ- /საქონლის სადგომი/ - CV/C \check{C} C/CVC

V = ტ = /ტი/ -ს /ის.

მუბურ- /ბნელი/ - - - - - CVC \ddot{V} C

ლიბურე- /დაღამება, დაბნელება/ - CV/C \check{C} C/V

მუხურ- /კუთხე/ - - - - - CVC \ddot{V} C

მუხურაღ- /კუთხეები/ - - - - - CV/C \check{C} C/ \ddot{V} C

ამ შემთხვევაში ფორმულირების დროს უი და უე კომპლექსებს აღენიშნავთ \ddot{V} სიმბოლოთი, ანუ როგორც უმლაუტიან ხმოვნებს.

როგორც აღნიშნული იყო, რედუქციისათვის უმ-
ლაუტს არა აქვს მნიშვნელობა. ეს ნათლად ჩანს
ამგვარი მაგალითებიდან:

აკუმ - /გატეხე/ - - VCVC

ლიკუმე- /ტეხვა/ - CV/C^ჰC/V

კუმე- /ტეხს/ - - - - C^ᶘCV

ლიკუმე- /ტეხვა/ - CV/C^ჰC/V

ნალყურ- /ნაწოლი/ - CVCCVC

ლიყურე- /წოლა/ - - CV/C^ჰC/V

ღუმყუნ- /წოლილა თურმე/ - CVCC^ᶘC

ლიყურე- /წოლა/ - - - - CV/C^ჰC/V

ბ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ბ/ ტიპი

CVC = CVCC^c ან CVC = C^cVC

სარედუქციო ხმოვანი V = ო-ს

C^oC^c

V/C^ჰC^c/V

ნასგოჯ- /ნაბრძანები/- - - CVCC^cVC

ნასგუჯაშ- /ნაბრძანების/ - CV/C^c^ჰC/VC

V = ო = ჟე-ს მაგ.:

ღიშგუტემ-ღიშგუმ- /თხოვნა/ - - - - CV^c^ჰ^ᶘC

ღაშგუმშ- /სათხოვრის,

სათხოვარი - ნათ. ბრ-ში/ - CV/C^c^ჰC/^ᶘC

V = უ-ს

CუCc

↓
V/CჷCc/V

ტყუბა- /წყვილის ცალი/ - - - CcVCV

↓

ნატყუბზრ- /ტყუბის ცალი/- CV/CcჷC/Ⴖ C

სგურ- /ზის/ - - - - CVCcVC

↓

ღისგურე- /ჯდომა/ - CV/CcჷC/V

ღოშღულ- /მთვარე/ - - - CVCcVC

↓

ღოშღულანშ- /მთვარის/ - CV/CcჷC/Ⴖ C

V=ჷ=ჷი-ს.

აშგჷიდ- აშგჷდ- /დაახრხო/ - - - -VCcႶ C

↓

ღიშგჷდე- /დაახრხოზა/ - - - -CV/CcჷC/V

შგჷირ- შგჷრ- /სირცხვილი/ - - - - CcႶ C

↓

ხაშგჷრი- /სირცხვილში იქნება/ - CV/CcჷC/V

ანღშხინ- /შეინახა/ - Ⴖ CCcჷVC = Ⴖ CCcႶ C

↓

ღიშხინი- /შეინახვა/ - CV/CcჷC/V = CV/CcჷC/V

V = ჷ/ ჷ/-ს

თხუმურ- /უთავო/ - - - - - - - - CcVCVC

↓

უთხჷმა- /უმეთაურო/ - - - - - - - V/CcჷC/V

↑

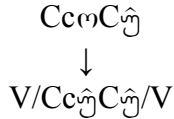
ღათხჷმი- ღათხჷმ- /სამეთაურო/ -CVCcႶ C

გ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის გ/ტიპი

CVC=CVCჷ ან CVC=CჷVC

ეს უკანასკნელი გამორიცხულია. მიმდევრობა CტუC და CტოC არ გვხვდება.

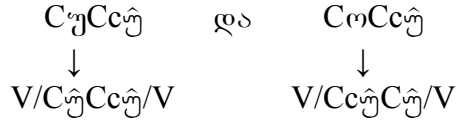
სარედუქციო ბირთვია: CVCტუ, სარედუქციო ხმოვანი V = ო/რ/-ს.

V = უ-ს.

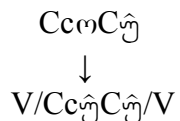
მუქუხ- /ქვა/ - - - - - CVCVC

↓
 მუქუხტიშ- /ქვის, ნათ. ბრ/ - CV/CტუCტუ/VC
 თეორიულად დასაშვები დ) ტიპი არ შეგვხვედრია. ფორმულა მიიღებს ასეთ სახეს.

ე. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ე/ტიპი
 CVC = CტუCσ ან CVC = Cσ V Cტუ.

პირველი შემთხვევა გამორიცხულია /მიმდევრობა CტუC და CტოC. არ გვხვდება/. მეორე შემთხვევაში სარედუქციო ხმოვანი V = ო/რ/-ს.

V = უ-ს.

შღუგტ- /თავი/ - - - - - - - CσVCტუ

↓
 ლაშღტუტარ- /სათავური/ - CV/CσCტუ/σC
 მსუბუქი ბირთვის ყველა ის ტიპი, რომლის მაგალითებიც შეგვხვდა, სამმარცვლიან სიტყვაში გვაძ-

ლევს ო/რ/ და უ/ტ/ ხმოვნების მონაცვლეობას ტ-სთან, ე.ი. აღნიშნული ხმოვნები კარგავენ მარცვლოვნობას.

ამრიგად, ზოგადი ფორმულა მიიღებს ასეთ სახეს, როდესაც

$$V = \text{ო (რ)-ს ან უ (ტ)-ს}$$

$$\begin{aligned} &V+/C VC/ + V \rightarrow \\ &\rightarrow V \quad C \hat{\text{ჷ}} \quad C \quad V = \mathbf{B} \end{aligned}$$

ახლა განვიხილოთ B^1 შემთხვევა, რომელიც გულისხმობს პოტენციურად ოთხმარცვლიანი სიტყვის მსუბუქ ბირთვში ო/რ//ტ და უ/ტ//ტ ხმოვნების სახეცვლას. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აქაც მოსალოდნელია მათი ალტერნაცია ტ-სთან, ე.ი. ო/რ//ტ და უ/ტ//ტ-სთან.

ა. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ა/ტიპი CVC სარედუქციო ხმოვანი $V = \text{ო/რ/-ს მაგ.}$:

ცოდ- /ცოდვა/- - - - - - - - - CVC

ლიცტდილე- /შეცოდება/ - CV/C $\hat{\text{ჷ}}$ C/VCV

ლითოფ- /სროლა/ - - - - - - - - - CVCVC

ითტფინი- /თოფის სროლაში იქნება/- V/C $\hat{\text{ჷ}}$ C/VCV

$$V = \mathbf{რ} = \text{/ტე/-ს.}$$

ათცტემ = ათცრმ- /წაუსვა/ - VCC $\check{\text{V}}$ C

ლიცტმენი- /წასმა/ - - - - - - - - - CV/C $\hat{\text{ჷ}}$ C/VCV

$$V = \text{უ/ტ/-ს}$$

ჰუნარ- /სმენა/ - - - - - - - - - CVCVC

ლიჰტნარი- /მოსმენა/- CV/C $\hat{\text{ჷ}}$ C/ $\check{\text{V}}$ CV

გურნა- /მრგვალი ქვა/ - - - - - - - - - CVCCV

აგტრანი- /აგორებს ქვას/ - V/C $\hat{\text{ჷ}}$ C/ $\check{\text{V}}$ CV

ძუჭერა- /საცერი/ - - - CVC \bar{V} CV

ლიძუჭერე- /გაცრა/ - CV/C \hat{C} / \bar{V} CV

ანთუნწლე- /წყალი დააღვეინა/- -VCCVC \bar{V} CV

ლითუნწლი- /წყლის დაღვეინება, ↓

საწვისი/ - - -CV/C \hat{C} /VCV

ბ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის ბ/ტიპი

CVC = CVCc ან CVC + CcVC

სარედუქციო ხმოვანი V = ო/რ/-ს

C \circ Cc

ან

Cc \circ C

V/C \hat{C} /Cc/VCV

V/Cc \hat{C} /VCV

V = უ/ჲ/-ს

C \hat{C} Cc

V/C \hat{C} /Cc/VCV

ან

ნაშგურანე- /დანარიგები/ - CVCcVC \bar{V} CV

ლიშგურანე- /დარიგება/ - CV/Cc \hat{C} /VCV

ქანბგუბურე- /აიწყვიტა,

ობიექტი მრ-შია - C \ddot{V} C CcVC \bar{V} CV

ლიძუბურე- /აწყვეტა/ - - - VCV/Cc \hat{C} / \bar{V} CV

გ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის გ/ ტიპი

CVC = CVC \hat{C} ან CVC = C \hat{C} VC

ეს უკანასკნელი გამორიცხულია, მიმდევრობა C \hat{C} VC და C \hat{C} VC, როგორც აღვნიშნეთ, არ გვხვდება.

სარედუქციო ხმოვანი V = ო/რ/-ს

C^oC^u

V/C^uC^u/VCV

V = უ/ტ/-ს. მაგ.:

მუღტუღე /ჰყვავის/ - - - - CVC^uuV (2)

ლიმტუღტუღე /ყვავილობა/- CV/C^uC^u/V̇ uV

ღუგტუღ /მსუქანი/ - - - - CVC^u V̇ C

ლიღტუგტუღი /გასუქება/- CV/C^uC^u/V̇ CV

დ. წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის დ/ ტიპი

CVC = CVCc^u ან CVC = Cc^uVC

ეს უკანასკნელი გამორიცხულია. მიმდევრობა

C^uuC და Cc^uuC არ გვხვდება.

სარედუქციო ხმოვანი V = ო/რ/-ს.

C^oCc^u

V/C^uCc^u/VC

V = უ/ტ/-ს. მაგ.:

მუშტუტი /სტუმარი/ - - - - CVCc^uCV

ლიმტუშტუტი /სტუმრობა/- CV/C^uCc^uVCV

აწმუშტუტნი /გაგვისტუმრა/ - - - - VC CVCc^u V̇ C

ლიმტუშტუტნი /ვალის გადახდა/- CV/C^uCc^u/VCV

თეორიულად დასაშვები ე/ ტიპი:

Cc^oC^u

ან

Cc^uC^u

V/Cc^uC^u/VCV

V/Cc^uC^u/VCV

შენიშვნა: როგორც ვნახეთ, სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვები რედუქციის თვალსაზრისით განსხვავებულ შედეგებს არ იძლევა, ამიტომ ერთ-ერთი მათგანის მიხედვით შეიძლება განვსაზღვროთ, შევავსოთ მეორე. ასე მაგალითად, თუ რომელიმე ტიპის ბირთვი არ შეგვხვდა სამმარცვლიან სიტყვაში და შეგვხვდა ოთხმარცვლიანში, მაშინ შეიძლება შედეგი ვივარაუდოთ ოთხმარცვლიანის მიხედვით, ან პირიქით. მაგრამ, თუ რომელიმე ტიპის ბირთვი არ შეგვხვდა არც სამმარცვლიან და არც ოთხმარცვლიან სიტყვაში, ცხადია, ასეთ შემთხვევაში განმსაზღვრელია ბირთვის ფონოლოგიური სტრუქტურა. ასე მაგალითად: მსუბუქი ბირთვის ზოგიერთი ტიპი არ ქმნის ო და უ ხმოვნებისათვის სასურველ ფონოლოგიურ გარემოს, ე.ი. ხმოვნებისათვის აღნიშნული პოზიცია გამორიცხულია. ასეთია:

ბ/ ტიპის მსუბუქი ბირთვი	CVCc
გ/ ტიპის მსუბუქი ბირთვი	C ^h VC
დ/ ტიპის მსუბუქი ბირთვი	Cc ^h VC
ე/ ტიპის მსუბუქი ბირთვი	C ^h VCC

უკანასაკნელი სამი ყურადღებას იპყრობს თავისი სტრუქტურით, სამივე შემთხვევაში ბირთვის პირველი თანხმოვანი წარმოდგენილია ლაბიალური კომპლექსით, ე.ი. C^h ან Cc^h-თი. ამგვარი სტრუქტურის ბირთვში დაუშვებელია ო/რ/ და უ/ჭ/ ხმოვნები. ამრიგად, აღნიშნულ დიალექტში მიმდევრობები C^hუC, C^hოC არ გვხვდება.

არის შემთხვევები, როდესაც ერთსა და იმავე ბირთვში გვხვდება ერთ-ერთი მათგანი, კერძოდ უ/ჭ/, და არ გვხვდება მეორე, ე.ი. ო/რ/. მაგალითად:

გ/ ტიპის მსუბუქ ბირთვში	CVC ^h
დ/ ტიპის მსუბუქ ბირთვში	CVCc ^h

ე/ ტიპის მსუბუქ ბირთვში CcVCტ

სამივე შემთხვევაში ბირთვის მეორე თანხმომავანი წარმოდგენილია ლაბიალური კომპლექსით: ე.ი. Cტ ან Ccტ-ს წინ დასაშვებია უ/ტ/ და გამორიცხულია ო/ტ/.

ამრიგად, მსუბუქი ბირთვის ყველა ტიპი /რომელიც შეგვხვდა ოთხმარცვლიან სიტყვაში გვაძლევს ო/ტ/ და უ/ტ/ ხმოვნების მონაცვლეობას ტ-სთან, ე.ი. ხმოვანი კარგავს მარცვლოვნობას, ფუნქციონალურად თანხმომავანს უტოლდება.

როდესაც: $V = ო/ტ/ ან უ/ტ/-ს$

$$\begin{aligned} & V+/CVC/+ VCVC \rightarrow \\ & \rightarrow V C\tau C \quad VCVC = B^I \end{aligned}$$

B და B^I შემთხვევები რედუქციის თვალსაზრისით ერთგვარ სურათს გვიჩვენებს, ი.ე. B=B^I თუ ზოგადი ფორმულისათვის, პირობითად ავირჩევთ ერთ-ერთს, მაგალითად B-ს, მაშინ ჩვენი B ფორმულა მიიღებს ასეთ სახეს:

როდესაც: $V = ო/ტ/ ან უ/ტ/-ს$

$$\begin{aligned} & V+/CVC/+ VC(VC) \rightarrow \\ & \rightarrow VC\tau CVC(VC) = B \end{aligned}$$

ამრიგად, B ფორმულა ასახავს ბალსზემოურ დიალექტში „საკუთრივ“ რედუქციის ერთ-ერთ სახეს, კერძოდ, მარცვლოვნობადაკარგვითს, ე.ი. ხმოვნის ალტერნაციას ტ-სთან V/ ტ/.

ა/ჲ, ე, ი და გ ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვების მძიმე ბირთვში

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი რედუქციის სქემის მიხედვით განსახილველი დაგერჩა აღნიშნული მოვლენის მხოლოდ ერთი სახე: „საკუთრივ“ რედუქციის ისეთი შემთხვევა, როდესაც ერთი ხმოვანი იცვლება მეორე ხმოვნით, ე.ი. ალტერნაცია მარცვლოვნობის შენარჩუნებით. ამისი ახსნა შესაძლებელი იქნება, თუ გავითვალისწინებთ ბირთვის სტრუქტურას, რომელიც ყოველთვის აღმოჩნდება მძიმე. სწორედ ეს უკანასკნელი განსაზღვრავს ასეთი სახის მონაცვლეობას.

მაშასადამე, პროცესი მიმდინარეობს მძიმე ბირთვში.

მოცემულია მძიმე ბირთვი, რომელიც გარკვეულ ფონოლოგიურ გარემოში განაპირობებს სარედუქციო ხმოვნის ალტერნაციას სხვა ხმოვანთან. განვიხილოთ თითოეული ხმოვნის ცვალებადობა ყველა ტიპის მძიმე ბირთვისათვის ჯერ სამმარცვლიან, შემდეგ ოთხმარცვლიან სიტყვებში.

ჩვენთვის ცნობილი რედუქციის წესების მიხედვით (გულისხმობთ ბირთვის ფონოლოგიურ გარემოს), ცვლილება უნდა განიცადოს თავიდან მეორე ხმოვანმა. სარედუქციო ხმოვნებია ა/ჲ, ე, ი და გ.

სამმარცვლიან სიტყვაში პროცესი წარმოგვიდგება შემდეგი სახით:

$\{CVCsC\}$	სარედუქციო ბირთვი
$V+ \quad +V$	სარედუქციო ფონოლოგიური გარემო
$VC \underline{V} CsC V$	

\underline{V} აღნიშნავს რედუცირებულ ხმოვანს.

ა. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვის ა/ტიპი CVCsC
და სარედუქციო ხმოვანი V = ა/ვ/-ლ/ მაგ/:

ჯაღლი- /მოსამსახურე/ - - - - - CVCsCV

აჯღლი- /ემსახურება, იმასთან
მსახურობს/ - - -V/C₂CsC/V

ბამბჲ- /ბამბა/ - - - - - CVC₂C \ddot{V} ო

ღებგმბჲ- /დაბამბული/- CV/C₂CsC/ \ddot{V} C₂

ღარტამ- /ბოსტანი/ - - - - CVCsCVC

ღელღრტმ- /საბოსტნე/ - CV/C₂CsC/ \ddot{V} C

მანჩაღ- /ჩრდილი/ - - - - - CVCsCVC

ღამენჩაღ- /საჩრდილობლაღ/ - CV/C₂CsC/ \ddot{V} CC

ხანჯჯარ- /ხანჯალი/ - - - - CVCsC \ddot{V} C

ღეხენჯჯარ- /ხანჯლიანი/- CV/C₂CsC/ \ddot{V} C

ღარბზ- /სვანურ სახლში თივის
შესანახი განყოფილება/- - - - CVCsC \ddot{V} C

ღღდგრბზ- /სახლისზედა სართული/- CV/C₂CsC/ \ddot{V} C

მართაღ- /მართალი/- - - - CVCsC \ddot{V} C

სამგრთაღ- /სამართალი/- CV/C₂CsC/ \ddot{V} C

/ისეთი ახლად შექმნილი სიტყვაა კი, როგორცაა
„საღდათ“, იძლევა რედუქციის იგივე შედეგს/.

საღდათ- /საღდათი/ - - - - - CVCsC \ddot{V} C

ნასღღდათჲ- /ნასაღდათარი/ - CV/C₂CsC/ \ddot{V} Cჲ

ჩანგ- /ჩანგი/- - - - - - - - - - - C \ddot{V} CsC

ლიხნგი- /ჩანგზე დაკვრა/- CV/C₂CsC/V

ხარჯ- /ხარჯი/- - - - - - - - - - - C \ddot{V} CsC

ლიხრჯე- /დახარჯვა/- CV/C₂CsC/V

მანკ- /მანკი/- - - - - - - - - - - - - - - - C \ddot{V} CsC

ხემნკი- /ემანკიერებოდა, მეოფად უს/- CV/C₂CsC/V

ხახარბ- /ეხმარება/- - - - - - CVC \ddot{V} CsC

ხახარბენ- /ეხმარებოდა/- CV/C₂CsC/V

საინტერესოა, რომ გვხვდება პარალელური ფორმები, მაგრამ ასეთი შემთხვევები შეიძლება ავსნათ.

მაგ: ხოდმბალა || ხოდლამბა

მადმბალე || მადლამბე

დამბალ || დამბალი - ეს უკანასკნელი მიღებულია სამმარცვლიან სიტყვაში შუა ხმოვნის რედუქციის შემდეგ, ე.ი. დამბალ + V = დამბალი. შემდეგ მოხდა ღ-ს გადასმა, მიემატა მაწარმოებლები ხო-ა და მივიღეთ ჩვეულებრივი ოთხმარცვლიანი სიტყვის რედუქცია „ხოდლამბა“.

ბევრია ისეთი შემთხვევა, როდესაც ზმნისწინის საშუალებით იქმნება მძიმე ბირთვი და ქცევის მორფემა წარმოვეიდგება რედუცირებულად. მაგ.:

არხი- /ლობიოს ქნის/ - - - - - VC_sCV

ადგრხე- /გაქნა/ - - - - - V/₂C_sC/V

არში- /ავებს/- - - - - - VC_sCV

ადგრში- /დაავო/- - - - - - V/C₂C_sC/V

V = ე-ს. მაგ.:

კერც- /ხერხი/- - - - - - CVCsCV

ღკკრცე- /მოხერხებული/- - CV/C₂CsC/V

ხერღე- /ღარღი, ჯავრი/- - - - - CVCsCV

ხოხრღი- /უეღის, ჯავრობს/- CV/C₂CsC/V

მერჩილ- /ცეღი/- - - - - CVC₂CsC/VC

ღმერჩილ- /ცეღიანი/- CV/C₂CsC/VC

ბერკილ- /ბორკიღი/- - - - - CVCsCV

ღმბერკილ- /მებორკიღი/- - CV/C₂CsC/VC

ხელწიფ- /ხელმწიფე/- - - - - CVCsCVC

სახელწიფ- /სახელმწიფო/- CV/C₂CsC/VC

/ლეღლ/ ხერღტნი- /ავად უხღება/- CVCsCჲCV

/ლეღლ/ ამერღა- /ავად გამიხღა/- V/C₂CsC/V

მერხელ- /ჭინჭარი/- - - - - CVCsCVC

ღმერხელ- /ჭინჭრიანი/- - - CV/C₂CsC/VC

მერხლღღ- /მენხერი/- - - - - -CVCsC Ⴖ CC

ღმერხელღღ- /გამენხერებული/- CV/C₂CsC/VCCV

ხეწყტ- /ერთობა/- - - -CVCsC Ⴖ ტ

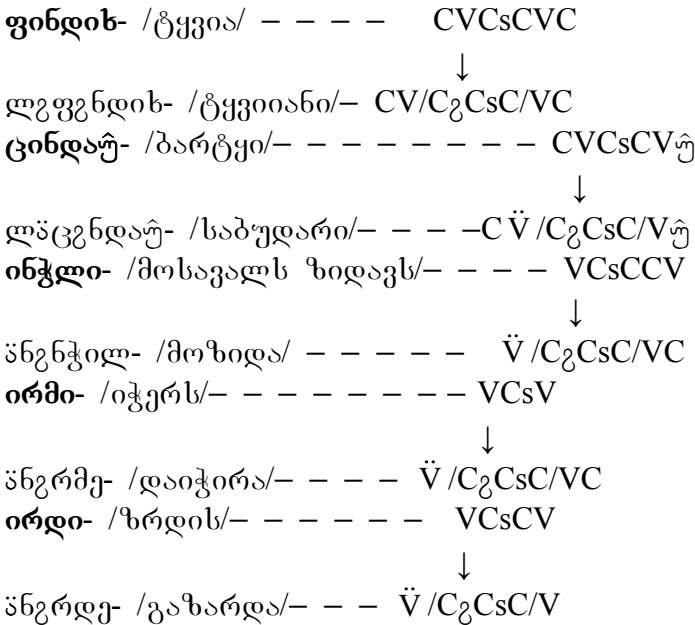
ღახეწყტ- /გაერთე/- CV/C₂CsC/ Ⴖ ტ

ღერბეთ- /ღმერთი/- - - - - - CVCsCVC

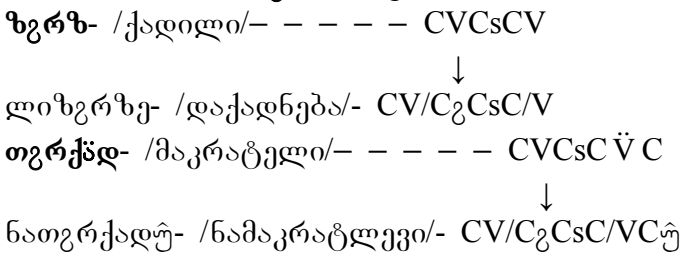
ღიღგრბათ- /„ღმერთობა“, როგორც

ახსტ. არხებ. სახ/ - - - CV/C₂CsC/VCჲ

V = ი-ს. მაგ.:

V = გ -ს/ მაგ.:

როგორც ჩანს, რაც უნდა ვცვალოთ მოცემული სიტყვები, ხმოვანი არსად შეიცვლება, რადგან ამ ფონოლოგიურ გარემოცვაში იგი სავსებით დამაკმაყოფილებელია. გ არის სწორედ ის ხმოვანი, რაზეც დაიყვანება სხვა დანარჩენები, ამიტომ, მის სხვა ცვლილებას არც უნდა მოველოდეთ. უფრო სწორად, ამ შემთხვევაში გ → გ. მოგვეყვას ერთი მაგალითი რამდენიმე ფორმით:

ნაბერჯუ- /განათხარი/ – $CVC_2CsC\hat{t}$

ლიბერჯუ- /თხრა/ – – – $CV/C_2CsC/V$

აბერჯუ- /თხრის/ – – – – $V/C_2CsC/V$

ბერჯუ- /მთხრელი/ – – – – $C_2CsC\ddot{V} \text{ ღ}$

მებერჯუ- /მთხრელი/ – – $CV/C_2CsC/V$

მაშასადამე, გ ყველგან უცვლელი დარჩა.

ბ. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვის ბ/ ტიპი, სადაც

$CVCsC = CVCsCc$ ან $CVCsC = CcVCsC$,

სარედუქციო ხმოვანი $V = ა/ჲ/-ს$. მაგ.:

ანჭუი- /ხედნის/ – – – – $-VCsCcV$

ადგნჭუე- /გახედნა/ – $V/C_2CsCc/V$

აღშუი- /ხურავს სახლს/ – – $-VCsCcV$

ადგლშუე- /გადახურა/ – – $V/C_2CsCc/V$

დასაშვები ვარიანტი:

$V = ა/ჲ/-ს$

$CcCsC$

$V/Cc_2CsC/V$

$V = ე-ს.$

C_2CsCc

ან

Cc_2CsC

$V/C_2CsCc/V$

$V/Cc_2CsC/V$

$V = ი-ს$. მაგ.:

ბირტყილ- /ბურტყელი/ – – – – $CVCsCcVC$

ღებერტყილ- /ბურტყელიანი/ – $CV/C_2CsCc/VC$

კინჩხ- /კისერი/- - - - - - - CVCsCV

ლიკინჩხე /კისრება რამის/- CV/C₂CsCc/V

დასაშვები ვარიანტი

V = ი-ს Cc₀C₂C

V/C₂CsC/V

V = გ-ს. მაგ.:

კერცხჷ- /კაცი, რომელსაც უყვარს

ხის ჭრა, ან კარგ ნაჯახზე

იტყვიან/- - - - - - -CVCsCc Ⴖ Ⴖ

ლიკერცხე- /ჭრა, ჩეხვა/- - - - - CV/C₂CsCc/V

ჷღტყერშე- /ჩაიძირა/- -VCCcVCsCV

იტყერშე- /იძირება/- - -V/C₂CsC/V

აღტყერნე- მოითმინა/- - VCCc VC₂CV

ლიტყერნე- /მოთმენა/- - - CV/C₂CsC/V

გ. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვის ვ/ ტიპი, სადაც

CVCsC = CVCsCჷ ან CVCsC = CჷVCsC,

სარედუქციო ხმოვანი V = ა/ჷ-ს. მაგ.:

ჷანწჷ- /პატივი/- - - - - - -CVCsCჷ

ლიჷენწჷ- /პატივის შეტანა/- CV/C₂CsC/V

არშენი- /ახსენებს/- - - - VC₂CჷCV

ანერშენ- /ახსენა/- - - VC₂CsCჷVC

ანკუშდე- /ამოკლებს/- - - - VC₂CჷCcV

ანგნკუშდე- /დაამოკლა/- - V/C₂CsCჷ/VCcV

V = ე-ს.

V = ი-ს, მაგ.:

ილტუჭე - /კითხულობს ამბავს/ - -VCsCჭCV

სხელტუიჭ - /მოიკითხე/ - - - -V̇/C₂CsCჭ/VC

დ/, ე/ ტიპები არ შეგვხვდა.

მოცემული მაგალითების მიხედვით აღმოჩნდა, რომ სამმარცვლიანი სიტყვის მძიმე ბირთვში ა/ა/, ე, ი და გ ხმოვნები გვაძლევენ მონაცვლეობას გ ხმოვანთან, ე.ი. ალტერნაცია ა/ა// გ, ე/ გ, ი/ გ და გ/ გ. რაც შეეხება ამ უკანასკნელს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იგი არ იცვლება. უკეთ რომ ვთქვათ, ბირთვში მოცემულია ის ხმოვანი, რომელიც სავსებით აკმაყოფილებს მის ფონოლოგიურ დისტრიბუციას. აქედან გამომდინარე, გ-ს მეტი ცვლილება არ იყო მოსალოდნელი; პირიქით, მისი ცვლილება დაარღვევდა ზემოაღნიშნულ წესს.

ამრიგად, როდესაც V = ა/ა/, ე, ი, გ-ს

$$V+/CVCsC+ VC \rightarrow$$

$$\rightarrow V C_2CsC VC = B.$$

ახლა განვიხილოთ B₁ შემთხვევა, რომელიც გულისხმობს ა/ა/, ე, ი, და გ ხმოვნების რედუქციას პოტენციურად ოთხმარცვლიანი სიტყვის ბირთვში. აქაც, როგორც ვიცით, მოსალოდნელია სიტყვის თავიდან მეორე ხმოვნის რედუქცია.

ა. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვის ა/ტიპი CVCsC;

სარედუქციო ხმოვანი V = ა/ა/-ს. მაგ.:

კალმას - /თევზი/ - - - - - CVCsCVC

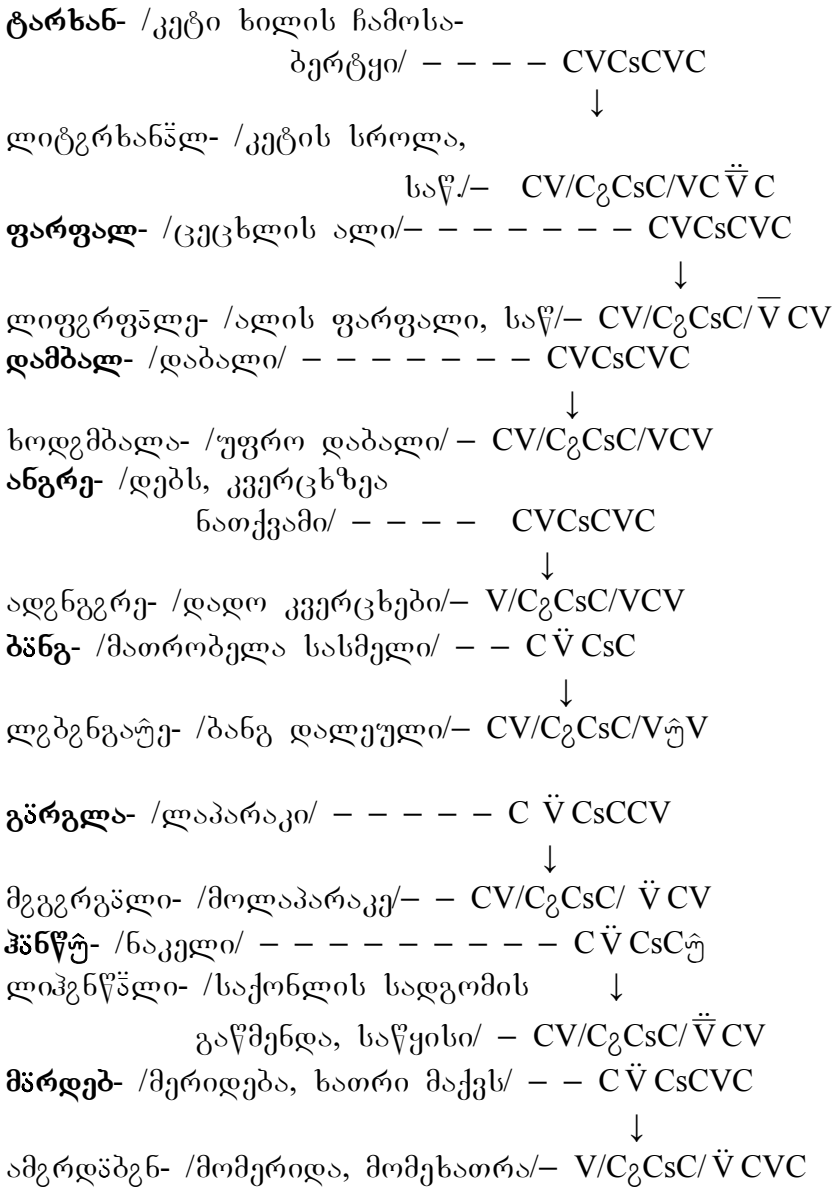

ლიკლმასი - /თევზაობა/ - CV/C₂CsC/V̇ CV

მანჩად - /ჩრდილი/ - - - - - CVCsCVC

ლიმენჩადი - /მოჩრდილება/ - CV/C₂CsC/V̇ CV

პარტოლე- /ჭრიჭინებს, ლაპარაკობს/ – – $C\ddot{V}CsC\bar{V}CV$

ნაპერტილჷს- /ნაჭრიჭინებს,

ნალაპარაკებს/ – – – – – $CV/C_2CsC/\ddot{V}\text{ჷ}C$

V = ე-ს. მაგ.:

ბერკილ- /ბორკილი/ – – – – $CVCsCVC$

ღებერკილე- /შებორკილი/ – $CV/C_2CsC/VCV$

ხენჷსჷ- /ერთობა/ – – – – $CVCsC\bar{V}\text{ჷ}$

დახენჷსჷე- /გაერთო/ – $CV/C_2CsC/V\text{ჷ}V$

ხერმინჷლ- /დახდევის დასაჭერად/ – – $CVCsCVC\ddot{V}C$

დახერმინჷლე- /სდია დასაჭერად/ – $CV/C_2CsC/\ddot{V}CV$

ხელდელ- /მწყემსავს/ – – – CVC_2CVC

ჷნგლდელე- /მომწყემსა/ – $V/C_2CsC/VCV$

V = ი-ს. მაგ.:

ფინდის- /ტყვია/ – – – – – $CVCsCVC$

ღჷფენდისჷრ- /სატყვით/ – $C\ddot{V}/C_2CsC/VC\ddot{V}C$

პილწ- /დიდი მხეცი, ნადირი/ – – $CVCsC$

ნჷპელწურა- /მხეცი/ – – – – $C\ddot{V}/C_2CsC/VCV$

წინწილ- /წიწილა/ – – – – – $-CVCsCVC$

ღღწინწილე- /წიწილებიანი/ – $CV/C_2CsC/VCV$

ირდი- /იზრდის/ - - - - - $VCsCV$
 \downarrow
აღგრღელი- /გაზრდილა/ - $V/C_2CsC/\bar{V}CV$
ირმი- /იჭერს/ - - - - - $VCsCV$
 \downarrow
ამგრმნე- /დამიჭერს/- $V/C_2CsC/\bar{V}CV$
ილხნე- /ილხენს, უხარია
 ვინმეს ნახვა/ - - - $VCsC\emptyset CV$
 \downarrow \uparrow
ჰდღლხინე- /გაუხარდა/- $\ddot{V}/C_2CsC/VCV$
ინდუნე- /ინდომებს/- - - - $VCsCVCV$
 \downarrow
ჰნგნდუნე- /მოინდომა/- $\ddot{V}/C_2CsC/VCV$
ინჩლი- /ჩივის/ - - - - - $VCsCCV$
 \downarrow
ჰდღნჩილე- /ჩივიდა/- $\ddot{V}/C_2CsC/VCV$
ირბიელ- /პურს აცხობს/- - - - $VCsCV\bar{V}C$
 \downarrow
ჰნგრბეღლჰნ- /დააცხო/ - - $\ddot{V}/C_2CsC/_{\underline{2}}V C\ddot{V}C$
ილღესგჰლ- /ფეხზე იცვამს/- - $VCsC\bar{V}C_{\underline{c}}\ddot{V}C$
 \downarrow
ანგლღესგჰნ- /ჩაიცვა/- - - - $\ddot{V}C_2CsC\bar{V}C_{\underline{c}}\ddot{V}C$
ადბინეორე- /დააქუცმაცა/ - - - - - $VCCVCsC\bar{V}CV$
 \downarrow
ღებენეორად- /დასაქუცმაცებლად/ - $V/C_2CsC/\ddot{V}CV$
ესცინცორე- /დააქუცმაცა/ - - - $VCCVCsC\bar{V}CV$
 \downarrow
ღიცენცორე- /დაქუცმაცება/- - $CV/C_2CsC/\bar{V}CV$

$$V = \text{გ} -\text{ს}$$

თგრქანდ- /მაკრატელი/- - - - - - - - - - CVCsC \ddot{V} C

ლითოგრქანდი- მაკრატლის ხმარება,

$$\text{საწ./} - - - - - CV/C_2CsC/\ddot{V} CV$$

თგრტენ- /ფრუტუნებს/- - - - - CVCsC \bar{V} C

ლითოგრტენი- /ფრუტუნი/- CV/C₂CsC/ \bar{V} CV

ღგრტენი- /ღრიტინებს, ტრიალებს/- - - - - CVCsCCV

ლიღგრტენი- /ტრიალი/ - - - - - -CV/C₂CsC/VCV

ჟანხგრტაჟე- /მოხრაკა/ - - - - - C^ʷVCCVCsC/VჟV

ახგრტაჟე- /ხრაკავს/ - - - - - V/C₂CsC/ \ddot{V} ჟV

ადტენჯაჟე- /დატანჯა/- - - - - -VCCVCsC \ddot{V} ჟV

ატენჯაჟე- /ტანჯავს/- - - - - V/C₂CsC/ \ddot{V} ჟV

ბ. წარმოდგენილია მიძიმე ბირთვის ბ/ ტიპი

$$CVCsC = CVCsCc \text{ ან } CvCsC = CcVCsC$$

სარედუქციო ხმოვანი V = ა/ა/-ს.

$$CaCsCc$$

$$V/C_2CsCc/VCV$$

სკარხალ- /სეტყვა/ - - - - - - - - - - - - - - - CcVCsCVC

ლისკგრხალი- /სეტყვის წამოსვლა,

$$\text{საწ./} - - - - - CV/Cc_2CsC/\ddot{V} CV$$

ჟღრმღლე- /ჟღრიალებს, ღრიალებს/- - - - - Cc \ddot{V} C₂C \bar{V} C

ლიჟღრმღლე- /ჟღრიალი, ღრიალი/- CV/Cc₂CsC/ \bar{V} CV

V = ე-ს.

დასაშვები ვარიანტი:

C₂CsCc

ან

Cc₂CsC

↓

V/C₂Cs Cc/VcV

↓

V/Cc₂CsC/VcV

V = ი-ს. მაგ.:

ბინტყილ- /ბურტყელი/- - - - - CcVc₂CcVc

↓

ლიბნტყორე- /გაპუტვა/- - - - - CV/C₂CsCc/ \bar{V} CV

ინჩქრჷლ- /ჩქარობს/- - - - - VC₂Cc \ddot{V} C

↓

ჸნჩქარე- /იჩქარა/- - - - - \ddot{V} /C₂CsCc/VcV

ილმესგი- /ცეცხლს ანთებს/- - - - - VC₂CVCcV

↓

ადღმესგე- /დაანთო/- - - - - V/C₂CsC/VcCv

იმტკიცჷთ- /იმტკიცებს/- - - - - CVC₂CcVC \ddot{V} ჴV

↓

ათმტკიცჷთ- /დაამტკიცე/- - - - - V/C₂CsCc/Vc \ddot{V} ჴ

V = გ-ს.

C₂ CsCc

V/C₂ CsCc/VcV

წყლჷნ- /წმინდა/- - - - - - - - - - - CcVC₂C \ddot{V} C

აწყლჷნი- /წმენდს, ასუფთავებს/- - - - - V/Cc₂CsC/ \ddot{V} CV

დიაქრონიული ექსკურსი: კტირიკე → რედუქციის შედეგად → კუირკე-პირველი კ-ს გამჟღერებით გტირკე - საწყისის ფორმა რედუქციის შემდეგ → ლიგჷრკე → ლიგურკე.

გ. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვის გ/ტიპი

CVC₂C = CVC₂C ჴ ან CVC₂C = C ჴ VC₂C

სარედუქციო ხმოვანი V = ა/ჲ-ს. მაგ.:

ბარტყუნდ- /ტყემალი/- - - - - - -CVC₂C^ჲ VCC

ლაბრყუნდა- /ტყემლის ტყე/- - CV/C₂C_sC^ჲ /VCCV

მანმეტამ- /სამძიმარი/- - - -CVC_sC^ჲ VC

ლამენტამენ- /მემძიმა/- - CV/C₂ C_sC^ჲ /VCVC

V = ე-ს. მაგ.:

ხენდურეთ- /ემდურის/- - - - CVC_s C^ჲ C_sV^ჲ

ესგნდროტუნ- /დაემდურა/- - V/C₂C_sCC_s/V^ჲ \ddot{V} C

V = ი-ს. მაგ.:

ილტუნუე- /სულს იბრუნებს/- - - - VC_sC^ჲC^ჲV

ჲნგლტუნის- /მოიბრუნე/- - - - \ddot{V} /C₂C_sC^ჲ/VC

ილკუჲე- /კითხულობს ამბავს/- - - -VC₂C^ჲCV

ჲნგლკუჲე- /მოიკითხა/- - - - \ddot{V} /C₂C_sC^ჲ/VCV

ყურადღებას იქცევს ერთი მაგალითი, სარედუქციო ბირთვის კომპონენტები წარმოდგენილია ჰარმონიული კომპლექსებით:

ტყერსგნჲ- /ტკაცანა/- - - - C_cVC_sC_cC \ddot{V} $\underline{\text{ჲ}}$

ლიტყერსგნი- /ტკაცანი/ - CV/C_c₂C_sC_c/VCV

ამრიგად, პოტენციურად ოთხმარცვლიანი სიტყვის მძიმე ბირთვი განაპირობებს ა/ჲ, ე, ი და გ ხმოვნების მონაცვლეობას გ-სთან, ე.ი. ალტერნაციებია: ა/ჲ/გ, ე/გ, ი/გ და გ/გ.

B^I ფორმულა, როდესაც: V = ა/ჲ, ე, ი და გ-ს.

$$\begin{aligned} & \mathbf{V+ /CVC_sC / + VCVC} \rightarrow \\ & \rightarrow \mathbf{V \ C \ gC_sC \ VCVC = B^I} \end{aligned}$$

თუ $B = B^I$ /მათ შორის რედუქციის თვალსაზრისით არ არის სხვაობა/, მაშინ პოტენციურად სამ-ოთხ-მარცვლიან სიტყვებში აღნიშნული სახის რედუქციის ზოგადი B ფორმულა იქნება:

$$V + /CVCsC + VC(VC) \rightarrow VC \text{ } _2CsC \text{ } VC(VC) = B$$

ყურადღებას იქცევს ზოგიერთი ისეთი მაგალითი, რომელიც დამატებით ახსნას მოითხოვს. გვხვდება პარალელური ფორმები: რედუცირებული და არარედუცირებული. მაგ.:

განჯ- /უანგი/ - - - - - $C \ddot{V} CsC$

ღებგნჯე- /დაუანგული/ - $CV/C_2VsC/V$

მაგრამ:

ვდგნჯწ- /დაიუანგა/ - - $\ddot{V} CC_2CsC \ddot{V} C$

ჰანწუ- /ნაკელი/ - - - - - $C \ddot{V} CsC$

ღიპგნწლი- /ნაკელისაგან

გაწმენდა/- - $-CV/C \text{ } _2CsC/ \ddot{V} CV$

მაგრამ:

ქათგნწლი- /გაწმინდა/- - $C \bar{V} CC_2CsC \ddot{V} C$

სარკ- /სარკე/- - - - - $C VC_sCV$

ისერკწლი- /სარკეში იყურება/- - - - $V/C_2CsC/\bar{V} C$

მაგრამ:

ვდსერკწლი- /სარკეში ჩაიხედა/- - $\ddot{V} CC_2CsC \bar{V} CV$

წირხ- /ღვლეერტი/ - - - - - CVCsC

აწერხე- /გრეხს/- - - - - C₂CsCV

ანწერხე- /დაგრიხა/ - - -VCC₂CsCV

სიტყვებში: **წღვღნწწნ-** ქათჳნწწლ, **წღსერკაღღღ,** **ანწერხე,** მძიმე ბირთვში რედუქცია არ იყო მოსალოდნელი, რადგან რედუცირებულია ხმოვანი ზმნისწინის შემდეგ, მაგრამ, როგორც ჩანს, ანალოგიასთან გვაქვს საქმე. მძიმე ბირთვის ფონოლოგიურმა გარემომ განსაზღვრა ამგვარი ცვლილებები.

გვხვდება პარალელური ფორმები. მაგ.:

ხარჯ- /საჭმელი, ხარჯი/ - - - C \ddot{V} CsC

იხერჯაღღ- /ჭამს, ხარჯავს/ - - V/C₂CsC/ \ddot{V} C

წღსერჯწწ || **წღხარჯწწ-** /შეჭამა, დახარჯა/

კერჯ- /ხერხი/ - - - - - CVCsC

ლიჯერჯე/მოხერხება/ - C/V₂CsC/V

ანჯერჯე||ანჯერჯე- /მოახერხა/

ასევეა:

ოხბერკიღღ || **ოხბერკიღღ-** /შეებორკე, ბორკილი დაგაღღ/

ღიუღერმღღღღ || **ღიუღერმღღღღ-** (ღრიალი)

ღიბირნტყრღღღ || **ღიბერნტყრღღღ-** (გაპუტვა)

გვხვდება ისეთი მაგალითებიც, სადაც სარედუქციო ფონოლოგიურ გარემოში ხმოვანი ზოგჯერ განიცდის რედუქციას, ზოგი კი - არა. მაგ.:

პიღღწ- /მხეცი, ნადირი/ - - - CVCsC

წაპღღწურაღღ- /მხეცი/ - - C \ddot{V} C₂CsCVC \ddot{V} C

მაგრამ: **წაპიღღწურა**

ენაში შეიმჩნევა ტენდენცია, მძიმე ბირთვის უპირატესობისა რედუქციის დროს. ასე მაგ.:

ილწი- /წებაავს/ - - - - V/Cs Ø C/V

↑ ↓

ათლაწწნ- მიეწება/- $\ddot{V} /C \text{ ØCs}/VC \ddot{V} C$

ადგლწი- /გაწებაავს/ - V/C₂CsØ/C

სგიმ- /მჟავე წყალი/ - - - - - - - - - - CcVCs

↓

ადსგმწწლე- /ეს წყალი დალია/ - - VC/Cc₂CsC/ \ddot{V} CV

მაგრამ არის:

ლისგმწწლი (ამ მჟავე წყლის სმა, საწ.)

ადსგიმწწლე (ეს წყალი დალია)

ადსგმწწლე || ადსგიმწწლე -

ამ მაგალითში გვაქვს რედუქცია ანალოგიით და, ამავე დროს, პარალელური არარედუქცირებული ფორმაც.

მოცემული მაგალითების მიხედვით ა/ა, ე, ი და გ ხმოვნებმა სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვის მძიმე ბირთვში მოგვცა მონაცვლეობა გ ხმოვანთან. რით აიხსნება აღნიშნული აღტერნაცია? ამასთან დაკავშირებით მეტად საყურადღებოა ა. შანიძის მოსაზრება გ ხმოვნის შესახებ:

„სვანურში მოიპოვება აგრეთვე გ ხმოვანიც, მაგრამ მისი ძირითადად მიჩნევა საცილობელია: როგორც გვიჩვენებს დაკვირვება ზოგიერთ ენებზე, რომელთაც იგი მოეპოვებათ (აფხაზური, სომხური, თვით სვანური), იგი მრავალ შემთხვევაში სხვა ხმოვანთა რედუქციის შედეგია და ხშირად აგრეთვე ერთად თავმოყრილ თანხმოვანთა გამოთქმის გასაადვილებლად განვითარებული მეორეული ხმოვანი“ (22,323).

ზემოაღნიშნული მონაცვლეობა შეიძლება აიხსნას რედუქციით, რადგან:

გ-ს უკავია რედუცირებული ხმოვნის ადგილი:

შესაბამისად სამ- და ოთხმარცვლიან მსუბუქ ბირთვში ა/ჰ, ე, ი და გ ხმოვნები განიცდიან სრული სახის რედუქციას, ე.ი. გვაძლევენ ალტერნაციებს:

ა/ჰ// Ø, ე/Ø, ი/Ø და გ/Ø.

დებულება იმის შესახებ, რომ გ არის მეორეული, განვითარებული ხმოვანი (ე.ი. მოხდა სრული სახის რედუქცია და შემდეგ განვითარდა გ), ეჭვს იწვევს, რადგან ხმოვნის გაუქმება და შემდეგ სხვა ხმოვნის განვითარება იქ, სადაც ის აუცილებელია, როგორც თანხმოვანთა გასაყარი, არ არის მოსალოდნელი. ამ შემთხვევაში უფრო გამართლებულია უცვლელი დარჩენილიყო თავდაპირველი ხმოვანი.

აღნიშნული დებულება ნაწილობრივ უარიყოფა ისეთი მაგალითების არსებობითაც, როგორიცაა: ანდრი /მოდის/, ესლრი, /მიდის/, ანტხე /დააბრუნებს/ და ა.შ. მოცემულ მაგალითებში ხმოვანი კი არ განვითარდა, არამედ არსებულმა განიცადა სრული სახის რედუქცია /მიუხედავად თანხმოვანთა თავმოყრისა/, ე.ი. სიტყვის სტრუქტურა განსაზღვრა რედუქციამ. იგი ძლიერი მოვლენაა სვანურისათვის, ამიტომ სარედუქციო პოზიციაში ხმოვნის განვითარება არ არის მოსალოდნელი. მართალია, აღნიშნულ მაგალითებში თანხმოვანთა თანმიმდევრობა არ იძლევა CCsC (ასეთი შემთხვევა საერთოდ არ გვხვდება სიტყვის დასაწყისში), რის გამოც ვერაფერს ვიტყვით დანამდვილებით (იქნებ ორ ჩქამიერს შორის სონორი არ შეიძლება და ამიტომ ჩნდება გ), მაგრამ ერთი ცხადია, გ-ს გამოჩენა აღნიშნულ პოზიციაში დამოკიდებულია თანხმოვანთა დისტრიბუციაზე. მძიმე ბირთვი და მისი ფონოლოგიური გარემო განაპირობებს სარედუქციო ხმოვნების ამგვარ ცვალებადობას.

საკმარისია, ჩვენ მიერ აღნიშნული რედუქციის განმსაზღვრელი სამი ძირითადი ფაქტორიდან (ბირთვის სტრუქტურა, ბირთვის ფონოლოგიური გარემო და სარედუქციო ხმოვანი) ერთ-ერთი შევცვალოთ, რომ შეიცვლება რედუქციის სახე. ამ შემთხვევაში მთელი სისრულით თავი იჩინა პირველმა ფაქტორმა:

ბირთვის სტრუქტურის ცვლამ გამოიწვია ერთი და იმავე ხმოვნების განსხვავებული ალტერნაციები.

ამრიგად, რედუქციისათვის ხელსაყრელ ფონოლოგიურ გარემოში ა/ა, ე, ი და ჯ ხმოვნებმა მსუბუქ ბირთვში მოგვცა ალტერნაცია V/Ø, ხოლო მძიმე ბირთვში – ალტერნაცია V/ღ.

საინტერესოა ვ. თოფურიას აზრი ი ხმოვანთან დაკავშირებით. ავტორს მოჰყავს ასეთი მაგალითი:

ფინდის- (ტყვია) – – – – – CoCsCVC

ლჷფნდისჷრ (სატყვიე) – – C \ddot{V} C \ddot{g} CsCVC \ddot{V} C

ეს –ღ რომ ი-დან არის, – წერს ავტორი, – იქედან ჩანს, რომ წინა ა-ს აუძლავს, სხვა გზით რომ ყოფილიყო, უძლავს არ მოგვცემდა (5, 152). ეს აზრი კიდევ უფრო გამყარდა მას შემდეგ, რაც გ. მაჭავარიანმა გამოსცა თავისი ცნობილი წერილი სვანური ენის ხმოვანთა შესახებ, რომელიც ზემოთ იყო განხილული. ავტორი ასაბუთებს, რომ ჯ= ი-ს. თუ ჯ-ს უძლავს ანუ პალატალიზაციას მოეუხსნით, დარჩება გ. ეს დებულება სხვა არაფერია, თუ არა მტკიცება იმის შესახებ, რომ ხმოვანი სახეს იცვლის, თავის რაღაც თვისებას, შემადგენელ ელემენტს კარგავს, რაც სწორედაც, არის რედუქცია. და თუ ი ხმოვნის შემთხვევაში რედუქციასთან გვაქვს საქმე, ცხადია, იმავე ფონოლოგიურ გარემოში (ანუ ერთგვარ სარედუქციო ბირთვში) სხვა ა/ა, ე, ჯ ხმოვნებიც იმავე ცვლილებას განიცდის. ეს არის საკუთრივ რედუქციის

მეორე შემთხვევა, როდესაც ყველა სარედუქციო ხმოვანი დაიყვანება ერთ რომელიმე ხმოვანზე, ამ შემთხვევაში გ-ზე, რომელიც, ჩვენი აზრით, პოზიციით არის განპირობებული.

ო/რ/ და უ/ტ/ ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვების მძიმე ბირთვში

ახლა განვიხილოთ ო/რ და უ/ტ ხმოვნების აღტერნაცია სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვის მძიმე ბირთვში. მსუბუქ ბირთვში აღნიშნული ხმოვნები გვაძლევდა უმარცვლო ტ-ს. როგორი იქნება მათი ცვალებადობა მძიმე ბირთვში?

ა. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვის ა/ ტიპი CVCsC და სარედუქციო ხმოვანი V = ო-ს.

CoCsC

V/ CუCsC/V

V = ო = /ტე/-ს მაგ.:

ჟეტელფ- /სვანური სახლის იატაკი, კერა/- C V̇ CsC

მეყულფა- /ოჯახის წევრები/ - - - - - CV/CუCsC/V

V = უ-ს. მაგ.:

ხურჯანღ- /ხურჯინები/ - - - - - CVCsCC V̇ C

ლუხურჯინ- /ხურჯინიანი/- CV/CუCsC/VC

გურკაღ- /შესაწირავი ხარი,

საკვირიკე/ - - - - - - CVCs V̇ ო

ღაღურკა- /კვირიკე, სალოცავის

სახელი/- - C V̇ /CუCsC/V

ლიგურკე- /კვირიკობა/ - - - CV/C^ჟCsC/V

დიაქრონიული ექსკურსი: კუირიკე→რედუქციის შედეგად → კუირკე - პირველი კ-ს გამჟღერებით გუირკე - საწყისის ფორმა რედუქციის შემდეგ → ლიგურკე → ლიგურკე.

ათმუნდან- /ენდო/ - $\ddot{V} CCVCsC \ddot{V} C$

ლიმუნდე- /ნდობა/- CV/C^ჟCsC/V

ლახმურჯუანდან- /დააპირა/- CVCCVCsC^ჟ $\bar{V} C \ddot{V} C$

ლიმურჯანლ- /დაპირება/ - - - CV/C^ჟCsC/ $\ddot{V} C$

შყანუ- /მწყერი/- - - - - - - - - - Cc $\ddot{V} C$ ^ჟ

შყანულდშ- /„მწყერუკასი“, კნ. ფ./ - Cc $\ddot{V} /C^ჟCsC/ \ddot{V} C$

V = ჟ = /ჟი/ -ს. მაგ.:

ყუიმბირ- /კუნწული/ - - - - - - - C $\ddot{V} CsCC$

ლუყუმბირ- /კუნწლიანი/ - - - CV/C^ჟCsC/VC

ბ. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვი ბ/ ტიპი, სადაც

CVCsC = CVCsCc ან CVCsC = CcVCsC

სარედუქციო ხმოვანი V = ო/ო/-ს

C^ოCsCc

ან

Cc^ოCsC

V/C ^ჟ Cs Cc/V

V/Cc^ჟCsC/V

V = უ. მაგ.:

დაშდუ- /დათვი/- - - - - - - - - - - C $\ddot{V} Cc$ ^ჟ

დაშდულდშ- /დათუნასი,

დაშდუ + გლდ - აშ, ნათ. ბრ.-ში, - C $\ddot{V} /Cc^ჟCsC/ \ddot{V} C$

V = ო = ჭე-ს.

ქქერწილ- /ქორწილი/- - - - - C Ṽ CsCVC

↓

ლიქერწილღლ- /დაქორწინება/ - CV/C_უCsC/VC Ṽ C

V = უ-ს. მაგ.:

ყურმანჯ- /ყრუ/- - - - - -CVCsC Ṽ CC

↓

ღუყურმანჯე- /დაყრუებული/ - CV/C_უCsC/VCCV

ყუნზელ- /ყურძენი/ - - - - CVCsCVC

↓

ღაყუნზელი- /ვენახი/ - -CV/C_უCsC/VCV

მიურსნად- /ნამსხვრევებად/ - - CVCsC Ṽ CV

↓

ლიმიურსნდე- /მსხვრევა/ - - CV/C_უCsC/ Ṽ CV

V = ჭ = ჭი-ს. მაგ.:

შტნდბა- /ცხონება, შენდობა/ - - - C Ṽ CsCCV

↓

ღშუნდობზრ- /შესანდობარი/ - C Ṽ /C_უCsC/VC Ṽ C

გ. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვის ბ/ ტიპი, სადაც

CVCsC = CVCsCe ან CVCsC = CeVCsC

სარედუქციო ხმოვანი V = ო/რ-ს.

C_ოCsCe

C_ოCsC

↓

↓

V/C_უCsCe/VCV

ან V/C_ეCsC/VCV

V = უ-ს. მაგ.:

ანკულთხნე- /შებორკა/- - VCCVCsCeCV

↓

აკულთხნი- /ბორკავს/- - - V/C_უCsCe/ Ṽ CV

ან

ანსკურფნე- /დაგრიხა, მაგრად დაგრეხვაზეა
ნათქვამი/- - - VCCcVCsCCV

ასკურფანი- /გრეხს/ - - - - - V/CcუCsC/Ṃ CV
ღანძგუმბანღე- /მიიწ-მოიწია/ - - - C Ṃ ოCcVCsCṂ CV

ღიძგუმბანღ- /მიწევ-მოწევა, სავწ/- - -CV/CcუCsC/V Ṃ Ṃ C
გ. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვის გ/ტიპი
CVCsC = CVCsCჲ ან CVCsC = CჲVCsC

სარედუქციო ხმოვანი V = ო/რ-ს
CოCsCჲ

V/CჲCsCჲ/VCV

V = უ-ს. მაგ.:

მურგტალ- /მრგვალი/ - - - - - CVCsCჲVC

ღუმურგტანღე- /მომრგვალებული/- CV/CუCsCჲ/Ṃ CV

მურყტამ- /კოშკი/ - - - - - CVCsCჲVC

ღიმურყტამი- /კოშკად აგება/- CV/CუCsCჲ/Ṃ CV

შენიშვნა: არის რამდენიმე მაგალითი, სადაც მძიმე ბირთვის ბოლო კონსონანტი წარმოდგენილია უმარცვლო ჲ-თი. ამ შემთხვევაში იგი გამოდის არა როგორც ლაბიალური კომპლექსის შემქმნელი /წინა თანხმოვანთან/, არამედ, როგორც დამოუკიდებელი ფუნქციონალურად თანხმოვნის ტოლი ერთეული. მაგ.:

გულტან /გულიანი, მუყაითი/ - - - - —CVCsCsVC

მუგულტანი- /გულიანად
გაკეთებული/ - - - - - CV/CუCsCs/ ႁ CV

ლითულტაფი- /დასვრა/ CV/CუCsCs/VCV

ლუთულტაფე- /დასვრილი/
ლიდურჷნი- /უარის თქმა/ CV/CუCsCs/ ႁ CV

ხოდურჷნი- /უარს ეუბნება/

ბოლო ორ მაგალითში არ არის მოცემული შესაპირისპირებელი ფორმები. ერთი კი ცხადია, თუ ტ-ს გავიგებთ, როგორც წინა თანხმოვანთან ერთად ლაბიალური კომპლექსის შემქმნელს, მაშინ სარედუქციო ბირთვი მიიღებს ე/ ტიპის მსუბუქი ბირთვის სახეს, სადაც სარედუქციო უ ხმოვანმა უნდა მოგვცეს მონაცვლეობა ტ-სთან, რაც არა გვაქვს. თუ აღნიშნულ ბირთვს ჩავთვლით მძიმე ბირთვად, სადაც უ სონორი თანხმოვანია, მაშინ, ჩვენ მიერ წარმოდგენილი, რედუქციის ფონოლოგიური სქემა არ დაირღვევა.

დ. წარმოდგენილია მძიმე ბირთვის დ/ ტიპი
CVCsC = CcVCsCტ ან CVCsC = CტVCsCc
/მეორე შემთხვევა გამორიცხულია/,

სარედუქციო ხმოვანი V = ო/ბ-ს.

CcᄁCsCტ

V/CcუCsCტ/VCV

V = უ-ს.

ჰნჩუნკტჰნიღლი- /მოაგროვა, ფინხებზე

იტყვიან/ - - - - - VCCcVCsCჷ V̇ CV V̄ CV

ინხუნკტჰნიღლი- /აგროვებს,

აწმყო/ - - - - - V/CcჷCsCჷ/ V̇ CV V̄ CV

ა/ ტიპი არ შეგვხვდა.

მიღებული შედეგების საფუძველზე წარმოვადგენთ ფორმულას:

$$V+/CVCsC/+VC(VC/ \rightarrow \rightarrow V CჷCsC VC (VC) = \Gamma.$$

როდესაც V = ო/რ-ს და უ/ჷ/-ს.

ამრიგად, მძიმე ბირთვის ყველა ტიპი სამ- და ოთხმარცვლიან სიტყვებში გვიჩვენებს ო/რ/ და უ/ჷ/ ხმოვანთა მონაცვლეობის ერთგვარ სურათს. კერძოდ, თითოეული მათგანი სარედუქციო ფონოლოგიურ გარემოში გვაძლევს უ ხმოვანს, რით აიხსნება მიღებული ალტერნაციები?

აღნიშნული საკითხის გარკვევისათვის საჭიროა გავითვალისწინოთ შემდეგი:

ცნობილია, რომ ო/რ/ და უ/ჷ/ ხმოვნები მსუბუქ ბირთვში მონაცვლეობენ ჷ-სთან, ე.ი. იკარგება მათი ხმოვნური თვისება და რჩება ჷ, რადგან:

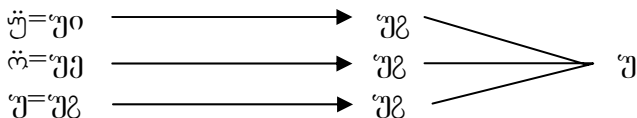
ჷ = ჷი

რ = რე

უ = უგ.

შენიშვნა: რაც შეეხება ო-ს, იგი არც ერთ მაგალითში არ შეგვხვდა, როგორც ჩანს, მძიმე ბირთვის ფონოლოგიური სტრუქტურა გამორიცხავს ო ხმოვანს.

თავისთავად, ა/ჲ/ე, ი, და გ ხმოვნები მძიმე ბირთვში, რედუქციის შედეგად, გვაძლევენ გ-ს. ეს არის მათი ცვალებადობის ბოლო წერტილი, ამიტომ:

ე.ი. ყველგან ვიღებთ უ-ს.

ხშირია შემთხვევა, როდესაც სიტყვაში არის ო, უ ან უ, რომლებიც გავლენას ახდენენ რედუცირებულ ხმოვანზე და გ-ს ნაცვლად ვიღებთ უ-ს ასიმილაციის გამო. მაგ.:

არშენი- /ახსენებს/ - - - - VC_sC^uCV

ანურშენ- /ახსენა/ - - V/C^uC₂C^u/VC

ფანდური- /ფანდური/ - - - - - - - - - - -CVC_sC^uVC

აფუნფურიდა- /უკრავდა ფანდურზე/- V/C^uC_sC^u/VCCV

ყურადღებას იპყრობს ერთი მაგალითი, რომლის სარედუქციო ბირთვია CVC_sC^u:

არტყი- //ყლაპავს/- - - - - - VC_sC^uV

ადურტყე- /ჩაყლაპავა/ - V/C^uC_sC^u/V

მეტად საგულისხმოა ისეთი მაგალითები, როდესაც უ, რომელსაც სწევია ადგილის თავისუფალი მონაცვლეობა, პირდაპირ შეერწყმის გ-ს და გვაძლევს უ-ს. მაგ.:

მარჯუ- /მარჯვე/

ლიმურჯი- /დახმარება/ < ლიმურჯი < ლიმერჯუტი.

ამრიგად, პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვების მძიმე ბირთვში რედუქციის ზოგადი ფორმულა, როდესაც სარედუქციო ხმოვნებია ო, უ/უ/, მიღებს ასეთ სახეს:

$$V+ /CVC_sC / +VC (VC) \rightarrow$$

$$\rightarrow V C^u C_s CVC (VC) = \Gamma,$$

როდესაც: $V = \text{რ}, \text{უ/ტ/}-ს.$

თუ უ ხმოვანს წარმოვიდგენთ, როგორც ტ + გ-ს და აქედან ტ-ს მივაკუთვნებთ წინა თანხმოვანს, მაშინ ბირთვის პირველი კონსონანტი იქნება ლაბიალური კომპლექსი და რედუქცია წარიმართება ისე, როგორც ეს ხდებოდა ჩვეულებრივ მძიმე ბირთვში ა/ა/, ე, ი და გ ხმოვნებისათვის.

მაშასადამე, Γ ფორმულა მიიღებს ასეთ სახეს:

$$CVC\text{უ}CsCVC(VC) = CVC\text{უ}VCsCVC(VC).$$

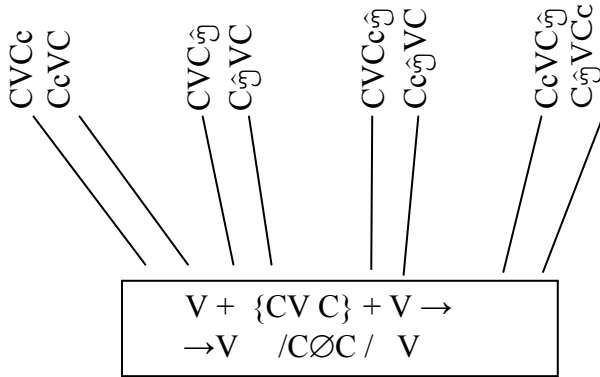
რაც ფაქტიურად მოიცავს ყველა იმ შემთხვევას, რომელთა შესახებ არაფერი ითქვა გ/, დ/ ე/ ტიპის ბირთვების ანალიზის დროს. ეს ის მაგალითებია, როდესაც ბირთვის I კონსონანტი წარმოდგენილი იყო ლაბიალური კომპლექსით. ცხადია, ამ პირობებში რედუქცირებული ხმოვნის ადგილს დაიჭერდა უ ხმოვანი / $C\hat{\text{ტ}} = C\text{უ}$ /.

ამ შემთხვევაში, თუ შეიძლება ითქვას, ხდება „ფარული“ რედუქცია. მართლაც, სხვაგვარად ვერ ავხსნით მონაცვლეობებს უ/უ, ტ/უ და რ/უ.

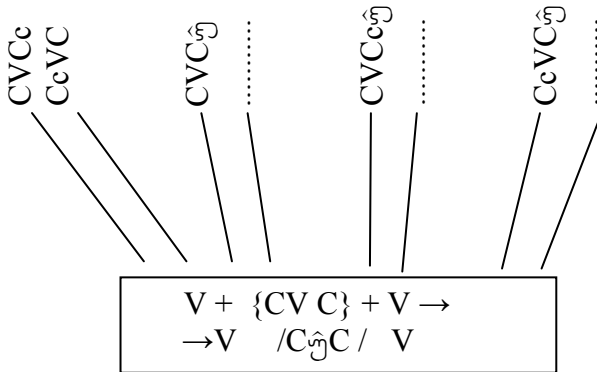
მიღებული შედეგი კიდევ ერთხელ განახავს მძიმე ბირთვის თავისებურებას. თუ არა ის, რ, უ/ტ/ ხმოვნები მოგვცემდნენ მონაცვლეობას ტ-სთან.

ცხადია, განმსაზღვრელია სარედუქციო ხმოვნის ფონოლოგიური გარემო, კერძოდ კი, თანხმოვანთა მიმდევრობა CsC, რომელიც აუცილებლად უნდა მოსდევდეს სარედუქციო ხმოვანს.

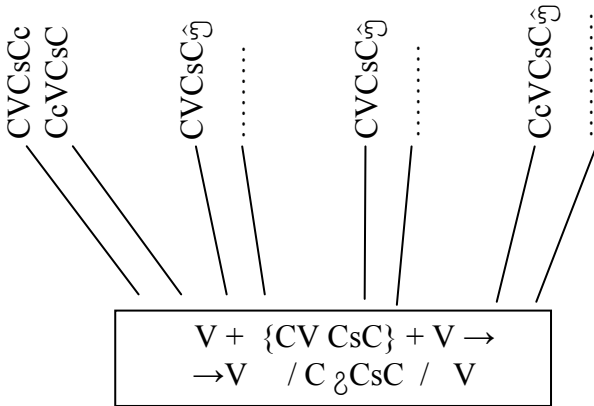
ხმოვანთა რედუქციის სქემები მსუბუქ და მძიმე ბირთვში პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვების მიხედვით

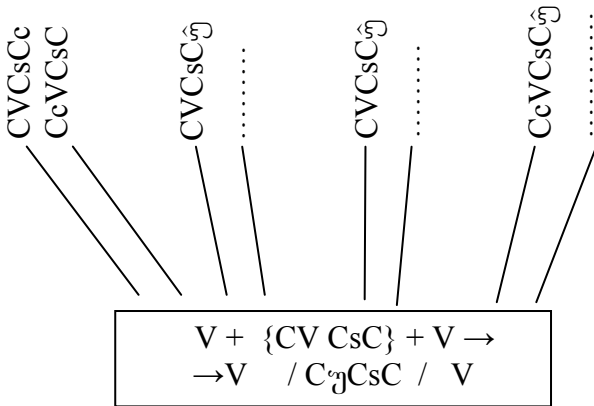
წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვი, როდესაც სარედუქციო ხმოვანი V = ა/ჲ/, ე, ი და გ-ს/

წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვი, როდესაც სარედუქციო ხმოვანი V = ო/რ/ და უ/ჴ/-ს.

წარმოდგენილია მძიმე ბირთვი, როდესაც სარედუქციო ხმოვანი V = ა/ჲ/, ე, ი, და გ-ს.

წარმოდგენილია მძიმე ბირთვი, როდესაც სარედუქციო ხმოვანი V = ო/რ/ და უ/ჴ/-ს/

თანხმოვანთა მიმდევრობა CsC, როგორც სონორული კომპლექსი სვანურში

საგულისხმოა, რომ მძიმე ბირთვის აუცილებელი კომპონენტი, თანხმოვანთა მიმდევრობა CsC ისეთივე დაუშლელი ერთეული აღმოჩნდა როგორც ენაში არსებული ჰარმონიული და ლაბიალური კომპლექსები, ამიტომ თანხმოვანთა მიმდევრობას CsC ვუწოდებთ სონორულ კომპლექსს.

როგორც ყველა კომპლექსი, CsC-ც ფონოლოგიური სტრუქტურის თვალსაზრისით შეიძლება გაავტოლოთ ცალ თანხმოვანს C-ს, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სონორული კომპლექსის C-სთან გატოლება შეპირობებულია პოზიციით. კერძოდ: 1) თუ CsC კომპლექსი ბირთვში იჭერს სარედუქციო ხმოვნის მომდევნო პოზიციას, ე.ი. მეორე კონსონანტის ადგილს, იქმნება მძიმე ბირთვი, რომლის სარედუქციო ხმოვანი განიცდის უახლოესი მეზობელი თანხმოვნების /კერძოდ, სონორი პლუს ჩქამიერი/ გავლენას, რის შედეგადაც ვიღებთ „საკუთრივ“ რედუქციის მეორე სახეს, მარცვლოვნობაშენარჩუნებით.

აღნიშნული სახის რედუქციას განსაზღვრავს სარედუქციო ხმოვნის გარემომცველი თანხმოვნები. ცხადია, ასეთ პირობებში CsC ვერ გაუტოლდება C-ს, ე.ი. $CsC \neq C$.

2/ CsC სონორული კომპლექსი იჭერს სარედუქციო ხმოვნის წინა, ე.ი. I კონსონანტის ადგილს, მაშინ სარედუქციო ხმოვანი აღმოჩნდება მარტივ თანხმოვნებს, უფრო სწორად, არასონორ თანხმოვნებს შორის, რის გამოც რედუქცია მიმდინარეობს ისე, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო მსუბუქ ბირთვში. ამ მიმდევრობაში CsC კომპლექსი გაუტოლდება C-ს. ე.ი. $CsC = C$.

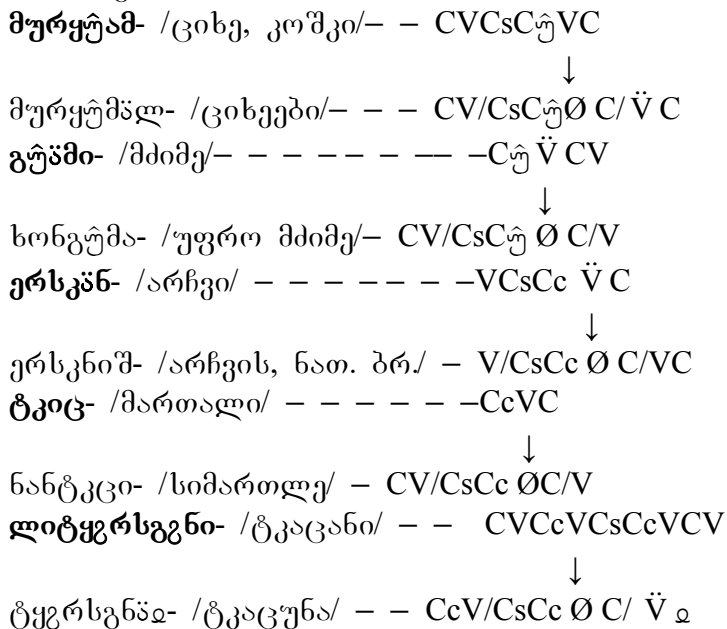
აქედან გამომდინარე, CsCVC სარედუქციო ბირთვი ჩაითვლება მსუბუქი ბირთვის ერთ-ერთ ტიპად, რომლის I კომპონენტი წარმოდგენილია სონორული კომპლექსით.

მოგვეყავს მაგალითები, სადაც ერთი და იგივე სონორული კომპლექსი შედის როგორც მძიმე, ისე მსუბუქ ბირთვში:

1. ფინდიხ- /ტყვია, ფინდიხი/-	1. ფინდიხ- /ტყვია/
2. ლეფენდიხ- /ფინდიხიანი/	ფინდხზრ- /ტყვიები/
2. ხელწიფ- /ხელმწიფე/ -	2. ხელწიფ- /ხელმწიფე/
სახელწიფ- /სახელმწიფო/	ხელწფზრ- /ხელმწიფეები/
3. მერჩილ- /ცელი/	3. მერჩლიშ- /ცელი/
ლემერჩილ- /ცელიანი/	მერჩლიშ- /ცელის/

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც მსუბუქ ბირთვში სონორულ კომპლექსთან ერთად გვხვდება სხვა კომპლექსებიც. სარედუქციო ხმოვნების ა/ზ, ე, ი და ჯ.

მაგ.:

სარედუქციო ხმოვანია ო/რ ან უ/ჭ. მაგ.: V = უ-ს.
ლიგურჰნი- /ზღუქუნი, ტირილი/ – CVCVCsCVCV

გურჰნი- /ტირის, ზღუქუნებს/ – – – CV/CsC^ჰC/V
წნღკუჰე- /მოიკითხა – \ddot{V} CVCsCVCV

იღკუჰე- /მოიკითხავს/ – – V/CsC^ჰC/V
V = უ-ს. მაგ.:

კუნკუთილ- /მარცვალი, კაკალი/ – CVCsC \ddot{V} C

კუნკუთლიშ- /მისი ნათ. ბრ./ – – – CV/CsC^ჰC/VC
სანცხუთირ- /სათოფური/ – – – CVCsCs \ddot{V} C

სანცხუთიშ- /მისი ნათ. ბრ./ – CV/CsC^ჰC/VC
V = ო-ს. მაგ.:

სანდრთუ- /სამღურავი/ – CVCsCCsV^ჰ

ლინდურეჰუ- /დამღურება/ – CVCsC^ჰCsV^ჰ
V = რ-ს. მაგ.:

სანწუთეფ- /დახველი/ – – – – CVCsC \ddot{V} C

სანწუთეფიშ- /მისი ნათ. ბრ./ – CV/CsC^ჰC/VC
ანგკუჰეშდე- /შეამოკლა/ – VC₂CsC \ddot{V} CcV

ლიმკუშდე- /დამოკლება/ – CV/CsC^ჰCc/V

შენიშვნა: გამონაკლისია **მერთენა** || მურთუენა -
/ცაცია/

მურსგუენა- მემარჯვენე

ეს სიტყვები საერთოდ თავისებურებას გვიჩვენებენ ქართველურ ენებში.

ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად ხუთმარცვლიან სიტყვებში

ჩვენ განვიხილეთ ხმოვანთა რედუქცია ბალსზე-
მოურ დიალექტში, ე.წ. ბირთვების მიხედვით, პოტენ-
ციურად სამ- და ოთხმარცვლიან სიტყვებში. შედეგე-
ბის მიხედვით აღმოჩნდა, რომ სამ- და ოთხმარცვლიან
სიტყვებში რედუქციას განიცდის სიტყვის თავიდან
მეორე ხმოვანი, ე.ი. მეორე მარცვლის ხმოვანი,
რედუქციის სახეს კი განსაზღვრავს სარედუქციო
ბირთვი და სარედუქციო ხმოვანი, რომელთა მიხედვით
გამოიყო სამი სახის რედუქცია:

1. სინკოპე V/Ø
2. „საკუთრივ“ რედუქცია, მარცვლოვნობადა-
კარგითი V/ჟ
3. „საკუთრივ“ რედუქცია, მარცვლოვნობაშენარ-
ჩუნებითი V/ Y

ახლა განვიხილოთ პოტენციურად ხუთმარცვლი-
ანი სიტყვები, სადაც, როგორც აღნიშნული იყო, მოსა-
ლოდნელია ორი ხმოვნის რედუქცია, ე.ი. გამოიყოფა
ორი სარედუქციო ბირთვი. თეორიულად დასაშვებია
ერთ სიტყვაში შეგვხვდეს სხვადასხვა სახის სარედუქ-
ციო ბირთვები და სხვადასხვა სარედუქციო ხმოვნები,
რის შედეგადაც, ცხადია, რედუქციაც სხვადასხვა სა-
ხისა იქნება.

ამრიგად, შედეგები, რომლებსაც მივიღებთ ხუთ-
მარცვლიანი სიტყვების გაანალიზების დროს, გვა-
ძლევს საშუალებას კიდევ ერთხელ შევამოწმოთ მოცე-
მული რედუქციის სქემები, რომლებიც ემყარება ჩვენ
მიერ გამოყოფილ ბირთვებსა და სარედუქციო ხმოვ-
ნებს.

დავიწყოთ უმარტივესი შემთხვევით:

I. ბირთვი - - - - - II ბირთვი
 II. სინკოპე - - - - - სინკოპე
 ე.ი. იგულისხმება რედუქცია მსუბუქ ბირთვებში,
 როდესაც სარედუქციო ხმოვნებია ა/ა/, ე, ი და ჯ.

წარმოდგენილია ა/ ტიპის მსუბუქი ბირთვები
 CVC;

$V_1 = ა$ და $V_2 = ა$. მაგ.:

ხალფური- /ხურავს/ - - - CVCØ C \ddot{V} CV

ათლაფრე- /დაახურა/ - V/CØ C/V/CØC/V

უმეტეს შემთხვევაში პირველი ბირთვის
 სარედუქციო ხმოვნად წარმოგვიდგება მაქცევარი
 (ქცევის მორფემა), რომელიც თავისი პოზიციის გამო
 ყოველთვის რედუცირებულია. საქმე გვაქვს
 სიმულტანურ პროცესთან, რის შესახებაც ზემოთ იყო
 საუბარი.

ამბანი- /აფიცებს/- - - VCØ C \ddot{V} CV

ადნაბნე- /დააფიცა/- V/CØCV/CØ C/V

$V_1 = ა$ და $V_2 = ე$. მაგ.:

აჭრელი- /აჭრელებს/- - - \ddot{V} CØCVCV

ადჭერლე- /გააჭრელა/- VCØCVCØCV

ასკეთე- /აუმჯობესებს/ - - - VCØCVCV

ადსიკთე- /გააუმჯობესა/- V/CØC/V/CØC/V

$V_1 = ა$ და $V_2 = ი$. მაგ.:

ხბუინე- /ატყობინებს/ - - - C \ddot{V} CØCVCV

ღახბანუე- /შეატყობინა/ - CVCØC \ddot{V} CØCV

ავშირე- /ამრავლებს/ - - - VC Ø CVCV

ადღიშრე- /გაამრავლა/ - V/CØC/V/CØC/V

V₁ = ა და V₂ = გ. მაგ.:

ნაზგერტე- /დანამთავრები/ - -CVCØCVCტე

ადზგერე- /დაამთავრა/ - - VCØCVCØCV

ხნხგდე- /ურევს/ - - -C Ⴖ C Ø C VCV

ათნხდე- /შეურია/ - V/CØC/Ⴖ/C/CØC/V

V₁ = ე და V₂ = ა. მაგ.:

ხეგტრანნი- /უგორდება/ - - CV Cტე C Ⴖ CV

ათგურნნ- /დაუგორდა/ - Ⴖ/CØC/V/CØC/Ⴖ C

ხემქარწლ- /ეჯიბრება/ - - - - CVCØC V C Ⴖ C

ხმექრწნ- /შეეჯიბრა/ - - - - Ⴖ/CØC/V/CØC/Ⴖ C

V₁ = ე და V₂ = ე. მაგ.:

ხეპეუნი- /ემალება/ - - - CVCØ CVCV

ათპეუნი- /დაემალება/ - Ⴖ/CØC/V/CØ C/V

ხემშერი- /იღლება/ - - - CVCØCVCV

ადმეშრწნ- /დაიღლა/ - Ⴖ/CØC/V/CØ C/Ⴖ C

V₁ = ე და V₂ = ი. მაგ.:

ხეჩხინი- /ეჩხირება/ - - - CVCØCVCV

ათჩიხნწნ- /გაეჩხირა/ - Ⴖ/CØC/V/CØ C/Ⴖ C

V₁ = ე და V₂ = ე.

ხეყრენი- /ემართება/ - - - - CV C ØC VC V

სთყერნის- /დაემართებათ/- $\ddot{V} / C \emptyset C / V / C \emptyset C / V C$

$V_1 = \text{ო}$ და $V_2 = \text{ა}$. მაგ.:

ითნაღი- /გადადის უღელტეხილზე/ - VC Ø C \ddot{V} CV

აღთანღე- /გადაიარა იგი/ - - - - $\ddot{V} / C \emptyset C / V / C \emptyset C / V$

იჭმარი- /ხმარობს/ - - - - VC Ø C \ddot{V} CV

ღაჩხეღმრან- /მოხმარდა/ - C $\ddot{V} / C \emptyset C / V / C \emptyset C / \ddot{V} C$

$V_1 = \text{ო}$ და $V_2 = \text{ე}$. მაგ.:

იმჭერი- /იგებს/ - - - - VC Ø C \ddot{V} CV

ანმეყრე- /გაიგო/ - C $\ddot{V} / C \emptyset C / V / C \emptyset C / \ddot{V} C$

ინხენი- /იტყვებს/ - - - - VC Ø CVC V

ღაჯანხენე- /მოგიტყვევ/ - C $\ddot{V} / C \emptyset C / V / C \emptyset C / V$

$V_1 = \text{ო}$ და $V_2 = \text{ი}$. მაგ.:

იხრინი- /ბრაზდება/ - - - VC Ø CVC V

ანხირან- /გაბრაზდა/ - $\ddot{V} / C \emptyset C / V / C \emptyset C / \ddot{V} C$

იმზირ- /ლოცულობს/ - - - - VC Ø CVC

ადმზირე- /დალოცა/ - - - $\ddot{V} / C \emptyset C / \ddot{V} / C \emptyset C / V$

$V_1 = \text{ო}$ და $V_2 = \text{ი}$. მაგ.:

იპღრე- /ნანობს/ - - - - VC Ø CVC V

ანპაღრე- /ინანა/ - - - $\ddot{V} C \emptyset C / \ddot{V} / C \emptyset C / V$

იტტენე- /ივსებს/ - - - - -V C Ø CVCV

ქუნტტენენ- /აივსო/ - C' V̇/CØC/V/CØC/V̇ C

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც ერთ-ერთი ბირთვი წარმოდგენილია ჰარმონიული კომპლექსით, ე.ი. ბ/ ტიპის მსუბუქი ბირთვი CVCc ან CcVC. სარედუქციო ხმოვნებია: ა/ს, ე, ი და გ.

V₁ = ა და V₂ = ა. მაგ.:

აშდრანი- /გრეხს/ - - V CcØ C V̇ CV

ანშდრნე- /დაგრისა/ - V/C ØCc/V/CØC/V

V¹ = ა და V₂ = ე. მაგ.:

მატკლზბ- /სინანული/ - - - CVCc Ø C V̇ C

ლახტკაღბენ- /დაენანა/ - CV/CØCc/V̇/CØC/VC

V₁ = ა და V₂ = ი. მაგ.:

ესკრიბი- /ტკეპნის/ - - - -V̇ CcØ CVCV

ადსკერბე- /დატკეპნა - V/C ØCc/V/CØC/V

V₁ = ა და V₂ = გ. მაგ.:

აულბენე- /ჭყლეტს/ - - - -CVCc Ø CVCV

ადულბენე- /გაჭყლიტა/ - V/CØCc/V/CØC/V

აცხრგლე- /ცრის/ - - - VCcØ CVCV

ანცხერლე- /გაცრა/ - V/CØCc/V/CØC/V

აფთხენე- /ფერთხავს/ - - - - VC ØCcVCV

ადფუთხენე- /გაიფერთხა/ - V/CØC/V/CcØC/V

აჯჯგგნე- /კანკალეხს, ძაგძაგებს/ – VC Ø CcVCV

ადჯგჯგნე- /გააკანკალა/ – – – – V/CØC/V/CcØC/V

V₁ = ა და V₂ = ე. მაგ.:

ხეშთხენი- /ელევა/ – – – – CVCc ØCVCV

ოთშდეხნი- /გამოელევა/ – V/CØC/V/CØC/V

C₂C Ø Cc აCV

V/CØC/V/CcØC/V

V₁ = ა და V₂ = ი. მაგ.:

იპრისდე- /ნათლავეს/ – – – V C ØC VCcV

ანპირსდე- /მონათლა/ – V̇ C ØC/V/CØC/V

V₁ = ა და V₂ = გ. მაგ.:

ლიშდეგნე- /შერჭობა/ – – – CVCc ØC VCV

ქათშდეგნან- /შეერჭო/ – C' V̇ /CØC/V/C/Ø/V̇ C

ლიხსკენე- /გახსიკინება/ – – CVCc Ø CVCV

ადხსკენან- /გახსიკინდა/ – V̇ /CØC/V/CØC/V̇ C

იკთხენი- /კვდება/ – – – VC Ø CcVCV

ადკეთხანან- /მოკვდა/ – V̇ /CØC/V/CcØC/V̇ C

ლიყშდეგნე- /პურის ზელა/ – – – CV C ØCcVCV

ანყე შდნე- /მოზილა/ – – – – V̇ /CØC/V/CcØC/V

V₁ = გ და V₂ = ა, ი, ე, გ-ს.

C₂C Ø Cc აCV

V/CØC/V/CcØC/V და ა.შ.

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც ერთ-ერთი ბირთვი წარმოდგენილია ლაბიალური კომპლექსით, ე.ი. გ/ ტიპის მსუბუქი ბირთვი CVC^ჲ და C^ჲVC. აქვე გავაერთიანებთ დ/ CVCc^ჲ ან Cc^ჲVC და ე/ C^ჲVCc ან CcVC^ჲ ტიპის მსუბუქ ბირთვებს.

სარელექციო ხმოვანია ა/ს, ე, ი და ზ.

V₁ = ა და V₂ = ე. მაგ.:

აკურემი- /ყინაეს/ - - - - - VC^ჲØ C VCV

ლამკურემე- /შეგვაყინა/ - CV/CØC^ჲ/V/CØC/V

ხაგუნებ- /ედარდება/ - - - C VC^ჲ ØCVC

ათგუამბენ- /დაედარდა/ - - VC ØC^ჲ/V/CØC/VC

V₁ = ა და V₂ = ი. მაგ.:

აგუშილე- /ავსებს/ - - VC^ჲ Ø CVCV

ანგუეშლე- /აავსო/ - V/CØC^ჲ/V/CØC/V

ხაცუდილ- /ეცოდება/ - - - CVC^ჲ Ø C VC

ათცუდღენ- /შეეცოდა/ - V/CØC^ჲ/V̇/CØC/VC

V₁ = ე და V₂ = ე. მაგ.:

ხექუცენი- /წყდება/ - - - - CVC^ჲ Ø C VCV

ახქუეცენი- /ჩამოწყდება/ - V̇/CØC^ჲ/V/CØC/V

V₁ = ი და V₂ = ა. მაგ.:

იღუჭარი- /ვაჭრობს/ - - VC^ჲ Ø C V̇ CV

ანღუაჭრე- /ივაჭრა/ - V̇/CØC^ჲ/V/CØC/V

V₁ = ი და V₂ = ე. მაგ.:

იტტტელო- /ტიტვლდება/ - - - - VCტCტVCV

ანტტეტლან- /გატიტვლდა/ - - Ⴖ/CØCტ/V/CØC/Ⴖ C

CαC Ø Cტ VCV

ერთ-ერთი სარედუქციო ბირთვი წარმოდგენილია მსუბუქი ბირთვის დ/ ტიპით, ე.ი. CტVC ან CVCტ

V₁ = ა და V₂ = ი. მაგ.:

ანტტჯინე- /აბრძანებს; მოაბრძანებს/- Ⴖ CტØ C VCV

ანსტეტჯინე- /მოაბრძანა/- - - - - -V/CØCტ/V/CØC/V

V₁ = ე და V₂ = ე. მაგ.:

ხეტტბენი- /ტყდება, ინგრევა/- - - - CVCტ ØC VCV

ანსტტებნი- /ჩატყდება,

ჩამოინგრევა/ - - - - - Ⴖ/CØCტ/V/CØC/V

შეგვხვდა ისეთი მაგალითიც, სადაც პირველი სარედუქციო ბირთვის ერთ-ერთი თანხმომავანი წარმოდგენილია ჰარმონიული კომპლექსით, ხოლო მეორე ბირთვის – ლაბიალური კომპლექსით:

V₁ = ა და V₂ = ი. მაგ.:

ანფხრიტტე- /თხრის ხელით ან ჯოხით/ Ⴖ CტØC VCტV

ადფხირტტე- /გათხარა,

მოთხარა/ - - - - - -V/CØCტ/V/CØCტ/V

მოცემული მაგალითების მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ პოტენციურად ხუთმარცვლიან სიტყვაში თავიდან მეორე და ბოლოდან მეორე მარცვლის

ხმოვნები განიცდიან რედუქციას. ამ შემთხვევაში წარმოდგენილი იყო მსუბუქი ტიპის ბირთვები და ა/ჲ, ე, ი და ჯ სარედუქციო ხმოვნები, რომლებიც შესაბამის სარედუქციო ფონოლოგიურ გარემოში გვაძლევენ მონაცვლეობას ნულთან, ე.ი. V/ Ø – სინკოპე, როგორც მოსალოდნელი იყო.

ფორმულა შეიძლება წარმოვიდგინოთ ასეთი სახით:

$$V + \{CVC\} + V + \{CVC\} + V \rightarrow \\ \rightarrow V + |C \emptyset C| \quad V \quad |C \emptyset C| \quad V.$$

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევა, რომელიც გულისხმობს რედუქციას მსუბუქი ტიპის ბირთვებში, როდესაც ერთ-ერთი სარედუქციო ბირთვის ხმოვანია ო/რ ან უ/ჲ, ე.ი. უნდა მივიღოთ საკუთრივ რედუქციის I სახე, მარცვლოვნობადაკარგვითი, აღტურნაცია V/ჲ. მოცემულია ა/ ტიპის მსუბუქი ბირთვები, ე.ი. CVC

$$V = \text{ო/რ-ს ან უ/ჲ-ს,}$$

I ბირთვი ----- II ბირთვი
 სინკოპე ----- მარცვლოვნობადაკარგვითი რედუქცია

$$\text{მაგ.1 } V_1 = \text{ა და } V_2 = \text{ო.}$$

ნაბოზ- /საღამო/ - - - - - CVCVC

↓

ინბოზწლ- /საღამოვება/ - - - V/C Ø C/V/C \ddot{V} C

↓

↓

აღნაბჲწწლ- /მოსაღამოვდა/ - V/C Ø C/ \ddot{V} /C \ddot{V} C

$$V_1 = \text{ი და } V_2 = \text{ო. მაგ.:}$$

ინხოტწლ- /იკრიბებიან/ - - - - - VCØCVC \ddot{V} CC

ლწწნაზჲტწწლ- /შეუერთდნენ,

↓

↓

შეუერთდათ/ - - - - - C \ddot{V} C Ø C/V/C \ddot{V} CC

$V_1 = \text{ო}$ და $V_2 = \text{უ/უ}$. მაგ.:

ხმდღუნე - /ამადღის/ - - - $C \ddot{V} C \emptyset C V C V$

ათმძღუნე - /დაამადღა/ - $V/C \emptyset C / \ddot{V} / C \hat{C} C / V$

აქტუნე - /ანძრევს/ - - - $V C \hat{C} C V C V$

ადქუთუნე - /შეანძრია/ - $V/C \emptyset C / V / C \hat{C} C / V$

შენიშვნა: აქ უნდა გავითვალისწინოთ მყოფად უსრულის მაწარმოებელი სუფიქსი „უნ“, რომელიც დაერთვის ზმნის ძირს და ძალიან ხშირად სიტყვა ხდება პოტენციურად ხუთმარცვლიანი, რის გამოც იქმნება ორი სარედუქციო ბირთვი. ერთ-ერთი სარედუქციო ხმოვანია სწორედ აღნიშნული სუფიქსით „უნ“, რომელიც შესაბამის სარედუქციო ფონოლოგიურ გარემოში გვაძლევს მონაცვლეობას ტ-სთან.

მაგ.: ადჭათუნე - /წყველიდეს იქნება/ $V/C \emptyset C / V / C \hat{C} C / V$, სადაც $V_1 = \text{ა}$, რადგან გვაქვს ხაჭთე /წყველის/ და $V_2 = \text{უ}$. ხეჩდანტნი - /გაქცეოდეს იქნება, მყოფ. უსრული/ - $C V C \emptyset C V C \hat{C} C V \leftarrow C V C V C V C V$, სადაც $V_1 = \text{ე}$, რადგან გვაქვს ლიხედ - /გაქცევა/ და $V_2 = \text{უ}$. ასევე: ხემდანტნი - /უშველიდეს იქნება/ -

$C V / C \emptyset C / V / C \hat{C} C / V$, სადაც: $V_1 = \text{ე}$, რადგან გვაქვს მაშედ - /მშველელი/, /მაშველი/ და $V_2 = \text{უ}$.

$V_1 = \text{ო}$ და $V_2 = \text{უ}$. მაგ.:

ღიყრულე - /ყარაულობა/ - $-C V C \emptyset C V C V$

წყარტლე - /უყარაულა/ - $\ddot{V} / C \emptyset C / V / C \hat{C} C / V$

ისპუნი - /ბრუნდება/ - - - $V C \emptyset C V C V$

წნსიპუნწნ - /მობრუნდა/ - $\ddot{V} / C \emptyset C / V / C \hat{C} C / \ddot{V} C$

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც სარედუქციო ბირთვებში გვხვდება ჰარმონიული კომპლექსები, ე.ი. ბ/ ტიპის მსუბუქი ბირთვი/ VCc ან $CcVC$ /.

$V_1 = ა$ და $V_2 = უ$. მაგ.:

ასგმუნე /ასმევს მუავე წყალს/ — — $VCc \emptyset C VCV$

ადსგიმტუნე /დაალევინა/ — — — — $V/C \emptyset Cc/V/C \hat{C}C/V$

აშღბუნე /სახლს მართავს/ — $VCc \emptyset C VCV$

ადშღაბტუნე /გამართა/ — — $V/C \emptyset Cc/V/C \hat{C}C/V$

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევა, როდესაც მოცემულია ა/ ტიპის მსუბუქი ბირთვი /ე.ი. CVC / და ერთ-ერთ ბირთვში სარედუქციო ხმოვანი $V = \text{ო/ო'/-ს}$ ან $უ/უ'/-ს$.

I ბირთვი ————— II ბირთვი
მარცვლოვნობადაკარგვითი რედუქცია ———სინკოპე.

შენიშვნა: უნდა აღინიშნოს, რომ I ბირთვის სარედუქციო ხმოვნები $ო$ და $უ$ უმეტესად რედუქციის შედეგად არ გვაძლევს ტ-ს, რაც იყო მოსალოდნელი. ამის მიზეზია შემდეგი: რედუქციის გარდა მოცემული ხმოვნების შერწყმა ხდება ტ-სთან, რადგან $ო$ -რომელიც მაქცევარია რედუქციის შედეგად მსუბუქ ბირთვში გვაძლევს ტ-ს, ხოლო შემდეგ ხდება ზმნისწინისეული $ე$ -სა და ტ-ს შერწყმა, რომელიც $ო$ -ს გვაძლევს. ამის შესახებ საინტერესოა ა. შანიძის აზრი: შერწყმისავე მაგალითებია $ო$ -დ ქცევა ტა ჯგუფისა, სადაც უ უმარცვლოა. ასეთი ქცევა ჩვეულებრივია მოხეურსა და მთიულურში, ნაწილობრივ ფშაურსა და კახურშიც: გუარი-გორი; თუალი-თოლი, ცხუარი-ცხორი და სხ. (24,28). ჩვენს შემთხვევაში ზმნისწინისეული ა-

ხმოვანი სახეს იცვლის და გვაძლევს ო-ს... თავის-
თავად მონაცვლეობა ა/ო სხვაგვარად არ აიხსნება.

მაგ.:

„ოთწემში- /ჭაპანი გაუწია/ - ათწემში←
ათოწემში- /სადაც: $V_1 =$ ო-ს, მაქცევარია, ხოლო $V_2 =$
ე-ს, რადგან გვაქვს ლიწმეში- /გაწევა/. ასევე: ოთსსნე-
/მიუქსია/- ათსსნე←ათსსნე←ათოსსნე. /სადაც:
 $V_1 =$ ო-ს და $V_2 =$ ე-ს. რადგან გვაქვს -ლისსნე-
/მიქსევა, საწ/.

წარმოდგენილია ბ/ ტიპის მსუბუქი ბირთვი, მაგ.:

ლოხშეგბნე- /მიახალა, მიუკაკუნა/< ლახტშეგბნე <
ლახოშეგბნე, /სადაც: $V_1 =$ ო-ს და $V_2 =$ გ, რადგან
გვაქვს ლიშეგბნე-/ძლიერი ხმაური ჩაჭედების დროს/.

ლოხფხკნე←ლახტფხკნე←ლახოფხკნე-
/დაუკაკუნა/. ლიფხკნე- /კაკუნი/.

ახლა განვიხილოთ ასეთი მაგალითები:

ესტლალტე- /ულალატა/- /სადაც: $V_1 =$ უ-ს ან ო-ს,
 $V_2 =$ ა/ა/-ს, რადგან გვაქვს: მღლლტე- /მოლალატე/
ლილლტე -/დალატი/.

ამრიგად, მოცემული მაგალითების მიხედვით პო-
ტენციურად ხუთმარცვლიანი სიტყვა განიცდის ორი
ხმოვნის რედუქციას. ერთ-ერთი მათგანია მარცვლო-
ვნობადაკარგვითი რედუქცია, რადგან სარედუქციო
ხმოვნებია ო და უ. მიღებული შედეგები სავსებით
შეესაბამება ჩვენს ვარაუდს.

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევა, როდესაც
ორივე სარედუქციო ბირთვში ვიღებთ ალტერნაციას
 $V/\text{ტ}$. მოცემულია მსუბუქი ტიპის სარედუქციო ბირთ-
ვები და სარედუქციო ხმოვნები:

V_1 ლა $V_2 =$ ო-ს ან უ-ს.

I ბირთვი ----- **II ბირთვი**
მარცვლოვნობადაკარგვითი—მარცვლოვნობადაკარგვითი
რედუქცია **რედუქცია**

იქტოზრტნი- /იპარავდეს იქნება/
 $V\check{C}C\check{V}C\check{C}V\leftarrow V/CVC/\check{V}/C\check{V}C/V$

ე.ი. $V_I =$ ო-ს ან უ-ს და $V_2 =$ ო-ს ან უ-ს, რადგან ორივე შემთხვევაში რედუქციის შედეგად ვიღებთ ტ-ს.

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევა, რომელიც გულისხმობს ხუთმარცვლიანი სიტყვის სახეცვლას, როდესაც I სარედუქციო ბირთვი არის მძიმე, ე.ი. უნდა მივიღოთ „საკუთრივ“ რედუქციის II სახე, კერძოდ მარცვლოვნობაშენარჩუნებითი რედუქცია.

I ბირთვი ----- **II ბირთვი.**
მარცვლოვნობაშენარჩუნებითი ----- **სინკოპე**

$V_I =$ ა, $V_2 =$ ი-ს. მაგ.:

სწრგობ- /სარგებელი, გამოსადეგი/ - $C\check{V}C_sCVC$

წსსრგებელ -/ისარგებლე/ - - - - $\check{V}CC_2CsCVCVC$

ლისრგებლე -/სარგებლობა/ - - $CVC_2CsC/V/C\check{O}C/V$

ასეთივე შედეგს გვაძლევს მაგ.:

ლიტრკენე- /დაუინებით ყურება/ - $CVC_2CsCVCV$

სატრკინნა- /უყურებდა თურმე,

I თურმეობითი/ - - - $CV/C_2CsC/V/C\check{O}C/V$

სადაც: $V_I =$ გ-ს მართალია, ვერ აღვადგინეთ გ ხმოვნის თავდაპირველი, არარედუქცირებული სახით (ის ყოველთვის სარედუქციო პოზიციაშია, მაგრამ ამ შემთხვევაში ამას არა აქვს მნიშვნელობა, მთავარია, რომ ადგილი არა აქვს წესის დარღვევას) ე.ი. რა ხმოვანიც არ უნდა ყოფილიყო გარდა ო, უ-სა, ამ შემთხვევაში ყველა მოგვცემდა გ-ს.

V₂=ი-ს, რასაც დამატებით ამტკიცებს წინა ხმოვნის უმლაუტი. ამ პოზიციაში მონაცვლეობა გ/ი მხოლოდ უმლაუტით შეიძლება აიხსნას (9,46) შეიძლება აიხსნას.

სხვა შემთხვევის მაგალითები არ აღმოჩნდა.

მიღებული შედეგები შეიძლება წარმოვიდგინოთ ასეთი სახით:

შემთხვევა I V+{CVC}+V+{CVC}+V→
→ V |CØC| V |CØC| V;

შემთხვევა II V+{CVC}+V+{CVC}+V→
→ V /CჷC| V |CØC| V;

შემთხვევა III V+{CVC}+V+{CVC}+V→
→ V |CØC| V |CჷC| V;

შემთხვევა IV V+{CVC}+V+{CVC}+V→
→ V |CჷC| V |CჷC| V;

შემთხვევა V. V+{CVCsC}+V+{CVC}+V→
→ V |C₂CsC | V |CØC| V და ა.შ.

ყურადღებას იქცევს რამდენიმე შემთხვევა, რომლებიც ქმნიან გამონაკლისს. მაგ.:

ჟ' არხრატაჟე- /მოხრაკა/

ლიგგერგილჷთი- /ხორცის ძვალზე გადაკერა,
ძლიერ გახდომა/

ლიტერკილაჷთი- /შესკდომა/

ხათხერშილაჷთი- /აკრავს, ანთხევს/

ლიპერჷტილაჷთი- /ტიტინი/

აპნტილაჷთი- /გლეჯს ნამცვეცებად/

ადტნძიხე- /ნაკუწებად აქცია/

ადთერქადე- /გაჭრა მაკრატლით/

ესფერთხილჷნი- /დაუფრთხა/

ანმერგენე- /გამოიყენა/

ადქლბენე- /გაღესა, მაგრად გაღესვაზე ამბობენ/.

მოცემულ მაგალითებში არ ხდება მოსალოდნელი რედუქცია ორ სარედუქციო ბირთვში.

მორფოლოგიური შეზღუდვები, რომლებიც ცვლიან რედუქციის ფონოლოგიურ სქემას

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი სვანური ენის ბალსზე-
მოური დიალექტის ხმოვანთა რედუქციის ფონოლოგი-
ური სქემა ასახავს ხმოვანთმონაცვლეობის არსებით
სურათს, რომლის გვერდით ვხვდებით გამონაკლისებ-
საც. მოვახდინოთ ამ გამონაკლისთა შეძლებისდაგვარი
კლასიფიკაცია. ყველაზე ეკონომიურ და, ამრიგად, ყვე-
ლაზე უფრო გამართლებულ სახეობად მოცემულ შემ-
თხვევაში გვევლინება კლასიფიკაცია მორფოლოგიურ
კრიტერიუმზე დაყრდნობით. შემჩნეულ გამონაკლისთა
მთელი კლასი დაიყოფა ორ შემდეგ ქვეკლასად:
1/ გამონაკლისები ზმნებში და 2/ გამონაკლისები არსე-
ბით სახელებში. განვიხილოთ გამონაკლისთა ეს ორი
ქვეკლასი ცალ-ცალკე:

1/ გამონაკლისები ზმნებში. მაგ.:

ღიხაღ- /ცოდნა/ – – CVC \ddot{V} C

ხოხაღდა- /იცოდა/ – CV/CVCsC/V

/არ ხდება მოსალოდნელი რედუქცია/

ღიღღი- /ლოდინი/ – – CVC \emptyset CV

ხოღეღდა- /ელოდა/ – – CV/CVCsC/V

/არ ხდება მოსალოდნელი რედუქცია: პირიქით,
აღდგა რედუცირებული ხმოვანი/

ხაჩო- /უშეება/ – – – – C \ddot{V} CV

ხაჩომდა- /უშეებოდა/ – C \ddot{V} /CVCC/V

ითჷრი- /სწავლობს/ – – – VC ჷ CV

↓

ითრდა- /სწავლობდა/ – V/C \ddot{V} CsC/V
 /აქაც აღდგა რედუცირებული ხმოვანი/ და ა.შ.
აშხტნი- /ინახავს/ – – – – – VCc $\dot{\text{C}}$ V

↑

აშხტნდა- /ინახავდა/ – – – VCc \ddot{V} CCV
 აშხტნდეს- /ინახავდეს/ – V/Cc \ddot{V} CC/ \bar{V} CC
 /აქაც აღდგა რედუცირებული ხმოვანი/ და ა.შ.
 2/ გამონაკლისები არსებით სახელებში, მაგ.:

ბაღვხ- /ბაღახი/ – – – – – CVC \ddot{V} C
 style="text-align: center;">↓

ბაღვხისგა- /ბაღახში/ – CV/C \ddot{V} C/VCcV

ლადეღ - /დღე/ – – – – – – CVCVC

↓

ლადეღუნღო- /ღღის შემდეგ/ – CV/CVC/VCCV

ფათჷ- /თმა/ – – – – – – C \ddot{V} C $\dot{\text{C}}$
 ფათჷარისგა- /თმებში/ – C \ddot{V} /C $\dot{\text{C}}$ \ddot{V} C/ \ddot{V} CcV
ძღჷიდ- /ზღუდე/ – – – – – – Cc $\dot{\text{C}}$ VC
 ძღჷიდისგა – /ზღუდეში/ – Cc $\dot{\text{C}}$ V/CVCc/V

(არც ერთ მაგალითში არ ხდება მოსალოდნელი რედუქცია).

არ ხერხდება მოცემულ გამონაკლისთა ინტერპრეტაცია ფონოლოგიური დონის ფარგლებში. მოცემულია ყველა ის ფონოლოგიური პირობა, რაც იწვევდა ხმოვნის რედუქციას, მაგრამ რედუქცია არ ხდება. აქ თავს იჩენს მორფოლოგიური შეზღუდვები, რომლებიც თავისებურად ცვლიან ფონოლოგიურად შეპირობებულ მოდელს. ამრიგად, თვით გამონაკლისთა კლასიფიკაციის გრამატიკულმა კრიტერიუმმა გვიჩვენა, რომ საჭი-

როა განვიხილოთ გამონაკლისთა ზემოთ მოყვანილი მაგალითები დონებს შორის ურთიერთმიმართების პლანში. შეიძლება ითქვას, რომ დონებრივი კონცეფციის გამოყენება, ჩვენ მიერ აღებულ შემთხვევაში, გულისხმობს ორი დონის – მორფემატულისა და ფონემატურის ურთიერთმიმართებას. იმ შუალედურ სფეროს, რომელშიც ვლინდება რეალური კავშირი, ურთიერთმიმართება ორი საწყისის – ფონოლოგიურისა და მორფოლოგიურის. ენათმეცნიერებაში აღნიშნულ სფეროს ტრადიციულად უწოდებენ მორფონოლოგიას. ან უფრო სწორად, ეს არის ფონომორფოლოგიური კვლევის სფერო (31,73).

მორფონოლოგია ენათმეცნიერების აუცილებელი სფეროა. იგი შეისწავლის როგორც ფონოლოგიური, ისე მორფოლოგიური დონის მნიშვნელოვან დეტალებს მათი მიმართების საფუძველზე; ერთი და იმავე მორფემის ალომორფთა ფონემურ შემადგენლობას, მათ სისტემურ მონაცვლეობებს, და იმ ფონოლოგიურ ცვლილებებს, რომლებიც ვლინდება მორფემათა ურთიერთკავშირის დროს ერთი და იმავე მორფემის ალომორფებს შორის. არსებულ ფონემურ განსხვავებებს, მორფოლოგიურად თუ ფონოლოგიურად შეპირობებულს, მორფონოლოგიურ ან მორფოფონოლოგიურ მონაცვლეობებს უწოდებენ.

ამრიგად, მორ(ფო)ფონოლოგია სწავლობს მორფემის ფონოლოგიურად თუ მორფოლოგიურად შეპირობებული ვარიანტების ფონემურ შედგენილობას, მათ მონაცვლეობებს გარემოცვების გათვალისწინებით.

მორფონოლოგიური მონაცვლეობები და საერთოდ, მორფონოლოგიის საკითხები ისევე, როგორც ყველა სხვა ენობრივი მოვლენა, არ ექვემდებარება ერთგვაროვან დაყოფას ჯგუფებად და ტიპებად. არსებობს

ისეთი შემთხვევები, როდესაც მორფოლოგიურად განსაზღვრულ სისტემას ცვლის ფონოლოგიური ფაქტორები. მაგ.: ასეთია პირის ნიშანთა გამოვლენა ქართული ზმნის ფორმებში. ვთქვათ, III ირიბი ობიექტური პირი ზმნის ფორმაში აჩენს სათანადო პირის ნიშანს, რომელიც კ- ან ს- მორფემით გამოიხატება, როდის რომელი უნდა ვიხმაროთ განსაზღვრულია ფონოლოგიური ფაქტორით. კერძოდ, ბ კ ფ მ ქ კ ყ-ს წინ გვექნება კ-, ხოლო დ ტ თ ძ ც წ ჯ ჩ ჭ-ს წინ ს-. არის შემთხვევები, როდესაც იგი Ø-ალმორფით, არის წარმოდგენილი, რადგან გარკვეულ ფონემათა წინ საერთოდ იკარგება (როგორც არის ხმოვნები, სონორები, სპირანტები). მოცემულ შემთხვევაში მორფემის სახეცვლას ფონოლოგიური დისტრიბუცია აწესრიგებს. ვხვდებით ისეთ მოვლენასაც, როდესაც ენაში არსებულ ფონოლოგიურ სისტემაზე მოქმედებს მორფოლოგიური შეზღუდვები, რომლებიც ცვლიან ენის ფონოლოგიურ სურათს. ამგვარი შემთხვევებიც მორფონოლოგიის საკვლევი ობიექტია. აღნიშნული მოვლენის შესახებ ცალკე ვერც ფონოლოგიური და ვერც მორფოლოგიური ანალიზით ვერ მივიღებთ სრულყოფილ პასუხს. ის უნდა განხილულ იქნეს, როგორც მორფონოლოგიური ცვლილება.

ჩვენ გვაინტერესებს აღნიშნულ დონეებს შორის ურთიერთმიმართების ის ვარიანტი, როცა მორფმატური დონე თავისი გარკვეული ერთეულის, ე.ი. მორფემის საშუალებით გაეღენას ახდენს ფონემატურ დონეზე მოქმედ გარკვეულ ფონოლოგიურ კანონზე. ჩვენი აზრით, შეიძლება გამოიყოს ასეთი ურთიერთმიმართების შემდეგი სამი თეორიულად შესაძლებელი შემთხვევა:

1. ფონემატური დონის ის ერთეული, რომელიც უნდა მოექცეს მოქმედი ფონემატური კანონის ზეგავლენის ქვეშ, წარმოადგენს შემზღუდველად მოქმედი მორფემის ინტეგრანტს, რომლის არსებობა სიტყვის ფარგლებში შემზღუდველად მოქმედებს. რედუქციის ჩვენ მიერ დადგენილ კანონზე თეორიულად შესაძლებელი ასეთი შემთხვევა ჩვენი კვლევის დროს არ დადასტურდა სვანური ენის ბალსზემოურ დიალექტში.

2. მეორე თეორიული შესაძლებლობა მდგომარეობს იმაში, რომ განსახილველი ფონემა არ წარმოადგენს შემზღუდველად მოქმედი მორფემის ინტეგრანტს. ამ შემთხვევაში შესაძლებელია რედუქციის არარსებობის ფაქტის წმინდა მორფოლოგიური ინტერპრეტაცია. მორფემა იწვევს ხმოვნის რედუქციას არა თავისი მორფოლოგიური ნიშნის საფუძველზე, ე.ი. არა იმიტომ, რომ ის მორფემათა გარკვეულ სახეობას წარმოადგენს, არამედ თავისი ფონოლოგიური სტრუქტურის გამო (საბოლოო ანგარიშში ინტერპრეტაცია დაგვიკავს ფონემატურ დონემდე), ე.ი. უნდა გამოვყოთ მორფემა და გავითვალისწინოთ მისი ფონოლოგიური სტრუქტურა, ასეთია, ჩვენი მასალის მიხედვით, ზმნის ისეთი ფორმები, რომლებიც ნაწარმოებია - CV/C/ სტრუქტურის სუფიქსებით. მათ რიცხვს მიეკუთვნება ნამყო უსრულისა და კონიუნქტივ I-ის ზოგიერთი მანაწარმოებელი. ცნობილია, რომ ნამყო უსრული და კონიუნქტივ I იწარმოება აწმყოს ფუძისაგან. აწმყოს ფუძეს დაერთვის - CV/C/ / სტრუქტურის ფორმატი. აწმყოს ბოლოსართი-ი მოკვეცილია, მაგრამ კვალს ტოვებს წინა ხმოვნის გაუმჟღავნებით. ე.ი. უნდა გვქონდეს - V - CV/C.

ასე მაგალითად:

ნამყო უსრ.

ხტ-ა-ვნ-დს / * ხტ-ა-ვან-ი-დს/ „ეხნავდი“

ხ-ა-ვნ-დს / * ხ-ა-ვან-ი-დს/

ა-ვნ-და / * ა-ვან-ი-და/

კონიუნქტივი I

ხტ-ა-ვნ-დედ / * ხტ-ა-ვნ-ი-დედ/

აგამ-დედს - /აშენებდეს/, იკად-დედს- /იღებს/

და ა.შ.

ამჟამად აწმყოს ბოლოსართი – ი არსად აღდგება. ამასთანავე გვხვდება, ისეთი მაგალითები, სადაც უმლაუტიც აღარ გვაქვს, ე.ი. მისი კვალიც დაკარგულია. მაგალითად:

წრი- /არის/, არდა- /იყო/, აჯანბ /ხარშავს/- აჯაბდა /ხარშავდა/, იზბი /ჭამს/, - /იზობდა/ ჭამდა/ და სხვა/.

ამრიგად, აღნიშნულ ფორმებში აწმყოს ბოლოსართი –ი სინქრონიულად ნულს უტოლდება. გვაქვს ჩვეულებრივი ორი თანხმოვნის მეზობლობა; არ იქმნება რედუქციისათვის სათანადო ფონოლოგიური პირობები; სიტყვა არ წარმოადგენს „ერთ მთლიანობას“; აღნიშნული ფორმანტი თითქოს განცალკევებულია სიტყვიდან, რაც კარგად ჩანს ამგვარ მაგალითებზე.

ლიტკლებე- /დანანება/ – – – CV/Cc ØC/VCV

ხატკლზბნდა- /ენანებოდა/ – CV/Cc ØC/Ṽ CVC[CV

წარმოდგენილია სრული სახის რედუქცია მსუბუქ ბირთვში, რაც სავსებით შეესაბამება ჩვენს მიერ წარმოდგენილ რედუქციის წესებს; -და ფორმანტი განცალკევებით დგას. შედეგი იგივე იქნება, თუ დავუმატებთ პრევერბს და სიტყვა გახდება ხუთმარცვლიანი (არ იგულისხმება –და ფორმანტი), მოხდება ორი ხმოვნის რედუქცია, შესაბამისად ორ სარედუქციო ბირთვში და –და სუფიქსი კვლავ განცალკევებით დარჩება. მართლაც გვაქვს:

წოტკაჲლბენდა- /დაენანა/ - V/CØC/ V̇ /CØC/VC[CV.

3. მესამე თეორიულად დასაშვებ შემთხვევაში არ არის რელევანტური ის გარემოება, წარმოადგენს თუ არა განსახილველი არარედუცირებული ხმოვანი შემზღუდველად მოქმედი მორფემის ინტეგრატს.

ამ შემთხვევაში ვერ ხერხდება მოცემული ფაქტის მორფოლოგიური ინტერპრეტაცია: მორფემა შემზღუდველად მოქმედებს რედუქციის კანონის მოქმედებაზე არა თავისი ფონოლოგიური სტრუქტურის გამო, არამედ თავისი მორფოლოგიური ნიშნით. რედუქცია არ ხდება სწორედ იმიტომ, რომ სიტყვის ფარგლებში გვაქვს გარკვეული სახის და არა გარკვეული ფონოლოგიური სტრუქტურის მორფემა.

როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ჩვენ გვაქვს დონეებს შორის ურთიერთობის ის ზოგადი სახის შემთხვევა, როცა უფრო სწორი იქნება ვილაპარაკოთ ორი ენობრივი სფეროს – მორფოლოგიურ და ფონოლოგიური სფეროს – შორის ურთიერთმიმართებაზე.

აღნიშნული შემთხვევის შესანიშნავ ილუსტრაციას იძლევა ც. გეორგიევი თავის სტატიაში: „სლავური ენების ფლექსიის ახსნისათვის ფონემატური და მორფემატური მიდგომით“.

„სლავურ ენებში, – წერს ავტორი, – ფლექსიური მორფემის განვითარება განპირობებულია არა მარტო ფონემატური, არამედ მორფემატული კანონებით.

მკვლევართა უმეტესობა ცდილობდა აღნიშნული საკითხი აეხსნა მხოლოდ ფონემატური კანონებით, რის გამოც დიდ წინააღმდეგობას ხვდებოდნენ და საკითხი ბოლომდე აუხსნელი რჩებოდათ. ვ. გეორგიევი გამოყოფს მორფემატულ კანონებს, რომლებიც ზღუდავენ ენაში მოქმედი ფონემატური კანონების სფეროს. ზემო დონის სფეროში მოქმედი კანონის, როგორც

შემზღუდველი ფაქტორის, მოქმედების შესაძლებლობას გრძნობდნენ ნეოგრამატიკოსები უკვე მაშინ, როცა შემოჰქონდათ „სისტემური იძულების“ (Systemz wang) ცნება (32,4).

ზოგიერთი მონაცვლეობა, იქნება ეს სინქრონიულ თუ დიაქრონიულ ასპექტში, აიხსნება მხოლოდ და მხოლოდ მორფემატული კანონების შემზღუდველი მოქმედებით, ამიტომ ასეთ შემთხვევაში მათი გათვალისწინება აუცილებელია. ვ. გიორგიევი მიუთითებს ისეთ მორფემატულ კანონზე, რომელიც შემზღუდველ გავლენას ახდენს ფონემატური სახის კანონზომიერ ცვლილებათა მოქმედების სფეროზე. ამ მორფემატულ კანონს ავტორთან შემდეგი ფორმულირება აქვს: „ბრუნვათა მოცემული სისტემის ფლექსიური მორფემები შეიძლება დაემთხვას ერთმანეთს სხვადასხვა ბრუნვებში და სხვადასხვა ბრუნებაში. მაგრამ ასეთი დამთხვევა შეუძლებელია ერთი და იმავე ბრუნების სისტემის, ერთი და იმავე ბრუნვის მხ., და მრ. და ორობით ბრუნვებში, ე.ი. ჰორიზონტალურ რიგში“ (32,16).

მაგ.:	
მხ.რ.	მრ.რ.
стол	столы
მხ.რ.	მრ.რ.
учитель	учители
герой	герои და ა.შ.

მოცემულ მაგალითებში არ არის არცერთი შემთხვევა მორფემათა დამთხვევისა ჰორიზონტალურ რიგში. ამ მორფემატული კანონის არსებობა გამოწვეულია მხ. და მრ. რიცხვის კატეგორიების გარჩევის აუცილებლობით, რაც დამახასიათებელია სლავური ენებისათვის. მითითებულ მორფემატულ კანონს შეუძ-

ღია შემზღუდველი გავლენა იქონიოს გარკვეულ ფონემატურ კანონთა გავრცელების სფეროზე. ამ შემზღუდველ მოქმედებას მკვლევარი შემდეგ ფორმულირებას აძლევს: „თუ მოცემული ენის განვითარების პროცესში ფონემატური კანონის მოქმედების შედეგად ერთსა და იმავე ბრუნვაში მხ., მრ. და ორობითი რიცხვის მორფემები უნდა დაემთხვეს ერთმანეთს, მაშინ ერთ-ერთი ამ თანხვედრი მორფემათაგანი შეიცვლება სხვა შესაფერისი მორფემით.

ამრიგად, ასკენის ვ. გეორგიევი, ენის სისტემა „თვითრეგულირდება“ მასში მოქმედი საკუთარი მორფემატური კანონების ძალით (32,15).

ვ. გეორგიევის მიერ ენის დადგენილი კანონზომიერება დასტურდება სვანური ბალსზემოური დიალექტის მასალაზეც. სიტყვის არარედუქციას განსაზღვრავს მის ფარგლებში არსებული მორფემის სახეობა. კერძოდ, თანდებულიან არსებით სახელებში რედუქციისათვის სათანადო ფონოლოგიურ გარემოში ხმოვანი არ განიცდის რედუქციას – ხმოვანთა რედუქციის ფონოლოგიურ კანონზომიერებათა გავრცელების სფეროს ზღუდავს, ყოველგვარი გამონაკლისის გარეშე, გარკვეული მორფოლოგიური კატეგორიის მაწარმოებელი ფორმანტი, მისი ფონოლოგიური სტრუქტურის მიუხედავად. საილუსტრაციოდ მოგვყავს რამდენიმე მაგალითი, სადაც მოსალოდნელი რედუქცია არ ხდება:

მხ.რ.	მრ. რ.
ლაღელ- /ღღე/ – – – – – C V CVC	
	↓
ლაღღიშ- /ღღეს/ – – – – – C \ddot{V} /CØC/VC	
მაგრამ:	
ლაღელუნდო- /ღღის შემდეგ/ – CV/CVC/VCCV	

/სარედუქციო პოზიციაში ხმოვანი აღღვა/

მეგამ- /ხე/ – – – – – CVC \ddot{V} C

↓

მეგამწრ- /ხეები/ – – – – CV/CØC/ \ddot{V} C

მაგრამ:

მეგამხანჩუმ- /ხიდან/ – CV/CVCsC/ \ddot{V} CC \bar{V} C

/ხმოვანი არ განიცდის რედუქციას/

ტაბზგ- /ტაბლა/ – – – CVC \ddot{V} C

↓

ტაბზგწრ- /მისი მრ.რ. – CV/CØC/ \ddot{V} C

მაგრამ:

ტაბზგჟი- /ტაბლაზე/ – CVC \ddot{V} CCV

/ხმოვანი არ განიცდის რედუქციას/

და ა.შ.

როგორც ვხედავთ, თანდებულიან ფორმებში რედუქცია არ მოხდა.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ისეთი არსებითი სახელები, რომლებიც ყოველგვარი მიზეზის გარეშე (მხედველობაშია ფონოლოგიური და ზემოქანამოთვლილი მორფოლოგიური ფაქტორები) არღვევენ ჩვენ მიერ წარმოდგენილი რედუქციის ფონოლოგიურ სქემას. აქ არ ხერხდება რაიმე კრიტერიუმის გამოძებნა (ასეთი შემთხვევა ბევრი არ არის და ისიც მხოლოდ არსებით სახელებშია). მაგ.:

გულმშშ- /ულვაში/ – – – CVCsCs \ddot{V} C

↓

გულმაშწრ- /ულვაშები/ – CV/CsCsVC/ \ddot{V} C

ჭაბიგტ- /ჭაბუკი/ – – – CVCVCტ

↓

ჭაბიგტიშ- /ჭაბუკის/- – CV/CVCტ/VC

ფურ- /ძროხა/ - - - - - C \ddot{V} C

ლაფურშ- /,საძროხის“, ნათ. ბრ./ - CV/CVC/ \ddot{V} C

ქილჭურდ- /ქლიავი/ - - C VC \check{V} VCsC

ქილჭურდიშ- /ქლიავის/ - CV/C \check{V} VCsC/VC

შენიშვნა: მოგვეყავს რამდენიმე მაგალითი, სადაც იგივე სარედუქციო ხმოვნები, იმავე ფონოლოგიურ პირობებში არსებით სახელებში განიცდიან შესაბამისი სახის რედუქციას:

ჭაშ- /ქმარი/ - - - - - C \ddot{V} C

ლაჭშა- /ქმრები/ - - CV/C \check{O} C/V

მათხფ- /ღამურა/ - - - - - CVCc \ddot{V} C

მათხფიშ- /ღამურის ნათ. ბრ./ - CV/Cc \check{O} C/VC

მურყუამ- /ციხე/ - - CVCsC \check{V} VC

მურყუმშ- /ციხის/ - CV/CsC \check{V} \check{O} C/ \ddot{V} C

ჭინჭილ- /ნაწლავი/ - - - - - CVCsCVC

ჭინჭლიდრ- /ნაწლავები,

კნინობითი ფ./ - CV/CsC \check{O} C/VC \ddot{V} C

კტიცრა- /ჯიხვი/- - - - - C \check{V} VCCV

ლპკუცრ- /საჯიხვე/- C \ddot{V} /C \check{V} \check{O} C/ \bar{V} C და ა.შ.

არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ერთსა და იმავე სარედუქციო ბირთვში სათანადო სარედუქციო ფონოლოგიურ პირობებში ხმოვანი განიცდის რედუქციას, თუ მოცემული სიტყვა ზმნაა, თუ სახელია, მაშინ - არა.

ნაჯანტ- /ნახნავი/- - - CVCVCტ

ლიჯნი- /ხენა/ - - - - CVCØCV

მაგრამ:

ნახანტჷშ- /ნახნავის/ - CV/CVCტ/ṼC

ნატყაბტ- /ნაწვავი/ - - - CVCcVCტ

ლიტყბე- /წვა/ - - - - - CV/CcØC/V

მაგრამ:

ნატყაბტაშ- /ნაწვავის/ - - CV/CcVC/ṼC

უნდა აღინიშნოს ისეთი შემთხვევებიც, რომლებიც ერთი შეხედვით შეიძლება მივიჩნიოთ რედუქციად, სინამდვილეში კი საქმე გვაქვს აბლაუტთან, რომლის შესახებაც გვქონდა საუბარი.

ასეთია მაგალითად, ხმოვანთმონაცველეობა აორისტის ფორმებში პირების მიხედვით:

I - ოხტიშდბ- /ვისესხე/ - VCტVCcØC

II - წხიშდბ- /ისესხე/ - - ṼC VCc ØC

III - წწშდბ- /ისესხა/ - - -Ṽ/CØCc/VC

I და II პირში ბოლო მარცვალში ხმოვანი მონაცველეობს Ø-თან (მოცემული მონაცველეობა არ აიხსნება ჩვენ მიერ აღნიშნული ფონოლოგიური ფაქტორებით). ასევე იკვეცება ბოლო ხმოვანი I და II პირში და კვალს ტოვებს უმლაუტის სახით. მაგ.:

ოთკჳრ- /გავადე/ - V/CØC/ṼCØ

ათკჳრ- /გაადე/ - V/CØC/ṼCØ

ადკარე- /გაადლო/- V/CØC/VCV

უმლაუტს განიცდის III პირში ბოლო ხმოვანი. მაგ.:

ოჰოდ- /გავეიდე/- VCVC

აპოდ-/გაყიდე/- VCVC
აპუედ- /გაყიდა/- VC \hat{V} VC = VC \hat{V} C

ასეთივეა:

ომედ- /გადაყვარე/-VCVC
აშედ- /გადაყარე/- VCVC
აშიდ- /გადაყარა/- VC \hat{V} C

აბლაუტით აიხსნება ხმოვანთმონაცველობა სახე-
ლებში მრავლობითი რიცხვის წარმოების დროს.
მაგალითად:

ქიმ/ /ცრემლი/		ჭიმხ- /ფეხი/		შიყ- /ზურგი/
ლაქმ-/საცრემლე/		ჭგ შხზრ-/ფეხები/		შგყზრ- /ზურგები/.

ბოლოს ჩამოვთვლით ისეთ შემთხვევებს, რომლებ-
საც სხვადასხვა მიზეზების გამო საერთოდ არ
განვიხილავთ, გამოვრიცხავთ, ასეთებია:

1. გრძელ ხმოვანთა რედუქცია. მისი ახსნა უმეტე-
სად არ ხერხდება სინქრონიულ ასპექტში; ან კიდევ
რედუქციის გარდა „ჩარეულია“ სხვა ფონეტიკური
მოვლენაც. მაგ.:

აღჭკუნე- /იფიქრა/ – – – VCCc \bar{V} CV

ლიჭკუნრი- /ფიქრი, საწყისი/ – – – CVCC \hat{V} \bar{V} CV

ფაქტიურად უნდა წარმოვიდგინოთ, როგორც
გრძელი უნ-ს რედუქცია.

მოცემული მონაცველობა შეიძლება ავხსნათ ასე:
თუ ძირითად ფორმად მივიჩნევთ {ჭკუნარ}, საიდა-
ნაც აწმყოში გვექნება: ა-ჭკუნზრ-ი>აჭკუნზრ-ი>აჭკუნრი.
რედუცირებული უ-დან მიღებული უნ დაიკარგა
მთლიანად, ისევე როგორც: კუნვა→კრვა→ ვკრავ
(ქართ.)

აორისტში დაერთვის პრევერბი და გვაძლევს:

ად-ა-ჭკუნარ-ე>ადჭკუნრე>ადჭკუნრე

როგორც ვხედავთ, ჯერ მოხდა ხუთმარცვლიან სიტყვაში ორი ხმოვნის რედუქცია, ხოლო შემდეგ უსა და ჭ-ს შერწყმა და მივიღეთ გრძელი ხმოვანი.

2. ხმოვანთა რედუქცია კომპოზიტებში. ამ შემთხვევაში ადგილი აქვს მერყეობას, რომელიც შეპირობებულია უმეტესად სემანტიკით.

მაგ.:

მუგეზალ- „მამაშვილი“ -(არ ხდება მოსალოდნელი რედუქცია)

მუ- /მამა/ + გეზალ-/შვილი/

უახელმდე- /„სახელდებული“ - /არ ხდება მოსალოდნელი რედუქცია/

უახე- /სახელი/+ლმდე-/ დადებული/

მახელტუჟ- /ახალგაზრდა/-/არ ხდება მოსალოდნელი რედუქცია/

მახე- /ახალი/+ ღტუჟ- /ვაჟი/

მაგრამ გვხვდება ასეთი ფორმებიც:

ლიმხელტუჟინ- /ახალგაზრდობაში/

(რედუქცია განიცადა თავიდან მეორე ხმოვანმა, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო).

გვხვდება ორმაგი რედუქციის შემთხვევებიც. მაგ.:

ლწლგმწრ- /კარ-მიდამო/ მიღებულია ასე:

ლა + ლეგემ- /დგომა/ > ლწლგემ - (მეორე ხმოვნის რედუქცია, წესის მიხედვით) >ლწლგემ + არ>ლაღგმწრ- (კვლავ თავიდან მეორე ხმოვნის რედუქცია, ესეც წესის მიხედვით).

3. ხმოვანთმონაცვლეობა საკუთარ სახელებში. ისინი საზოგადოდ გამოირჩევიან თავისებურებებით თითქმის ყველა ენაში და ცალკე კვლევის ობიექტს შეადგენენ.

„ამრიგად, ჩატარებული ანალიზის საფუძველზე ნათელი გახდა, რომ ფონოლოგიური პოზიცია ანუ

ბგერითი გარემოცვა განაპირობებს ფონემის სახე ცვლას. მეორე მხრივ, ერთნაირი ფონოლოგიური პოზიცია მუდამ ერთნაირ ცვლილებას არ იწვევს, ლინგვისტები მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ფონოლოგიური გარემოცვა არის არა ერთადერთი, არამედ ერთ-ერთი ფაქტორი, რომელიც ამა თუ იმ სახის ბგერით ცვლილებას განაპირობებს. სხვა კი მორფოლოგიურია. ერთნაირ ფონოლოგიურ პოზიციაში ესა თუ ის ბგერითი ცვლილება ზოგჯერ ხორციელდება, ზოგჯერ კი – არა, რაც არის მორფოლოგიური ფაქტორის ჩარევის შედეგი. ეს იქიდან ჩანს, რომ ბგერითი ცვლილებები, რომლებიც ხორციელდება ამა თუ იმ მორფემათა შეერთებისას, ზოგჯერ ხდება და ზოგჯერ – არა (იმავე ფონოლოგიურ პოზიციაში). ყოველივე ზემოთ თქმული ნათლად გამოჩნდა ხმოვანთა რედუქციის ანალიზის დროს, რაც ასე ჩამოვყალიბეთ: ერთსა და იმავე ფონოლოგიურ პოზიციაში, მაგრამ სხვადასხვა მორფემათა გარემოცვაში, რედუქციის წესები სხვადასხვაგვარად ხორციელდება. მსგავსი წესი არასდროს არ მოქმედებს ერთი მორფემის ფარგლებში. საქმე გვაქვს მორფემათა კომბინაციასთან, ამდენად ეს ფონოლოგიური ცვლილებები სწორედ იმაზეა დამოკიდებული, თუ რომელ და როგორ მორფემათა კომბინაციასთან გვაქვს საქმე.

შეიძლება გამოიყოს ბგერათა რედუქციის ორი სახე:

1) როდესაც ფონემა სახეცვლის შედეგად გაუთანაბრდება ნულს (ე.წ. სინკოპე) და 2) როდესაც ფონემა სახეცვლის შედეგად ენაში არსებულ სხვა ფონემას ჩაინაცვლებს. ორივე ფონოლოგიის შესწავლის საგანია. მაგრამ ამავე დროს, რედუქციის გამოწვევა შეუძლია მხოლოდ გარემოცვის შეცვლას, რაც აუცილებ-

ლად მორფემათა კომბინაციით მოხდება. თუ გარემოცვა არ იცვლება, იქ რედუქცია არ ხდება, ამრიგად, ამ კუთხით რედუქცია თავის თავში მოიცავს მორფონოლოგიის საკითხებს.

უნდა აღინიშნოს შემდეგი: მორფონოლოგია შეიძლება იყოს სინქრონიული და დიაქრონიული ხასიათის.

მორფონოლოგიურ ცვლილებებს მორფემათა ურთიერთზეგავლენა განსაზღვრავს. ასე მაგ.: ერთ მორფოლოგიურ ერთეულს, ჩვეულებრივ, ერთი სახის ცვლილების გამოწვევა შეუძლია, მეორეს – მეორე სახის და ა.შ. ამავე დროს, რომელიმე მორფემასთან კომბინაციაში ხან შეიძლება ერთი მორფოლოგიური ერთეული შეგვხვდეს, ხან – მეორე და ა.შ., რის საფუძველზეც ვიღებთ ვარიანტებს. თუ ცვლილება ხდება ისე, რომ სიტყვაში ამ ცვლილების მიზეზი მოცემულია, მაშინ ეს ცვლილება სინქრონიულ (მოქმედ) ცვლილებად უნდა ჩაითვალოს. ასეთი იყო ჩვენს შემთხვევაში რედუქციის ფონოლოგიური სქემა. მაგრამ თუ ცვლილება ისე ხორციელდება, რომ მისი გამომწვევი მიზეზი აშუამად არ ჩანს, ცვლილება დიაქრონიულია. ამის საუკეთესო ნიმუშია სვანური უმლაუტი.

დასკვნითი დებულებანი

- სვანური ენის ბალსზემოური დიალექტის ხმოვანთა რედუქციის ფონოლოგიურ სქემას გარკვეულად ზღუდავს და ცვლის ენაში მოქმედი მორფოლოგიური კანონები, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელია აღნიშნული საკითხის სრულყოფილად შესწავლისათვის. ხმოვანთა რედუქცია ისეთი ბგერათმონაცვლეო-

ბაა, რომელიც მოითხოვს ენის ორი სფეროს (ფონოლოგიურისა და მორფოლოგიურის) გათვალისწინებას.

- აღნიშნულ დიალექტში ხმოვანთა რედუქცია ცოცხალი მოვლენაა, რომელიც მოქმედებს ენის სინქრონიულ ასპექტში. იგი განპირობებულია თანხმოვანთა გარემოცვით. ამ უკანსაკნელთა მიხედვით გამოიყოფა სარედუქციო ბირთვები, რომლებიც განსაზღვრავენ ხმოვანთა რედუქციის სახეებს.

- ძირითადად გამოიყოფა ორი ტიპის სარედუქციო ბირთვი: მსუბუქი და მძიმე. ერთი და იგივე ხმოვნები აღნიშნულ ბირთვებში რედუქციის განსხვავებულ შედეგებს იძლევა.

- მსუბუქ ბირთვში ხმოვნები ა/ა/, ე, ი და გ მონაცვლეობს Ø -თან.

- მსუბუქ ბირთვში ხმოვნები ო/ო/ და უ/უ/ მონაცვლეობს ჟ-თან.

- მძიმე ბირთვში ხმოვნები ა/ა/, ე, ი და გ მონაცვლეობს გ ხმოვანთან.

- მძიმე ბირთვში ხმოვნები ო/ო/ და უ/უ/ მონაცვლეობს უ ხმოვანთან.

- აღნიშნულ დიალექტში ხმოვანთა რედუქციას განსაზღვრავს სიტყვაში მარცვალთა რაოდენობა. პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიან სიტყვებში რედუქციას განიცდის სიტყვის თავიდან მეორე მარცვლის ხმოვანი.

- პოტენციურად ხუთმარცვლიან სიტყვებში გამოიყოფა ორი სარედუქციო ბირთვი. რედუქციას განიცდის სიტყვის თავიდან და ბოლოდან მეორე მარცვლის ხმოვნები.

MERI NIKOLAISCHWILI

Die Vokal Reduktion in der swanischen Sprache

Die Reduktion der Vokale in der swanischen Sprache ist seit langem Gegenstand spezieller Forschung. Dazu gibt es so bedeutsame Untersuchungen wie A. Shanidzes „Zur Ethimologie von celicadi“ (1924) und W. Topurias „Zur Reduktion in den Kartvelsprachen“ (1946).

Unser Ziel ist es, anhand von Material aus dem oberbalischen Dialekt eine strukturelle Analyse der Vokalreduktion vorzunehmen, denn dort ist sie eine äußerst lebendige und synchron wirksame Erscheinung.

Zur Durchführung der Analyse unterscheiden wir den sogenannten „Reduktionskern, eine Reduktionseinheit, die denjenigen Teil des Wortes verkörpert, in dem die Reduktion vor sich geht (d.h. den Reduktionsvokal mit seinen ihn umgehenden Konsonanten). Demnach ist der Kern die minimale phonologische Einheit, innerhalb der die Vokalreduktion stattfindet. Damit eine Reduktion vor sich gehen kann, ist es notwendig, daß sich der Reduktionskern in einer entsprechenden phonologischen Umgebung befindet:

1. Der Kern muß sich zwischen zwei Vokalen befinden, d.h. die Reduktionsposition des Kerns ist: V Reduktionskern V;

2. Es ist unbedingt die Anzahl der Silben im Wort unter Einbeziehung der reduzierten Vokale zu berücksichtigen (d.h. wieviel Silben das Wort potentiell umfaßt).

In Wörtern, die potentiell aus drei und vier Silben bestehen, erfährt der zweite Vokal von vorn eine Reduktion.

Seiner Struktur nach kann der Kern zweigestaltig sein: leicht und schwer. Diese Klassifikation ist sowohl von der Anzahl der dazugehörigen Konsonanten als auch von der Art der konsonanten abhängig. Als einfachste Gestalt des Reduktionskerns können die Fälle gelten, wenn (unter Einhaltung

der notwendigen Bedingung ihrer Struktur) zwei einfache Konsonanten und zwischen ihnen der Reduktionsvokal vorliegen: CVC. Dies ist sozusagen der erste grundlegende Typ, den wir als leichten Kern bezeichnen.

Zu diesem Typ zählen wir auch jene Fälle, wenn anstelle einfacher Konsonanten dezessive harmonische Komplexe oder Labialkomplexe vertreten sind. Diese Komplexe stellen vom Gesichtspunkt der Phonologischen Beziehungen homogene Einheiten dar und kommen strukturell einfachen Konsonanten gleich, d.h. das Symbol C schließt auch derartige Komplexe ein. so daß sich die Gestalt des Kerns nicht ändert ($C_cVC^2 = CVC$ oder $CVCw^{3-} = CVC$ usw.).

Häufig treten Fälle auf, in denen zwei Konsonanten in keiner einzigen Position voneinander zu trennen sind. Gleichzeitig stellen sie homogene Komplexe dar. Welcher Art sind diese Konsonanten? Es stellte sich heraus, daß der erste Konsonant solcher Gruppen unbedingt ein Sonor ist.

So ergibt sich die Konsonantenfolge C_sC , die eine vom leichten Kern abweichende Art des Kerns bildet- einen schweren Kern. Theoretisch sind zwei Abarten dieses Kerns möglich.

1. wenn die Konsonantenfolge C_sC dem Reduktionsvokal vorangeht, d.h. wenn der Kern das Aussehen C_sCVC hat;
2. wenn die Konsonantenfolge C_sC dem Reduktionsvokal folgt, d.h. wenn ein Kern der Gestalt CVC_sC vorliegt.

Die untersuchung des Materials ergab, daß ein schwerer Kern mit der Struktur C_sCVC vom Standpunkt der Reduktion keinerlei Änderung bewirkt. Der Reduktionsvokal wandelt sich genauso wie in einem leichten Kern. Aus diesem Grunde kommt der schwere Kern C_sCVC dem leichten Kern strukturell gleich und tritt als einer seiner Typen in Erscheinung: $C_sCVC = CVC^5$.

Die zweite Art des schweren Kerns (CVC^sC) liefert dagegen hochinteressante, von den anderen abweichende Ergebnisse, was nur durch die unmittelbare Nachbarschaft der dem Reduktionsvokal folgenden Konsonantenfolge C_sC zu erklären ist.

Bemerkenswert ist, daß im schweren Kern neben dem Sonor anstelle einfacher Konsonanten homogene Komplexe anzutreffen sein können, die wir ebenso mit Einzelkonsonanten gleichsetzen.

Demnach unterscheiden wir Kerne unterschiedlichen Typs, von deren phonologischer Struktur die Art der Reduktion abhängt. Die Reduktion selbst wird, wie schon erwähnt, durch die Anzahl der Silben im Wort bedingt und durch die phonologische Umgebung des Reduktionskerns. Das sind zwei Grundbedingungen, die die Reduktion bestimmen, und zu denen unbedingt noch eine dritte, die Art der Vokale, hinzuzufügen ist.

Bekanntlich ist der oberbaltische Dialekt der swanischen Sprache äußerst reich an Vokalen. Hier treten zum Unterschied vom Georgischen noch spezifische Umlaute und Langvokale auf. Außerdem gibt es sechs kurze Vokale (a, e, o, i, u, y). Die Langvokale interessieren uns nicht, da sie bekanntlich der Reduktion nicht unterliegen. Was die Umlaute und Nichtumlaute betrifft, so zeigen sie diesbezüglich ein einheitliches Bild. Unter dem Blickwinkel der Reduktion ist ihre Unterschiedlichkeit, die in der Palatalität und Nichtpalatalität in Erscheinung tritt, irrelevant. Bei Berücksichtigung all dessen gehen wir aus diesem Grunde nur auf die nichtumgelauteten Vokale ein (Beispiele werden exakt aus der zitierten Literatur angeführt).

Eine Reduktion ist bei folgenden Vokalen zu erwarten: a (ä), e, i, o (ö), u (ü) und y.

Es ist allgemein bekannt, daß im Swanischen der Synkope alle kurzen Vokale unterliegen außer u und o, die ihre silbenbildende Kraft verlieren und zum unsilbischen w verschmelzen.

Bei der Reduktion ergibt ein und derselbe Vokal in unterschiedlichen Kernen verschiedene Ergebnisse. Um unsere Aufgabe vollständig zu lösen, ist es daher nötig, die Alternation der einzelnen Vokale nach den oben aufgeführten Kerntypen in allen jenen Positionen zu studieren, in denen sie auftreten.

folglich wird die Vokalreduktion im oberbaltischen Dialekt von drei grundlegenden Faktoren bestimmt:

1. von der phonologischen Struktur des Kerns,
2. von der phonologischen Umgebung des Kerns und
3. vom Reduktionsvokal.

Betrachten wir alle Kombinationsmöglichkeiten der betreffenden Faktoren. Da für uns die Struktur des Kerns Ausgangspunkt ist, gliedert sich die gesamte Analyse in zwei Hauptteile:

- I. den Prozeß, der im leichten Kern vonstatten geht;
- II. den Prozeß, der im schweren Kern vonstatten geht.

I. der leichte Kern

Wir untersuchen die Reduktion von a (ä), e, i, y in potentiell drei und viersilbigen Wörtern. Nach den obigen Ausführungen ist unter diesen Bedingungen die Reduktion des zweiten Vokals von vorn in voller Gestalt zu erwarten, d.h. Synkope. Wir müssen Alternationen folgender Art erhalten: a (ä) / Ø, e / Ø, i / Ø und y / Ø. Beispiele:

xala „es kränkt ihn“	– CVCV
	↓
daxlōn „es kränkte ihn“	– CV / CØC / $\bar{V}C$
xām, „Schwein“	– C $\bar{V}C$
	↓
myxm \bar{y} ri „Schweinehit“	– CV CØC $\bar{V}CV$
gezal „Kind“	– CVCVC
	↓
ugzela „kinderlos“	– V CØC VCV
čičwil „Säugling“	– CVCwVC
	↓
luččwil „mit Säugling“	– CV CØCw VC

lic „Wasser“	– CVC
	↓
ulcuna „umbewässert“	– V CØC VCV
xyr „Ärger“	– CVC
	↓
lyxrine „verärgert“	– CV CØC VCV
zymil „Bruder“	– CVCVC
	↓
la3mila „Bruder“	– CV CØC VCV usw

Anhand der vorliegenden Beispiele läßt sich folgern, daß die Vokale a (ä), e, i und y im leichten Kern drei- und viersilbiger Wörter einer vollständigen Reduktion unterliegen, d.h. v/ Ø alternieren. Folglich erhält die allgemeine Formel A folgendes Aussehen:

$$\begin{array}{c}
 \{CVC\} \\
 + \quad + \\
 \underline{V \quad \quad \quad VC (VC)} \quad \text{wobei V gleich a (ä), e, i oder y ist} \\
 V | \quad C \quad \emptyset \quad C \quad | VC (VC) = A
 \end{array}$$

Betrachten wir jetzt die Reduktion der Vokale o (ö) und u (ü) in potentiell drei- und viersilbigen Wörtern. Bekanntlich wecheln die Vokale o (ö) und u (ü) bei der Reduktion mit w, das vom strukturellen Gesichtspunkt ein Konsonant ist. Demnach tritt bei dieser Reduktion ein Verlust der silbenbildenden Kraft ein (es geht die Eigenschaft der Vokalität verloren, die in der Lage ist, eine Silbe zu bilden). Beispiele für die Reduktion der Vokale o (ö) und u (ü) in den Typen des leichten Kerns:

cod „Sünde“	– CVC
	↓
licwdile „leid tun“	– CV CwC VCV

kähöd „du hast verkauft“	– CVC \ddot{V} C
	↓
lihwdu „verkaufen“	– CV CwC V
šdugw „Maus“	– C _c VCw
	↓
lašdwg ä r „Mausefalle“	– CV c _c wCw \ddot{V} C
mubür „dunkel“	– CVC \ddot{V} C
	↓
libwere „finster werden“	– CV CwC V

Folglich alternieren im leichtern Kern eines drei- und viersilbigen Wortes die Vokale o (ö) und u (ü) mit w, d. h. wir erhalten eine Reduktion der Silbenbildungsfähigkeit. Die allgemeine Formel B erhält folgendes Aussehen:

$$\begin{array}{c}
 \{CVC\} \\
 + \quad + \\
 \hline
 V \quad VC(VC) \quad \text{wobei V gleich o (ö), oder u (ü) ist} \\
 V | CwC | VC(VC) = B
 \end{array}$$

Kommen wir jetzt zum zweiten Teil unserer Analyse: dem Prozeß, der im schweren Kern vor sich geht.

II. Der schwere Kern

Reduktionsvokale sind a (ä), e, i und y. Nach den oben beschriebenen Reduktionsgesetzen muß in potentiell drei- und viersilbigen Wörtern der zweite Vokal von vorn eine Änderung erfahren, z. B.

larṭam „Gemüsegarten“	– CVC _s CVC ↓
Lelyrṭām „Platz für Gemüsegarten“	– CV CyC _s C V̄ C
gārgla „sprechen“	– C V̄ C _s CCV ↓
mygyrgāli „sprechend“	– CV CyC _s C V̄ CV
merčil „Sense“	– CVC _s CVC ↓
lymyrčil „mit Sense“	– CV CyC _s C VC
biṇṭqil „Daune“	– CVC _s C _c VC ↓
lybyṇṭqil „mit Daunen“	– CV CyC _s C _c VC
xym̄ ȳ n „er röchelt“	– CVC _s C V̄ C ↓
lixurm̄ ȳ ni „Röcheln“	– CV CyC _s C _c V̄ CV
tyrkad „Schere“	– CVC _s CVC ↓
lityrkadi „mit der sSchere schneiden“	– CV CyC _s C VCV

Wie man auch immer die letzteren Wörter verändert, der Vokal y wechselt nicht, denn im Kern ist von Anfang an jener Vokal vertreten, der ihre phonologische Distribution völlig befriedigt, d. h. $y \rightarrow y$. Eine weitere Veränderung von y ist nicht zu erwarten. Im Gegenteile, das wäre eine Durchbrechung der Regel.

Die Analyse ergab, daß die Vokale a (ā), e, i und y im schweren Kern drei und versilbiger Wörtern einen Wechsel zum Vokal y zeigen. Die allgemeine Formel C gewinnt folgendes Ansehen:

$$\begin{array}{c}
 \{CVCsC\} \\
 + \quad \quad + \\
 \underline{V} \quad \quad VC(VC) \quad \quad \text{wobei V gleich a (ä), e, i oder y ist} \\
 V | \quad CyC_sC \quad | VC(VC) = C
 \end{array}$$

Worauf ist diese Alternation zurückzuführen?

Unserer Ansicht nach handelt es sich hierbei um eine Form der Reduktion. In diesem Zusammenhang ist A. Schanidses These vom Vokal y höchst beachtenswert: „Das Swanische besitzt auch einen Vokal y, aber es ist strittig, ihn zu den grundlegenden zu zählen: Wie die Beobachtung einiger Sprachen, in denen er vertreten ist (Abchasisch, Armenisch, Swanisch selbst), zeigt, ist er in vielen Fällen das Ergebnis der Reduktion anderer Vokale und oft auch ein zur Erleichterung der Aussprache von Konsonantenhäufungen entwickelter, sekundärer Vokal“.

Wir nehmen an, daß wir es in diesem Fall mit einer Reduktion zu tun haben: y nimmt die Stelle eines reduzierten Vokals ein. Entsprechend erfahren die Vokale a (ä), e, i und y im leichten Kern des drei- und viersilbigen Wortes eine vollständige Reduktion, d. h. sie zeigen den Wechsel a (ä) / Ø, e / Ø, i / Ø und y / Ø.

Die These, daß y ein sekundärer, entwickelter Vokal ist (d. h. daß eine vollständige Reduktion stattfand und sich danach y entwickelte), scheint zweifelhaft, denn die Tilgung eines Vokals und dann die Entwicklung eines anderen Vokals dort, wo er notwendig ist (als Konsonantentrenner), ist nicht zu erwarten. In solchem Fall wäre es eher gerechtfertigt, daß der ursprüngliche Vokal unverändert erhalten bleibt.

Die These, daß es sich bei y um einen konsonantentrennenden Vokal handelt, wird teilweise durch die Existenz solcher Beispiele negiert wie anɣri < anɣyri, esyri < esyyri, antxe < antixe usw. In den aufgeführten Beispielen ist der Vokal nicht entwickelt, sondern ein vorhandener Vokal wurde vollständig reduziert. Und dies geschah trotz der Konsonantenhäufung, d. h. die Reduktion bestimmte

die Struktur des Wortes. Sie ist eine mächtige Erscheinung im Swanischen. Deshalb ist die Entwicklung eines Vokals in der Reduktionsposition unwahrscheinlich. Zwar ergibt die Konsonantenfolge in den angeführten Beispielen nicht CC_sC (ein derartiger Fall ist überhaupt nicht belegbar), weshalb wir nichts Endgültiges aussagen können (vielleicht kann ein Sonor nicht zwischen zwei Geräuschkonsonanten stehen, und deshalb entsteht y); aber eines ist klar: das Auftreten von y in dieser Position hängt von der Konsonantendistribution ab. Der schwere Kern und seine phonologische Umgebung bedingen die Veränderlichkeit der reduktionsvokale.

Es genügt, von den drei die Reduktion bestimmenden Grundfaktoren (Struktur des Kerns, phonologische Umgebung des Kerns, Reduktionsvokal) einen zu verändern, um die Art der Reduktion zu verändern. In diesem Fall tritt der erste Faktor in seiner ganzen Vollständigkeit in Erscheinung: Die Veränderung der Struktur des Kerns führte zu unterschiedlichen Alternationen ein und derselben Vokale.

Bei einer für die Reduktion zutreffenden phonologischen Umgebung ergaben die Vokale a (ä), e, i und y im leichten Kern den Wechsel V / \emptyset , im schweren Kern dagegen V / y .

Noch überzeugender wird es, die Alternation V/\emptyset als Reduktion zu werten, wenn man das Verhalten der Vokale o (ö) und u (ü) im schweren Kern analysiert.

Nehmen wir als Beispiel den typ CVC_sC des schweren Kerns:

V = ö	
qölp „Herd“	– C \ddot{V} C _s C
	↓
mequlpa „Famnilienmitglieder“	– CV CuC _s C V
Körçil „Hochzeit“	– C \ddot{V} C _s CV
	↓
likurçil ä l	– CV CuC _s C VC \ddot{V} C

V = u (ü)

xurzn ä al, „Tragbeutel (Plur.)“	– CVC _s CV \ddot{V} C
	↓
lyxyržin „mit Tragbeutel“	– CV CuC _s C VC
šündba „selig werden“	– C \ddot{V} C _s CCV
	↓
läšundob ä r „Trinkspruch“ zum	– C \ddot{V} CuC _s C VC \ddot{V} C
Andenken an einen Verstorbenen	

Die allgemeine Formel D, die wir aus diesen Ergebnissen gewinnen, hat folgendes Aussehen:

$$\frac{\{CVC_sC\} + VC(VC)}{V | CuC_sC | VC(VC)} = D$$

wobei V gleich o (ö), oder u (ü) ist

Zu erwarten gewesen wäre eine Alternation dieser Vokale mit w, aber überall liegt in der Reduktionsposition ein Vokal vor. Womit sind die Alternationen /u, u/u und ü/u zu erklären? Zur Klärung dieser Frage ist es nötig, folgendes in Betracht zu ziehen: Bekanntlich ergeben die Vokale ö und u (ü) im leichten Kern einen Wechsel mit w, d. h. ihr vokalisches Element geht verloren, und es bleibt w übrig, denn u = wy, ü = wi, ö = we. Was o anbelangt, so ist es durch kein inziges Beispiel belegbar). Dagegen bieten die Vokale a, e, i und y im schweren Kern als Reduktionsergebnis y. Dies ist der Endpunkt ihrer Veränderlichkeit. Deshalb ist:

ö = we → wy	
ü = wi → wy	
u = wy → wy	

Demnach erfahren die Vokale ö und u (ü) im schweren Kern drei und viersilbiger Wörter eine „versteckte“ Reduktion.

Die gewonnenen Ergebnisse unterstreichen noch einmal die Besonderheiten des schweren Kerns. Anderfalls würden die Vokale ö, u (ü) einen Wechsel mit u ergeben. Bestimmend ist die phonologische Umgebung des Reduktionsvokals, und zwar die Konsonantenfolge, C_sC, die Reduktionsvokal unbedingt folgen muß.

III. Die Vokalreduktion in potentiell fünfsilbigen Wörtern

In potentiell fünfsilbigen Wörtern unterliegen zwei Vokale der Reduktion (der zweite von vorn und der zweite von hinten), daher sind zwei Reduktionskerne zu unterscheiden. Theoretisch zulässig ist, daß in einem Wort zwei Reduktionskerne unterschiedlicher Art und unterschiedliche Reduktionsvokale auftreten, weshalb natürlich auch die Reduktion unterschiedlich verläuft. Ihre einfache Form kann durch folgende Formel ausgedrückt.

$$\begin{array}{c}
 V + \{CVC\} + V + \{CVC\} + V \rightarrow \\
 \downarrow \quad \quad \downarrow \\
 \rightarrow V | C\emptyset C | V | C\emptyset C | V
 \end{array}$$

Beispiele:

Xabžine „er teilt mit“

– CVC \emptyset CVCV

↓ ↓

laxbažine „er teilte mit“

– CV | C \emptyset C | V | C \emptyset C | V

apšire „er vermehrt“

– VC \emptyset CVCV

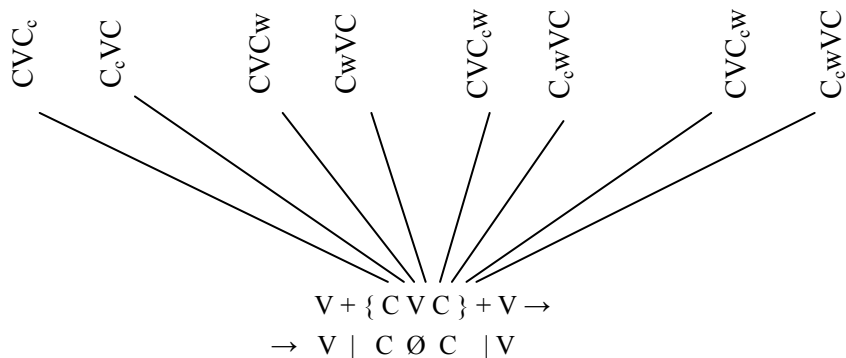
↓ ↓

adpišre „er vermehrte“

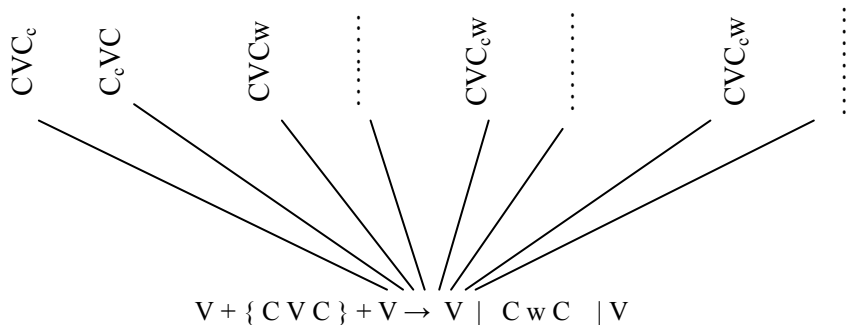
– V | C \emptyset C | V | C \emptyset C | V

akwtune „er rüttelt“	- VC _w CVCV
	↓ ↓
adkutwune „er rüttelte“	- V CØC V C _w C V
sargib „nützlich“	- CVC _s CVC
	↓
asyrgebil „du nutztes“	- V CyC _s C VCVC
	↓
lisyrgible „nutzen“	- CV CyC _s C V CØC V

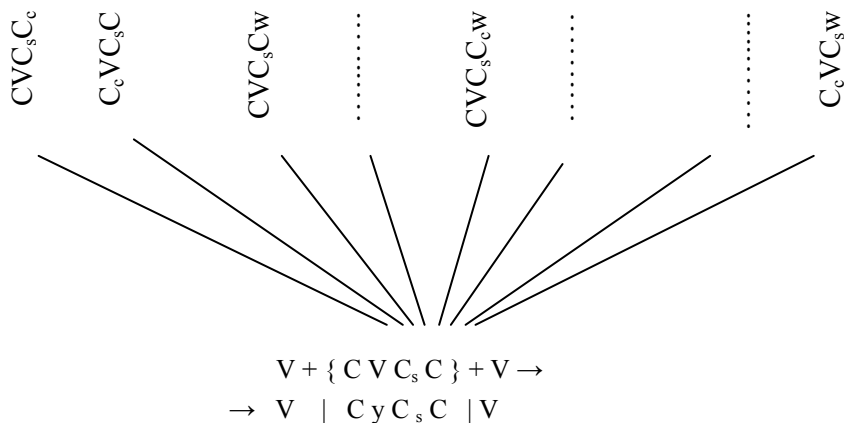
Auf der Grundlage der gewonnenen Ergebnisse lassen sich die Schemata der Vokalreduktion des oberbaltischen Dialekts der swanischen Sprache für alte theoretisch zulässigen typen des leichten und schweren Kerns darstellen:

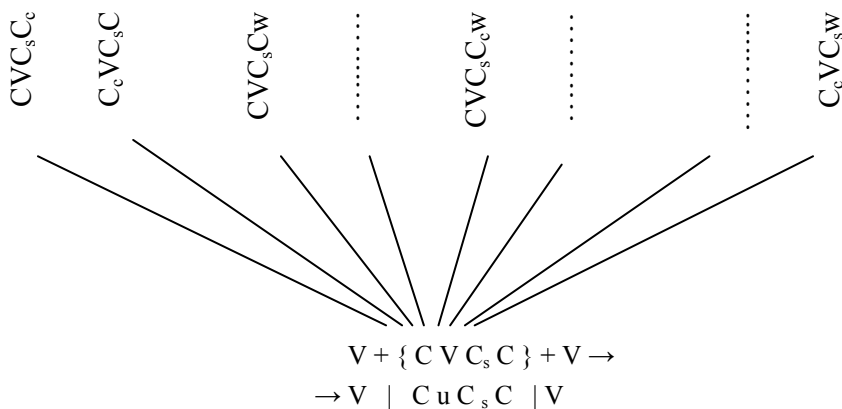
Schema 1. Reduktionsvokal a (ä), e, i, und y

Schema 2. Reduktionsvokal o (ö) und u (ü).

Schema 3. Reduktionsvokal a (ä), e, i und y.

Schema 4. Reduktionsvokal o (ö) und u (ü).

ლიტერატურა

1. გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949.
2. გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, თბ., 1966.
3. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
4. თ. გამყრელიძე, თანხმოვანთა „განდასება“ ქართულში, ვარლამ თოფურია 100, 2001.
5. ვ. თოფურია, შრომები, I, თბ., 1967.
6. ვ. თოფურია, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, თბ., 1986.
7. ვ. თოფურია, რ და ნ თანხმოვანთა მონაცვლეობისათვის სვანურ ზმნებში, სახ. უნივერსიტეტის შრომები, თბ., 1941.
8. ვ. თოფურია, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში. თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, თბ., 1927.
9. გ. მაჭავარიანი, ხმოვანთა სისტემის დახასიათებისათვის სვანურში. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, შრომები, ტ. 96, 1963.
10. გ. მაჭავარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა. თბ., 1965.
11. ა. ონიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები, თბ., 1989.
12. ა. ონიანი, ოპოზიცია „ხმოვანი-თანხმოვანი“ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. იკე XXII, თბ., 1980.

13. ა. ონიანი, გრძელი ხმოვნის საკითხისათვის სვანურში, იკე XIII, თბ., 1962.
14. ა. ონიანი, სვანური ენა. თბ., 1998.
15. ს. ჟღენტი, ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკა, თბ., 1960.
16. ს. ჟღენტი, ქართველურ ენათა ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1965.
17. ს. ჟღენტი, სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, თბ., 1949.
18. თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, „მეცნიერება“, თბ., 1976.
19. მ. ქაღდანი, სვანური ენის ფონეტიკა, I, უმლაუტის სისტემა სვანურში, თბ., 1969.
20. ი. ჩანტლაძე, ქართველოლოგიური ძიებანი, თბ., 1998.
21. ა. შანიძე, წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის. „წელიწდეული“, თბ., 1923-24.
22. ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხი. I, თბ., 1957.
23. ა. შანიძე, ბერძნული სიტყვა აკუზატივის ფორმის სვანურში, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. V, თბ., 1925.
24. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძველი, თბ., 1953.
25. ა. შანიძე, ვ. თოფურია, სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალსზემოური კილო, თბ., 1939.
26. თ. შარაძენიძე, უარყოფითი ნაწილაკი სვანურში, იბერიულ-კავკასიური მეცნიერება, I, თბ., 1946.
27. გ. წერეთელი, სონანტებისა და აბლაურის თეორიის გამო ქართველურ ენებში, თ. გამყრელიძე,

- გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
28. ზ. ჭუმბურიძე, უმლაუტი ლენტეხურ კილოში. თსუ შრომები, თბ., 1960.
29. ზ. ჭუმბურიძე, გრძელი ხმოვნების საკითხისათვის ქართველურ ენებში, კრებული, აკაკი შანიძე – 100, თბ., 1987.
30. ზ. ჭუმბურიძე, ლ. ნიჟარაძე, რ. ქურდაძე, სვანური ენა, თბ., 2007.
31. О.С. Ахманова, Фонология, морфонология, морфология, М., 1966.
32. В.И. Георгиев, Фонематический и морфематический подход к объяснению флексии славянских языков, «Вопросы языкознания», №4, 1968.
33. Е.С. Кубякова, Ю.Г. Панкрац, Морфонология в описании языков, М., 1983.
34. К.Г. Шмидт, Место сванского в семье картвельских языков, «Вопросы языкознания», №2, 1991.
35. K. Schmidt, Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der südkaucasischen Grundsprache. Wiesbaden, 1962. ქართველური ფუძე-ენის ბგერათსისტემის რეკონსტრუქციისათვის. თარგმანი თ. კვაჭანტირაძისა და ლ. ნაფცევიძისა: „სამეცნიერო-ბიბლიოგრაფიული კრებული. თსუ, 1964.
36. კ. შმიდტი (1997): K. Schmidt, Zur Funktion, Formation und Entwicklung des verbalnomens in den Kartvelsprachen: „ზურაბ ჭუმბურიძეს“ (დაბადების 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული), თსუ, 1997.
37. Н.С. Трубецкой, Основы фонологии, 1967.
38. Р.И. Аванесов, Фонетика современного русского языка, 1956.

39. Г. Гдисон, Введение в дескриптивную лингвистику, 1959.
40. Г.А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков. 1964.
41. Г.А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, М., 1962.
42. Ф. де Соссюр, Курс общей лингвистики, 1933.
43. А. Мартине, Принцип экономии в фонетических изменениях, 1960.
44. А.И. Томсон, Общее языковедение, Одесса, 1910.

ქართულის, როგორც მეორე ენის, სწავლება

შესავალი

1.1. საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ ქართულმა ენამ შეიძინა სახელმწიფო ენის რეალური სტატუსი. ნებისმიერ ქვეყანაში ეროვნული (სახელმწიფო) ენის ფლობა აუცილებელია იქ მცხოვრები მოქალაქეებისათვის. თუმცა საქართველოში რეალობა, სამწუხაროდ, სხვა იყო, რაც იმ არასწორი პოლიტიკის შედეგად მივიღეთ, რომელსაც საბჭოთა კავშირი ატარებდა ეთნიკური უმცირესობების მიმართ. საქართველოში და, საერთოდ, საბჭოთა კავშირის ყველა რესპუბლიკაში ეთნიკურ უმცირესობათა ურთიერთობის ენა, რასაკვირველია, იყო რუსული ენა. ისინი სწავლობდნენ რუსულ სკოლებში, სადაც ქართული ენა ისწავლებოდა როგორც „უცხო ენა“ და როგორც ერთ-ერთი რიგითი საგანი, უმეტესად ზერელედ. ამიტომ, ბუნებრივია, უმცირესობათა წარმომადგენლები ხშირ შემთხვევაში არ ფლობდნენ სათანადოდ ქართულ ენას ან საერთოდ არ იცოდნენ. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ უცხო ენის სწავლა ზრდასრული ასაკის ადამიანისათვის საკმაოდ რთულია. სახელმწიფო ენის ცოდნის გარეშე კი ადამიანი თავს არასრულფასოვან მოქალაქედ გრძნობს. დემოკრატიულ სახელმწიფოში საზოგადოების ყველა წევრი უნდა იყოს თანასწორუფლებიანი. ამისათვის, აუცილებელია, ფლობდეს სახელმწიფო ენას.

საქართველოში მცხოვრებ უმცირესობათა წარმომადგენლებმა თანდათანობით გაიცნობიერეს, რომ საჭირო იყო სახელმწიფო ენის ცოდნა ქართულ საზოგადოებაში უკეთ ინტეგრირებისათვის. არაქართველთა-

თვის ქართული ენის შესწავლის საკითხი დღითიდღე უფრო აქტუალური ხდებოდა. ამავე პერიოდში საქართველოში, როგორც ახლადშექმნილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოში, იხსნებოდა სხვადასხვა ქვეყნის საელჩოები, ჩამოდიოდნენ უცხოელები და მათაც ჰქონდათ სურვილი ქართული ენის შესწავლისა.

1.2. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრას ჰქონდა ძალიან დიდი გამოცდილება ქართული ენის არაქართველთათვის სწავლებისა თითქმის უნივერსიტეტის დაარსების დღიდან. ბოლო დროს ამ სფეროს ვკუთრივებით ჩვენ კათედრის გამგის, პროფესორ ელენე ბაბუნაშვილის, ხელმძღვანელობით. ამდენად მეტ-ნაკლებად ვიცოდით ყველა ის პრობლემა, რომელიც ახლდა ქართულის, როგორც უცხო ენის, შესწავლის საქმეს. ნათელი გახდა, რომ საჭირო იყო ქართული ენის სწავლებასთან დაკავშირებით ახალი რეალობის გათვალისწინება. ის უცხოელები, რომლებსაც ჩვენ ადრე ვასწავლიდით ქართულ ენას, უმეტესად იყვნენ ლინგვისტები, ან ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა წარმომადგენლები: ისტორიკოსები, ეთნოლოგები და სხვა. ახლა კი საქმე ეხებოდა სხვადასხვა სპეციალობის მქონე ადამიანებს, რომელთათვისაც მთავარი იყო ქართული ენის შესწავლა საკომუნიკაციოდ. მათთვის სრულიად არ იყო საინტერესო და ხშირ შემთხვევაში კი სავსებით გაუგებარი ენის ლინგვისტური ასპექტები.

ენის ათვისებების ორი გზა

2.1. მე-20 საუკუნის 50-იანი წლებიდან მთელ მსოფლიოში ძალიან აქტუალური გახდა მეორე (უცხო)

ენის დაუფლების მეთოდოლოგიური საკითხების შესწავლა. შეიქმნა მრავალი თეორია, რომელიც, ცხადია, იყო განსხვავებული, მაგრამ ყველას საფუძვლად ედო ერთი მთავარი პრინციპი: უცხო ენის სწავლების დაწევა კომუნიკაციური მიდგომით. წინა პლანზე იწევს მეტყველება. სამეტყველო კომუნიკაციური ანუ ლოკუციური (ინგ. locution) აქტი. ენის სწავლების ამგვარ პროცესებს შეისწავლის კომუნიკაციური ლინგვისტიკა, ანუ სხვაგვარად მას უწოდებენ დისკურსის (ლათ. discursus „აქეთ-იქეთ სვლა, რბენა, „საუბარი“. ფრანგ. discours „საუბარი“, „სიტყვა“, „მსჯელობა“; ინგ. discourse „საუბარი“, „სიტყვა“, „მსჯელობა“, „დისკურსია“) ან ტექსტის ლინგვისტიკას. ტექსტი არის ენობრივ გამონათქვამთა სიმრავლე, რომელიც წარმოადგენს ფუნქციურად დასრულებულ საკომუნიკაციო ერთეულს. მას უნდა ახასიათებდეს აზრის მთლიანობა. ტექსტის ლინგვისტიკა შეისწავლის მხოლოდ ისეთ ენობრივ გამონათქვამებს, რომელთაც შეუძლიათ საკომუნიკაციო ფუნქციის შესრულება. ეს შეიძლება იყოს ერთი სიტყვა, წინადადება და შეიძლება მთელი წიგნი. (1,434) ტექსტი უნდა იყოს მაქსიმალურად ინფორმაციული, გამოკვეთილად წარმოაჩენდეს მოლაპარაკის მიზანდასახულობას, განზრახვას და შეესაბამებოდეს სიტუაციას, გარემოს.

ენის სწავლების კომუნიკაციური მიდგომა ნიშნავს მეტყველების დაწევას პირდაპირ წინადადებებით. ამ შემთხვევაში ცალკეული სიტყვებიდან კი არ მივიღვართ წინადადებისაკენ, არამედ, პირიქით, წინადადებიდან ვიწყებთ, რომელიც გარკვეულ აზრს გადმოგვცემს ენის გრამატიკული წესებით ერთმანეთთან დაკავშირებული სიტყვების საშუალებით და შემდეგ ხდება მისი შემადგენელი სიტყვების შესწავლა. ჩვეუ-

ლებრივ, ეს წინადადებები დიალოგებია. სინტაქსური თვალსაზრისით მარტივი აგებულებისაა და შინაარსობრივად საყოფაცხოვრებო თემებს ეხება.

წინადადებაში სიტყვებს შორის გარკვეული ურთიერთკავშირი არსებობს, რომელთა გაანალიზება და გახსნა, საერთოდ, რთულია, მაგრამ განსაკუთრებით რთულია ქართულის შემთხვევაში.

2.2. ცნობილია, რომ ქართული ენის გრამატიკული სისტემა მკვეთრად განსხვავდება ინდოევროპული ენებისაგან. ქართული ზმნის მრავალპირიანობა გულისხმობს ზმნის ფორმაში სუბიექტური და ობიექტური პირების წარმოჩენას და შესაბამისად ამ პირების მიხედვით მისი ფორმების ცვლას. მისი უაღრესად რთული და მრავალფეროვანი კატეგორიები გარკვეულ სიძნელეს უქმნის შემსწავლელს. ასევე რთულია ზმნასთან შეწყობილი აქტანტების ბრუნვის ფორმების განსაზღვრა და სხვა. მაგრამ, მიუხედავად ამ სირთულეებისა, ყოველთვის უნდა ვიხელმძღვანელოთ პრინციპით: ნუ გავართულებთ იმას, რაც ისედაც რთულია, პირიქით, გავამარტივოთ. ამ მხრივ ძალიან მნიშვნელოვანია ქართული ზმნის სისტემის გასაგებად, ნათლად და, რაც შეიძლება, მარტივად წარმოდგენა. გრამატიკული კატეგორიების ისე მიწოდება, რომ შემსწავლელმა შეძლოს მისი გააზრება და ათვისება. მნიშვნელოვანია განსაკუთრებით ენის სწავლების საწყის საფეხურზე ძირითადი გრამატიკული სტრუქტურების გაცნობა, გაანალიზება და თანმიმდევრულად დალაგება.

ასევე მნიშვნელოვანია ტექსტების შერჩევა და გრამატიკული ფორმების ახსნა. უნდა იქნეს დაცული პრინციპი: მარტივიდან რთულისკენ. საკომუნიკაციო მასალაში ზმნები იმგვარად უნდა იქნეს წარმოდგე-

ნილი, რომ შემსწავლელმა შეძლოს ააგოს მარტივი წინადადებები, რომელთა საშუალებითაც გადმოგვცემს ინფორმაციას თავისი ვინაობის, სპეციალობის, საცხოვრებლის, სურვილის, გრძნობებისა და სხვა ამგვარი საკითხების შესახებ. რაც არის ამ ტიპის სახელმძღვანელოს აგების პრინციპი. საჭიროა საკომუნიკაციო მოდელების ფონზე ძირითადი გრამატიკული კატეგორიების წარმოდგენა და ანალიზი. მთელი ყურადღების გადატანა მორფოსინტაქსურ და მორფოსემანტიკურ ასპექტებზე.

2.3. ცნობილია ენის შეთვისების ორი გზა: 1. ენის ათვისება ბუნებრივ გარემოში. ძირითადად ეს არის ბავშვის მიერ მშობლიური ენის ათვისება. გრამატიკული სტრუქტურისა და წესების სპეციალური შესწავლის გარეშე. როგორც რ. ტრასკი აღნიშნავს: მშობლიური ენის ათვისება მიმდინარეობს არა იმიტაციისა და წახალისების, არამედ ცდისა და კონსტრუირების გზით. ყველა ბავშვი ხუთ წლამდე ასაკში ზუსტი თანმიმდევრობით აწესრიგებს ენობრივ მასალას ისე, რომ 5-6 წლის ასაკში მშობლიური ენის გრამატიკის დაახლოებით 97%-ს უშუალოდ იყენებს. ამ წარმატებას განაპირობებს სამი რამ:

- მშობლები და ოჯახის წევრები, როგორც წესი, ბავშვს არ უსწორებენ არაზუსტად წარმოთქმულ ფრაზებს (ყურადღება გადატანილია შინაარსზე).
- მშობლიური ენის დაუფლება ბუნებრივ გარემოში ხდება;
- ენა ბავშვისათვის არის გარკვეული ფუნქციისა და მნიშვნელობის მატარებელი (15,169-170).

დ. უზნაძე ასე წარმოგვიდგენს ბავშვის მეტყველების განვითარების ეტაპებს, რომლებიც, ჩვენი აზ-

რით, ძალიან მნიშვნელოვანია უცხო ენის შესწავლის პროცესის გაანალიზებისათვის. საწყის ეტაპზე, სანამ ბავშვი მეტყველებას დაიწყებს, ის სხვადასხვა ბგერით რეაქციას იძლევა და ასე გამოხატავს მოზრდილის მეტყველების მიმართ დამოკიდებულებას. სიტყვების, ანუ დიფერენცირებული მეტყველების აღქმას იგი შედარებით უფრო გვიან იწყებს (5 თვის შემდეგ), ხოლო პირველი წლის ბოლოს ბავშვი პირველ სიტყვას და რამდენიმე ცალკეულ ერთმანეთთან დაკავშირებულ თითო-თითო სიტყვას ამბობს. ბავშვის მეტყველების განვითარების ამ ეტაპს ავტორი პირველ სტადიას, ანუ „ერთსიტყვიანი წინადადებების“ სტადიას უწოდებს. **ეს პროცესი გრძელდება ნახევარი წლის განმავლობაში.** შემდეგ ბავშვი თანდათანობით აღწევს გონებრივი განვითარების უაღრესად მნიშვნელოვან ეტაპს, როდესაც ის ეუფლება სიტყვას, როგორც ობიექტის აღმნიშვნელს, ანუ სიტყვა ხდება გარკვეული ობიექტის მნიშვნელობის მატარებელი. ამ ეტაპიდან დ. უზნაძის აზრით, ბავშვი „მეტყველ არსებად“ იქცევა. ე.ი. ამთავრებს „სიმუნჯის პერიოდს“. შემდეგ პროცესი სწრაფად ვითარდება და **2 წლის ასაკში ბავშვმა დაახლოებით იცის 300 სიტყვა, ხოლო 4 წლის ასაკში – 2000 სიტყვა.** პირველად ამბობს არსებით სახელებს, შემდეგ გადადის ზმნებზე, შემდეგ მიმართავს ზედსართავ სახელს და ა.შ. მეტყველების მეტად მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენს ბავშვის მიერ ფლექსიების (სახელის ბრუნვების, ზმნის უღლების ფორმების და სხვა) დაუფლება, ანუ როდესაც ბავშვი ახერხებს ორი სიტყვის ერთმანეთთან სწორად დაკავშირებას და იტყვის წინადადებებს, როგორც ერთ მთლიან გრამატიკულ სტრუქტურას (6,339-342).

ენის გრამატიკული სტრუქტურის „ინტუიციურად“ ათვისება ბავშვს საშუალებას აძლევს წარმოთქვას გრძელი წინადადებები. ბავშვი ითვისებს ენის შინაგანი წესების რთულ სისტემას, რომელსაც მას არავინ ასწავლის. აღსაქმელად მას ეძლევა მხოლოდ კონკრეტული წინადადებები კონკრეტულ სიტუაციაში. რა პროცესი მიმდინარეობს ბავშვის ფსიქიკაში ჯერჯერობით შეუსწავლელია. ეს უაღრესად რთული და გაურკვეველი პროცესია. ზოგიერთი ფსიქოლოგი აღნიშნავს, რომ ადამიანის ტვინში არსებობს გენეტიკურად დაპროგრამებული ლინგვისტური მექანიზმი. ასეთია, მაგალითად, ნოამ ჩომსკის თეორია, რომლის მიხედვით: ბავშვს აქვს თანდაყოლილი უნარი დაამუშაოს ინფორმაცია და შექმნას მშობლიური ენის გრამატიკის შიდა სტრუქტურები. თ. გამყრელიძის აზრით, ეს დებულება ჰიპოთეზურ ხასიათს ატარებს, მაგრამ მნიშვნელოვანია ერთი რამ, რომ ბავშვის ტვინში ნამდვილად ხდება მიღებული ინფორმაციის გადამუშავება, რადგან ხშირ შემთხვევაში ის ორწევრიანი წინადადებები, რომლებსაც ბავშვი წარმოთქვამს, პირდაპირ არა აქვს მიღებული. გასაოცარია ბავშვის უნარი, მოახდინოს განზოგადება. მას აქვს მოწესრიგებულობისა და ნორმატიულობის გრძნობა. მშობლიურ ენაში იგი ცდილობს „სიმწყობრის აღმოჩენას“. მას შეუძლია განსაზღვროს მოცემული გამონათქვამის სისწორე გარკვეული ენობრივი სტრუქტურების და სტანდარტების მიხედვით. ლინგვისტები ამ უნარს „გრამატიკის გრძნობას“ უწოდებენ. ეს გრძნობა დროთა განმავლობაში ვითარდება და ბავშვი უფრო მეტად რწმუნდება თავის ლინგვისტურ კომპეტენციაში (1,77).

2.4. ჩვენს აზრით, ბავშვის მიერ მეტყველების ათვისების საწყის ეტაპზე ხდება ენის „უღერადობის“

(ვეფლისხმობთ ენის მთლიან კომპოზიციას) ათვისება. ეს პროცესი ზრდასრულ ადამიანშიც მიმდინარეობს (უცხო ენის სწავლის დროს), რათა შეძლოს ტექსტის დანაწევრებული აღქმა, ანუ ცალკეული სიტყვების გაგონება გაბმულ ტექსტში. ამისათვის გარკვეული მუშაობაა საჭირო. ეს პრობლემა დიდხანს გასდევს შემსწავლელს, სანამ კარგად არ აითვისებს ენას. მაგ.: ჩქარი მეტყველების დროს ვერ იგებს აზრს, ან მისთვის გაუგებარი ხდება იმ ადამიანის საუბარი, ვისაც მეტყველების დეფექტი აქვს (მაგალითად, სიტყვებს არ გამოთქვამს ბოლომდე). ენის „უღერადობის“ ათვისება არის ძალიან მნიშვნელოვანი უცხო ენის შესწავლის პროცესში. არიან ზრდასრული ადამიანები, რომლებსაც უაღრესად განვითარებული აქვთ სმენითი მქსიერება და უცხო ენის ათვისებას მხოლოდ სმენის საშუალებით ახერხებენ. ამ ადამიანებს ესმით, რომ ფრაზა არ არის სწორი, რაღაც გაუმართავია, ის ამას ასე არ იტყოდა, მაგრამ კონკრეტულად რაშია საქმე, ვერ გეტყვიან. დაახლოებით ისე, როგორც ეს არის ბავშვის შემთხვევაში. თუ ზრდასრული ადამიანი ამგვარი ნიჭით არის დაჯილდოებული, ის ალბათ უფრო მარტივად ითვისებს ენას, მაგრამ ამისათვის სხვა ხელშემწყობი პირობებიცაა საჭირო. კერძოდ, ადამიანი უნდა მოხვდეს ისეთ გარემოში, სადაც მისი ენა არ ეცოდინებათ და იგი იძულებული იქნება კომუნიკაცია ადამიანებთან დაამყაროს მისთვის უცხო ენის საშუალებით. ასეთ შემთხვევებში ლომის წილი ინდივიდზეა, მაგრამ ეს პროცესი მაინც საკმაოდ დიდ დროს მოითხოვს. რაც შეეხება ბავშვის სწრაფვას ენის სისტემურობისაკენ, ჩვენი აზრით, ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ბავშვს ასე უფრო ეადვილება მასალის ათვისება, სტრუქტურირებული მასალის

დახსომება გაცილებით უფრო ადვილია (4,166), ანუ ეს არის უფრო მარტივი გზა ენის ათვისებისათვის. ლექსიკის ათვისება ბავშვის მიერ, ცხადია, ხდება მრავალჯერ მოსმენილის დამახსოვრებით.

3.1. ახლა წარმოვადგენთ ენის ათვისების მეორე გზას. ეს არის ენის ათვისება ზრდასრული ადამიანის მიერ საჭიროების გამო, გამიზნულად, გააზრებულად. ეს გზა ძალიან განსხვავდება პირველი გზისგან. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია სამი ასპექტი: ლინგვისტური, ფსიქოლოგიური და სოციალური. ლინგვისტურ ასპექტში ჩვენ ვგულისხმობთ: 1. ენის ათვისებას კომუნიკაციური მიდგომით და 2. ენის აღქმას ერთ მთლიან სისტემად. პირველის შესახებ ჩვენ მოკლედ გვქონდა საუბარი, რაც შეეხება მეორეს, „ენა სისტემა“ – ეს ცნობილი დებულება ენის შესახებ იმას ნიშნავს, რომ ენა არ არის რაღაც ერთეულების მოუწესრიგებელი სიმრავლე, არამედ ისეთი ელემენტების ერთობლიობაა, რომელთა შორის გარკვეული მიმართებები და კავშირები არსებობს. ეს ელემენტები თავისებურ სტრუქტურებს (ლათ. *sructura* „აგებულება“) ქმნიან. ამავე დროს ენის ერთეულები ქმნიან სისტემას, ანუ ერთიანობას, რომელშიც ყოველი ერთეული გარკვეულ კავშირშია ყველა სხვა ერთეულთან. მიმართება ერთეულებს შორის შეიძლება იყოს სინტაგმური და პარადიგმატმული. ამ სისტემების გააზრება და შესწავლა არის საჭირო. აღნიშნული სისტემები აღიწერება ენათმეცნიერთა მიერ. ენათმეცნიერის ძირითადი მიზანია ენის ბუნების გარკვევა. როგორც არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს: ენის კვლევის დროს, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ვისეულმდგანელოთ „მეთოდოლოგიური იმანენტიზმით“, რაც გულისხმობს

ენობრივი საკითხების გადაჭრას უშუალოდ კონკრეტული ენის ბუნებიდან ამოსვლით. კვლევა-ძიების შედეგად მიღებული უნდა იქნეს დებულებათა ორგანიზებული სისტემა, რომელიც განისაზღვრება ენის ფუნქციონირებით.

უკვე აღვნიშნეთ, რომ ბავშვისათვის ენის ათვისების დროს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ბავშვის მიერ ენის გრამატიკული სტრუქტურის „ინტუიციურ“ აღქმას. ბავშვის სწრაფვა ენის „სისტემურობისაკენ“, ჩვენ სიმარტივისაკენ სწრაფვად მოვიაზრეთ (რასაკვირველია, ეს პროცესი ბავშვისათვის გაუცნობიერებელია). ვფიქრობთ, იგივე პროცესები მიმდინარეობს ზრდასრულ ადამიანშიც მეორე ენის შესწავლის დროს. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ენის სრულყოფილი სისტემებისა და სტრუქტურების მიწოდებას შემსწავლელთათვის. რას ვგულისხმობთ სრულყოფილ სისტემაში? თუ ჩვენ მიერ წარმოდგენილი სისტემები და სტრუქტურები მოიცავს ენის დიდ ნაწილს და მცირეა გამონაკლისი, ეს იმაზე მიუთითებს, რომ მოდელი შედარებით სრულყოფილია.

საინტერესოა, რომ გამონაკლისები ენისაგან დამოუკიდებლად არ არსებობს. ისიც რაღაც სისტემის მიხედვით მოქმედებს, რომელიც შეიძლება არსებობდა გარკვეულ საფეხურზე, კიდევ მეტი, შეიძლება სინქრონიულადაც არსებობს, მაგრამ გაუხსნელია, ანუ „ფარულად მოქმედებს“. სწორედ მისი აღმოჩენა და გაანალიზებაა ენათმეცნიერების საქმე.

3.2. ზრდასრული ადამიანი ფსიქოლოგიურად მეორე ენის შესწავლის დროს საკმაოდ რთული პრობლემის წინაშე დგას. ჩამოყალიბებული აქვს დედაენის საარტიკულაციო ბაზისი, იცის თითოეული ლექსიკური ერთეულის სემანტიკა, იყენებს მშობლიური ენის

გრამატიკულ სტრუქტურას, ანუ ფლობს ენის ლინგვო-კულტურულ კომპეტენციას. უცხო ენის შესწავლის დროს დიდა დედაენის გავლენა, როგორც ტრუბეცკოი ამბობს, უცხო ენა დედაენის სპექტრს გაივლის ინდივიდში (16,37). მაგრამ ეს გავლენა შეიძლება იყოს როგორც უარყოფითი, ასევე დადებითი. აღნიშნული მოვლენა ენათმეცნიერებაში ცნობილია ინტერფერენციის სახელწოდებით. ინტერფერენცია არის ორენოვნების პირობებში ენობრივი სისტემების ურთიერთქმედება, რომელიც ყალიბდება ენობრივი კონტაქტების (მაგ.: მეორე ენის შესწავლის) დროს (4,164). მეორე ენის შესწავლის დროს ნებისმიერი გადახრა მშობლიური ენის ზეგავლენით არის სწორედ ინტერფერენცია. ასეთი შემთხვევები, ცხადია, უარყოფით გავლენას ახდენს უცხო ენის შესწავლის პროცესზე. განსაკუთრებით ეს არის ზრდასრულ ადამიანებში, რომელთა ცნობიერებაში მტკიცედ არის ფესვებგადგმული მშობლიური ენის ყველა სისტემა. ამიტომ შემსწავლელებს მუდმივად აწუხებთ კითხვა: რატომ? მათ უნდა მიიღონ ამაზე პასუხი. სასურველია დამაკმაყოფილებელი, რომ მოეხსნათ ეს კითხვა. ფსიქოლოგიურად ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს.

3.3. მეორე ენის სწავლების დროს გვერდს ვერ ავუვლით იმ ფსიქოლოგიურ პროცესებს, რომელსაც განიცდის ზრდასრული ადამიანი. საერთოდ, ადამიანის მიერ ენის გამოყენებას თან ახლავს ფსიქოლოგიური პროცესები, რასაც სწავლობს მეცნიერების ახალი დარგი ფსიქოლინგვისტიკა. ეს ტერმინი პირველად 1953 წელს იქნა მიღებული ფსიქოლოგების, ლინგვისტებისა და ანთროპოლოგების საერთო კონფერენციაზე. ფსიქოლინგვისტიკა იკვლევს 2 ძირითად საკითხს:

1. ენის რა ცოდნაა საკმარისი იმისათვის, რომ ენა გამოვიყენოთ?

2. რა კოგნიტიურ პროცესებია ჩართული ენის გამოყენებაში?

კოგნიტიურ პროცესებში იგულისხმება აღქმა, მესხიერება, აზროვნება და ისეთი აქტივობები, როგორც არის საუბარი და მოსმენა (1,473).

ფსიქოლინგვისტიკა საფუძვლად უდევს უცხო ენის შესწავლის მეთოდოლოგიას.

ენისა და ფსიქოლოგიურ პარამეტრთა შორის კავშირის მიმართ ინტერესი განსაკუთრებით გაცხოველდა XX საუკუნის ბოლოს. ინტერდისციპლინარული მიდგომა საშუალებას იძლევა პასუხი გაეცეს მრავალ გადაუწყვეტელ პრობლემას, როგორც ენის ფუნქციონირების, ასევე ადამიანის ქცევის საკითხებთან დაკავშირებით.

ჯერ კიდევ ბოდუენ დე კურტენე ყოფდა ერთმანეთისაგან ენის შიდა და გარე მოვლენებს. მისი აზრით, მასალა ენის გარეშე ისტორიისათვის იგივე იყო, რაც მასალა ისტორიისათვის საერთოდ. ხოლო ენის შიდა ისტორიისათვის მასალას თვით ენა იძლეოდა (12,56). ამ საკითხს ყველაზე უფრო დაწვრილებით შეეხო ფრანგი ენათმეცნიერი ფერდინანდ დე სოსიური. იგი მიჯნავდა ენის შიდა და გარე მხარეებს არა ისტორიასთან მიმართებაში, არამედ სტრუქტურაზე დაყრდნობით. მანვე გამოყო ლინგვისტიკის საკვლევ ობიექტად ენის სტრუქტურა, როგორც ჩაკეტილი სისტემა (5,24). შემდეგ ლ.ბლუმფილდის თეორიამ (11,98) თუ ტრანსფორმაციულმა გრამატიკამ კიდევ უფრო გააღრმავა სხვაობა ენის შიდა და გარე მხარეებს შორის. იგნორირებული იყო ენის სოციალური და ფსიქოლოგიური ფაქტორების გავლენა

ენის ისტორიაზე. ლინგვისტს საქმე უნდა ჰქონდეს იდეალურ მოლაპარაკესთან და მსმენელთან. მთავარია ენის რეფერენციული ფუნქცია. წინადადება არის ისეთი ერთეული, რომელიც ყველაზე ადვილად ექვემდებარება სისტემურ ანალიზს. ენა ინდივიდის მიმართ იმპერატიულია, რადგანაც ენა სოციალური მოვლენაა. ენა წარმოადგენს თითოეულისა და ყველას კუთვნილებას მოცემულ ენობრივ კოლექტივში და ამიტომ ყოველგვარი ინდივიდუალური გადახვევა დადგენილი ენობრივი ნორმებიდან კოლექტივის მხრივ მხოლოდ წინააღმდეგობას იწვევს. ენობრივი კოლექტივი კონსერვატიული ძალაა, რომელიც აიძულებს ცალკეულ ინდივიდებს იმეტყველონ ისე, როგორც მეტყველებს ყველა დანარჩენი. ამ თვალსაზრისით ენა განსხვავდება სხვა სოციალური მოვლენებისაგან (5,27-28). ლინგვისტების უმრავლესობა იზიარებდა ფ. სოსიურის ამ მიდგომას ენისადმი.

გამონაკლისი იყო მეცნიერთა პატარა ჯგუფი, რომლებიც დიდ ყურადღებას უთმობდნენ ენის გარე ფაქტორებს. მათ რიცხვს ეკუთვნოდნენ ცნობილი მეცნიერები ამერიკაში ე.სეპირი და ბ.ლ.უორფი. აღსანიშნავია, რომ ზემოხსენებულმა შეზღუდვებმა თავის დროზე პროგრესული როლი ითამაშეს თვით ენის სტრუქტურის საფუძვლიან შესწავლაში და საერთოდ ლინგვისტიკის განვითარებაში. მაგრამ შემდგომ აღმოჩნდა, რომ არსებობს ენაში ისეთი ცვლილებები, რომლებიც ვერ აიხსნება თვით ენობრივი მასალით. ამ ფონზე წარმოიშვა ფსიქოლინგვისტიკა და სოციოლინგვისტიკა. ინტერდისციპლინარული მიდგომის მომხრეებისათვის ენა ღია სისტემაა, რომელიც განიცდის გარე მოვლენების ზემოქმედებას და ამის გამო იცვლება. მაშასადამე, მთელი ყურადღება მოდის

მოლაპარაკე ადამიანზე. სამყაროს გააზრების აუცილებლობამ ენათმეცნიერება ახალი პრობლემების წინაშე დააყენა.

ადამიანის გარეშე ენის შესწავლა არასრულყოფილია. კომუნიკაციის პროცესი აქტუალურია, ცოცხალი, რაც იმას ნიშნავს, რომ ენა, რომელიც კოდის სახით არსებობს ადამიანში, აქტუალიზდება კონკრეტული პროცესის დროს. ამგვარი მიდგომა კომუნიკაციური პროცესისადმი გულისხმობს ენის შესწავლას დინამიკაში, ანუ მოლაპარაკისა და მსმენელის წარმოდგენას აზროვნების პროცესში, რაც აუცილებლად ფსიქოლოგიური ფაქტორებით განისაზღვრება და, თავის მხრივ, კოგნიტიურ ასპექტებს მოიცავს. ეს ნიშნავს ენობრივი ერთეულებისა და კატეგორიების შესწავლას ფსიქოლოგიურ ასპექტებთან გათვალისწინებით (აღქმა, აზროვნება, წარმოსახვა, მეხსიერება და სხვ.).

3.4. ფსიქოლოგების აზრით, ორ ინდივიდს შორის კომუნიკაციის აქტი ხორციელდება მენტალური მოვლენების (წარმოდგენების, ცნებების) მატერიალიზაციის გზით. წარმოდგენის მატერიალიზაცია ენაში უნდა მოხდეს ბგერის საშუალებით, მაგრამ ბგერას არ აქვს უნარი წარმოდგენების პირდაპირი მატერიალიზაციისა (რადგან წარმოდგენა ხატი), სამაგიეროდ თავისუფლად ახერხებს ცნებების მატერიალიზაციას. რადგან ცნება არ არის ხატი, იგი აზრია საგნის ან მოვლენის შესახებ, რომელიც შემდეგ ბგერაში (სიტყვაში) რეალიზდება. ეს პროცესი მხოლოდ ადამიანისათვის არის დამახასიათებელი. ადამიანს თავისი ანატომიური სტრუქტურა საშუალებას აძლევს მენტალური მოვლენების რეალიზაცია მოახდინოს ბგერაში, ანუ თავისი წარმოდგენები და ცნებები გარეთ გამოიტანოს ფიზიკური საშუალებებით, რომელთა

შორისაც უპირველესია ბგერა. წარმოდგენა ცნებებად გარდაიქმნება მხოლოდ ბგერასთან კავშირში. ბგერის გარეშე ეს პროცესი ვერ განხორციელდება. წარმოდგენის ცნებებად გარდაქმნას ფსიქოლოგები აზროვნების დანაწევრებას უწოდებენ, რაც აპირობებს ვიზუალური აზროვნების კონცეპტუალურ აზროვნებაში ტრანსფორმაციას. ეს პროცესი თავის მხრივ გავლენას ახდენს თვით ბგერაზეც, რადგან აზროვნების დანაწევრებისას თვით ბგერაც დანაწევრებული ხდება. ეს ასე რომ არ იყოს, მაშინ ადამიანს ექნებოდა ბგერითი გამოხატულების რამდენიმე ფორმა: კივილი, ღრიალი, ჩურჩული, ტირილი, სიცილი და ა.შ. აზროვნების საშუალებით ხდება ბგერის დანაწევრება გარკვეული რაოდენობის ღირებულებების მქონე (კონკრეტული ენისათვის) ერთეულად, რომელთა კომბინაციებით შეიძლება გამოიხატოს ცნებათა უსასრულო რაოდენობა. ამრიგად, ენა ფორმდება ფსიქოლოგიისა და ფიზიოლოგიის საზღვარზე, რომელთა სინთეზის გზით წარმოიქმნება ახალი თვისობრიობა. ანუ ენობრივი სტრუქტურა. ენის როლი აზროვნების წარმოქმნის საქმეში განუზომელია. აზროვნების ყველაზე განვითარებული საფეხურია კონცეპტუალური აზროვნება, რომელიც ენის საშუალებით წარმოიქმნება. ენა რომ არ იყოს, არც კონცეპტუალური აზროვნება იქნება და არც ადამიანი (6,433-437; 4,196-199).

3.5. ჩვენ სავსებით ვეთანხმებით ფსიქოლოგთა ამ გამონათქვამებს და დავძენთ, რომ აზროვნების ცნებებად დანაწევრება, მართალია, ფსიქოლოგიური პროცესია, მაგრამ აქ თავს იჩენს ენის პრობლემა. კერძოდ, სხვადასხვა ენის მქონე ადამიანებში აზროვნების ცნებებად დანაწევრება სხვადასხვაგვარად ხდება. ეს არის სწორედ ის, რასაც ჩვენ „ენის მექანიზმს“

ვეწოდებთ. მშობლიურ ენაზე მეტყველების დროს ეს პროცესი მექანიკურია, თუ რაღაცას საგანგებოდ არ მიექცა ყურადღება. რაც შეეხება ბავშვს, ის მეტყველების განვითარებასთან ერთად ამ „მექანიზმსაც“ ითვისებს (რადგან მას ეს „მექანიზმი“ ჯერ არ აქვს ჩამოყალიბებული). ცხადია, აღნიშნული პროცესი ვიზუალურად ვერ აღიქმება და ვერც რაიმე აპარატით გადაიღება. მხოლოდ შეგვიძლია ამის შესახებ ლოგიკურად ვიმსჯელოთ. ასე მაგ.: წარმოდგენა „დის“ შესახებ ქართულ ენაში აზროვნების დანაწევრების შემდეგ ერთ ცნებაში (სიტყვაში) გამოვლინდება: „და“. სვანურში კი იგივე წარმოდგენა ორ ცნებად ყალიბდება იმის მიხედვით, თუ რომელ „დაზეა“ საუბარი. თუ იგულისხმება „და“ „დისთვის“, იქნება: „უდილ“, ხოლო თუ იგულისხმება „და“ „ძმისთვის“ – „დაჩუირ“. ასევე ორ ცნებად გვევლინება „ძმის“ წარმოდგენა აზროვნების დანაწევრების შემდეგ: „ძმა“ ძმისთვის იქნება „მუხუბე, ხოლო ძმა დისთვის: ჯგმილ. უნგრულ ენაში ამ დაყოფას კიდევ ემატება ასაკის მიხედვით გარჩევა: უფროსი და უმცროსი, რაც სხვადასხვა სიტყვებით გადმოიცემა. არსებობს ენები, სადაც „და“ და „ძმა“ ერთი სიტყვით გამოიხატება. ე.ი. არ ხდება ამ ნათესაური კავშირის სქესის მიხედვით გარჩევა. ისევე, როგორც, ვთქვათ, ქართულში სიტყვა „მასწავლებელი“ გულისხმობს ქალსაც და კაცსაც. მაგრამ იგივე წარმოდგენა რუსულ ენაში ორ ცნებად ყალიბდება: «учитель» და «учительница». ქართულში არ არსებობს მოცემული სიტყვის სქესის მიხედვით დიფერენცირებული ვარიანტები, რადგან ქართულს არ აქვს სქესის კატეგორია, გასაგებია. მაგრამ საიდან მოდის ყოველივე ეს? ეს არის წარმოდგენის აზროვნებად სხვადასხვაგვარი დანაწევრება, რომელიც

სხვადასხვა ენას სხვადასხვაგვარი აქვს, რასაც ჩვენ „ენის მექანიზმს“ ვუწოდებთ. რომელიც ნაწილობრივ ზედაპირულად გრამატიკულ სტრუქტურებში ვლინდება. „მასწავლებლის“ შემთხვევაში აღმოჩნდა, რომ საქმე ეხებოდა სქესის გრამატიკულ კატეგორიას, „დის“ მაგალითში კი გრამატიკა უძლური აღმოჩნდა. საჭიროა საკითხის ინტერდისციპლინარული კვლევა, რაც გულისხმობს ენის მოვლენების უფრო ფართო კუთხით დანახვას, ცხადია, ესეც ვერ იქნება ბოლომდე სრულყოფილი. ამგვარი მიდგომა თანამედროვე ლინგვისტიკაში უადრესად აქტუალურია.

3.6. ჩვენი აზრით, ენის შესწავლის დროს ლექსიკური ფონდისა და გრამატიკული სტრუქტურის შესწავლის გარდა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა გამახვილდეს „ენის მექანიზმზე“, რომლის ათვისების გარეშე შემსწავლელი სასურველ მიზანს ვერ მიაღწევს. გამოთქმული აზრის დასამტკიცებლად საკმარისია ასეთი მაგალითების გახსენება: უამრავია ისეთი შემთხვევა, როდესაც ზრდასრული ადამიანი უცხო ენის ლექსიკური ერთეულების გარკვეულ მარაგს ფლობს, ასე თუ ისე იცის გრამატიკული სისტემები, მაგრამ ლაპარაკს ვერ ახერხებს. ან კიდევ: ესმის, რასაც ეუბნებიან, მაგრამ აზრის ჩამოყალიბება უჭირს. სწორედ „ენის მექანიზმის“ დაუფლების შემდეგ მთავრდება შემსწავლელის „სიმუნჯის პერიოდი“. ამ პროცესს ჩვენ „ენაში შესვლას“ ვუწოდებთ, რაც გულისხმობს ენის „სემანტიკური ველებისა“ და გარკვეული საკომუნიკაციო დიალოგების ცოდნას, ენის სტრუქტურაში გარკვევას და „ენის მექანიზმის“ ათვისებას. საინტერესოა, რომ ამ პროცესების გავლის შემდეგ ადამიანს აღარ უჭირს ახალი წინადადებებისა და ლექსიკური ერთეულების დამახსოვრება, ამისათვის

მას აღარ სჭირდება დიდი ენერჯის დახარჯვა. თუ, მაგალითად, არ ახსენდება, ან არ იცის, რომელიმე სიტყვა, სხვა სიტყვებით შეცვლის და თავის აზრს მაინც გამოთქვამს.

ამრიგად. ჩვენი აზრით, პასუხი კითხვაზე: ენის რა ცოდნაა საკმარისი, რომ ენა გამოვიყენოთ? ასეთია: შემსწავლელმა უნდა იცოდეს ენის ლექსიკური ფონდი (დაახლოებით 2000 სიტყვა მაინც, როგორც ეს არის 5 წლის ბავშვის შემთხვევაში), ერკვეოდეს ენის სტრუქტურაში და აითვისოს „ენის მექანიზმი“. ამ უკანასკნელის ათვისება ძირითადად სმენითი მესხიერებით ხდება. აღნიშნული პროცესების გავლის შემდეგ ზრდასრული ადამიანი 5-6 თვეში ახერხებს კომუნიკაციას შესასწავლ ენაზე (რაც დაგვანახა პრაქტიკამ).

მეორე ენის შესწავლისადმი ამგვარი მიდგომა იძლევა საშუალებას განვსაზღვროთ შემსწავლელის ენის ფლობის დონეები. რაც შეეხება ენის ცოდნის გადრმავება, ყველასათვის ცნობილია, რომ ის დაუსრულებელი პროცესია.

4.1. ენის ძირითადი განმარტებიდან: ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა, ნათელია, რომ არ არსებობს ენა საზოგადოების გარეშე და არც საზოგადოება არსებობს ენის გარეშე. ამდენად, ბუნებრივია, ისმის კითხვა: როგორია ურთიერთობა ენასა და საზოგადოებას შორის. რა გავლენას ახდენს საზოგადოება ენაზე ან, პირიქით, ენა – საზოგადოებაზე. ამ საკითხებს იკვლევს სოციოლინგვისტიკა, რომლის შესახებ ზემოთ მოკლედ გვქონდა საუბარი.

4.2. სოციოლინგვისტიკა შეისწავლის მიმართებას ენასა და საზოგადოებას შორის. ამასთან, ენაც და

საზოგადოებაც განიხილება როგორც გარკვეული სტრუქტურები. სოციოლინგვისტიკის ამოცანას შეადგენს იმის გარკვევა, თუ როგორია ურთიერთმიმართება ენობრივ სისტემასა და სოციალურ სტრუქტურებს შორის (1,449-50). ენათმეცნიერებაში ამ მიმართულების ფუძემდებლად ითვლება ანტუან მეიე. მისი აზრით, ენის სრულყოფილი გააზრება შეიძლება მხოლოდ მისი სოციალური ბუნების გათვალისწინებით. ენობრივი ერთეულების ცვლილებებს ძირითადად სოციალური ფაქტორები განსაზღვრავენ. ენა საზოგადოებაშია განფენილი, ხოლო საზოგადოება – გარკვეულ ტერიტორიაზე, რაც განაპირობებს ენებში ტერიტორიული დიალექტების წარმოქმნას. ერთსა და იმავე საზოგადოებაში სხვადასხვა სოციალური ფენები არსებობს, რაც სოციალური დიალექტების წარმოქმნის საფუძველია. სოციოლინგვისტიკა იკვლევს მეტყველებას და მის იმ თავისუფალ ვარიანტებს, რომლებიც უკავშირდება სხვადასხვა სახის განსხვავებებს საზოგადოებაში.

სოციოლინგვისტური კვლევის დროს განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა სალიტერატურო ენას, როგორც სტანდარტიზებულ ენობრივ სისტემას, რომელიც იქმნება საზოგადოების გარკვეული მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად (1,451). სალიტერატურო ენას, რომელსაც ოფიციალური ენის სტატუსი აქვს, ზოგიერთ ქვეყანაში კონსტიტუციით ენიჭება სახელმწიფო ენის სტატუსი. ამ ენის მომხმარებლებია საგანმანათლებლო სკოლები და ორგანიზაციები, უნივერსიტეტები, საერთოდ საგანმანათლებლო და სახელმწიფო სტრუქტურები, მედია საშუალებები, საზოგადოების განათლებული ფენა, ძირითადად ქალაქის მოსახლეობა და სხვა. სოციოლინგვისტიკასთან არის დაკავში-

რებული ტერმინები: „კონინე“, „ენობრივი ნორმა“, „ენობრივი დაგეგმარება“, „ენობრივი პოლიტიკა“ და სხვა. გვინდა შევჩერდეთ უკანასკნელზე. „ენობრივი დაგეგმარება“ მრავალენოვან საზოგადოებაში მჭიდროდ უკავშირდება ენობრივ პოლიტიკას, რომელსაც ხელისუფლება ატარებს ენობრივი სიტუაციის დასარეგულირებლად. ასე მაგალითად: დადგენა იმისა, თუ რომელ ენას უნდა მიეცეს სახელმწიფო ენის სტატუსი; არის ისეთი შემთხვევები, როდესაც ერთ ქვეყანაში ორ ენას აქვს მინიჭებული ერთდროულად სახელმწიფო ენის სტატუსი და ა.შ.

4.3. საქართველოსათვის არ არის უცხო სახელმწიფო ენასთან დაკავშირებული პრობლემები. როგორც აღნიშნული იყო, კომპაქტურად დასახლებული ეთნიკური უმცირესობები საკმარისად ვერ ფლობენ სახელმწიფო ენას, რაც უქმნის მათ პრობლემას. ამ პრობლემის გადაჭრაში საქართველოს დახმარებას უწევს ევროპის საბჭოს ენის პოლიტიკის განყოფილება.

**როგორ ვასწავლოთ ქართული წერა-კითხვა
არაქართველებს**

1.1. ენის ათვისების დროს ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს სწავლების საწყის ეტაპს. მასწავლებელი უნდა შეეცადოს, გაუადვილოს შემსწავლელს ეს პროცესი. ამ პირველმა ნაბიჯებმა არ უნდა გამოიწვიოს მასში უარყოფითი ემოცია, შიში, რამაც შეიძლება საერთოდ გადააფიქრებინოს ენის შესწავლა. მასწავლებელი ვალდებულია შემსწავლელს შეუქმნას განწყობა, რადგან განწყობა აადვილებს წინააღმდეგობის დაძლევას (6,80).

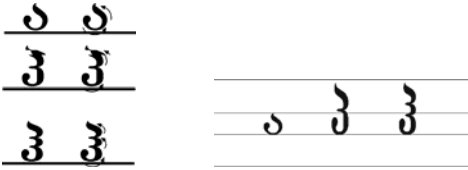
უნდა დავიწყოთ უმარტივესით, რომ მალე მივალწიოთ პირველ წარმატებებს, რაც სტიმულს აძლევს შემსწავლელს.

1.2. ჩვენ შემთხვევაში ვიწყებთ ასოების წერით. ცნობილია, რომ ქართული ანბანი არ ჰგავს სხვა ენების დამწერლობებს, ამიტომ ასოს მოხაზულობის ათვისებას გარკვეული დრო სჭირდება. ვიწყებთ უმარტივესი ასოებით, რომლებიც ერთმანეთისგან მოხაზულობის მიხედვით ცოტათი განსხვავდებიან. ასოებს ვასწავლით შემდეგი თანამიმდევრობით:

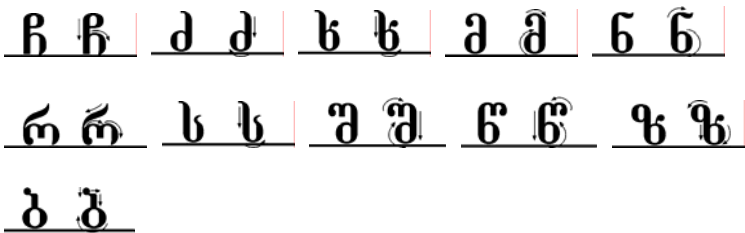
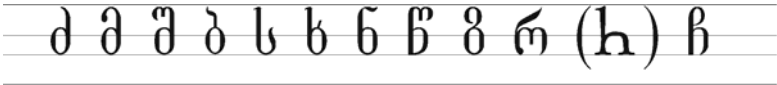
იწერება შუა ხაზზე:

<u>ი ი</u>				
<u>ო ო</u> (L)	<table border="1" style="display: inline-table; vertical-align: middle;"><tr><td>ი</td><td>ო(L)</td><td>თ</td></tr></table>	ი	ო(L)	თ
ი	ო(L)	თ		
<u>თ თ</u>				

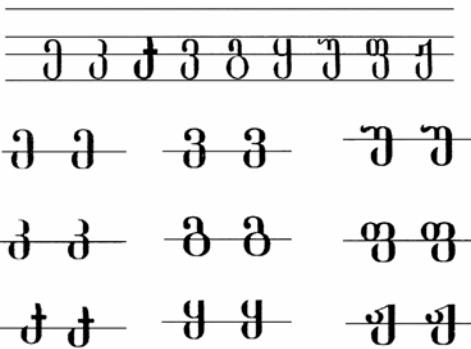
იწერება ხაზზე და ხაზის ზევით:

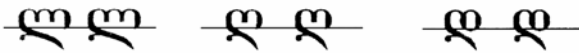
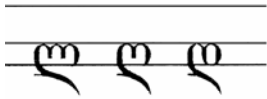
იწერება ხაზის ზევით:

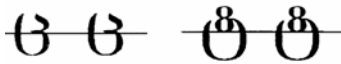
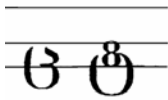
იწერება ხაზის ქვევით:

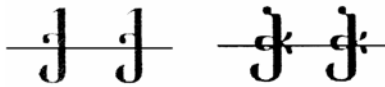
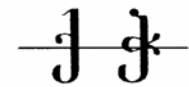
იწერება ხაზს ქვემოთ და ამოდის შუა ხაზზე:

იწყება შუა ხაზზე და ჩადის ქვემოთ:

უჭირავს შუახაზიდან ზემო და ქვემო არე

ასოებს აუცილებლად აქვს მაჩვენებელი ისარი, რომლის მიხედვით გასაგები ხდება, საიდან იწყება და სად მთავრდება ასოს მოხაზულობა. ასოების წერის დროს მუდმივად ვუმეორებთ მოცემულ ბგერებს, გამოვთქვამთ გარკვევით, ნელა გასაგებად, ვუწერთ ტრანსკრიფციას, ვამეორებინებთ, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში არ ვაიძულებთ, რომ გამოთქვას ზუსტად (გავიხსენოთ ბავშვის შემთხვევა). ის დროთა განმავლობაში ამას აითვისებს. მასაც ვამშვიდებთ და ვარწმუნებთ, რომ ცოტა ხნის შემდეგ მარტივად მოახერხებს ამ ბგერების გამოთქმას. ახლადშესწავლილი ასოების

პარალელურად მუდმივად ვამეორებინებთ ძველს, რომელიც ადრე ისწავლა და ასე ბოლომდე („პროგრესული დასწავლის“ მეთოდი) (9,67).

1.3. გადავდივართ კითხვაზე. ეს უკვე ახალი საფეხურია. ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს საწყის ტექსტებს, რომლებიც არ უნდა მოიცავდეს უცხო სიტყვებს, რათა მთელი ყურადღება კონცენტრირებული იქნეს კითხვაზე, რომ ეს პროცესი მარტივად წარიმართოს. პირველი ტექსტი არის ადამიანთა საკუთარი სახელები, რომლებიც ძირითადად გავრცელებულია საქართველოში და შეიძლება მისთვის ნაცნობიც იყოს. ამ ტექსტში არ არის არც ერთი ბგერა, რომლის გამოთქმაც მას გაუჭირდება (ანუ ყველა ბგერა მისთვის ნაცნობია). კითხვას ახერხებს მარტივად, რაც მას დიდ სტიმულს აძლევს. აქვე ვასწავლით, რომ მიმართვისას ეს სახელი მხოლოდ ისეთი ფორმით უნდა ვიხმაროთ, როგორც ჩვენს ტექსტშია. ყველა სახელი წარმოდგენილია ფუძის სახით (ე.ი. არ აქვს ბოლოში რაიმე დამატებითი სუფიქსი). ეს არის მიმართვის ფორმა, რომელსაც წოდებით ბრუნვას უწოდებენ.

1.4. შესწავლის პროცესს ძალიან ეფექტურს ხდის დიქტორთან მუშაობა, რომელიც გარკვევით, შედარებით ნელა კითხულობს ტექსტს. ტექსტის რამდენჯერმე მოსმენის შემდეგ შემსწავლელი კარნახის დაწერას ახერხებს დიქტორის კითხვის პროცესში. ეს ფაქტი ძალიან მნიშვნელოვანია: მან უნდა მოასწროს! დრო შეზღუდულია! ჩვენი მოთხოვნაა: რაც შეიძლება ცოტა სიტყვა გამოტოვოს! (ცხადია, თუ ვერ ახერხებს, გამოტოვებს). წერის შესწავლის ხარისხი ამით იზომება. მისი წერა უნდა მიუახლოვდეს მშობლიურ ენაზე წერის პროცესს, ანუ გახდეს მექანიკური. I

ტექსტის შემდეგ II ტექსტი კვლავ ადამიანის სახელებია, მაგრამ აქ უკვე ირთვება მისთვის უცხო ბგერები, ყურადღებას ვამახვილებთ მათ გამოთქმაზე, არის საგანგებო სავარჯიშოები და სხვა. შემდეგი ტექსტი არის მსოფლიოს ქვეყნების სახელწოდებები ქართულად, შემდეგ მსოფლიოს ქალაქების დასახელება. ბოლოს იწყება საქართველოს კუთხეების, მდინარეების სახელწოდებები და გამოჩენილ ადამიანთა სახელები და გვარები, რომელთა უმეტესობა მისთვის უკვე ნაცნობია ქუჩის სახელწოდებების მიხედვით. კითხვას მუდმივად თან სდევს კარნახით წერა, რასაც საბოლოოდ მივყავართ შედეგამდე. პრაქტიკამ დაგვანახა, რომ ამ გზით წერა-კითხვის შესწავლა ზრდასრულ ადამიანებში კარგ შედეგებს იძლევა.

როგორ ვასწავლოთ სახელთა ბრუნება არაქართველებს

1.1. სახელთა ბრუნების შესწავლას ვიწყებთ ეტაპობრივად, რადგან ყველა ბრუნვის ფორმის ერთდროულად დამახსოვრება (კითხვების გარეშე) ძალიან ძნელია და კიდევ უფრო ძნელია მათი ფუნქციების გაცნობიერება.

1.2. ამიტომ ვასწავლით ჯერ 3 ბრუნვას (სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი), რომლებიც პირმართი აქტანტების ბრუნებია (სამივე ბრუნვაში გვხვდება ქვემდებარე; სახელობითსა და მიცემითში – პირდაპირი ობიექტი; მიცემითში – ირიბი ობიექტი) და მათ გარეშე არ აიგება უმარტივესი წინადადებაც კი.

აღნიშნულ ბრუნვებს განსაკუთრებული გრამატიკული მნიშვნელობა აქვთ, ამიტომ მათ პირდაპირ ბრუნვებს ვუწოდებთ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ სამ ბრუნვაში სახელის ფუძე არ იცვლება, მხოლოდ ბრუნვის ნიშნები იცვლიან სახეს.

შემდეგ ვაძღვეთ დანარჩენ სამს (ნათესაობითი, მოქმედებითი, ვითარებითი), რომლებსაც გრამატიკულ მნიშვნელობასთან ერთად განსაკუთრებული სემანტიკური მნიშვნელობებიც აქვთ. ეს მნიშვნელობები აუცილებლად ცალ-ცალკე უნდა შევასწავლოთ. ამ ბრუნვის ფორმებით წარმოდგენილი სახელები ზმნას არ შეეწყობა პირში ანუ ეს ბრუნვები არ არის პირმიმართი აქტანტების ბრუნვები, ამიტომ მათ ირიბ ბრუნვებს ვუწოდებთ.

გარდა ამისა, ირიბ ბრუნვებში ხდება სახელის ფორმის ცვლილებებიც. ყოველივე ეს განაპირობებს მათი ცალკე შესწავლის აუცილებლობას. შემსწავლელმა უნდა კარგად გააცნობიეროს აღნიშნული ბრუნვების ფორმები და ფუნქციებიც.

აუცილებლად საჭიროა სქემების წარმოდგენა, რაც ააქტიურებს ვიზუალურ მეხსიერებას. სქემები უნდა იყოს სრულყოფილი, დასამახსოვრებელი.

რაც შეეხება წოდებით ბრუნვას, საკუთარ სახელებთან დაკავშირებით უკვე გვქონდა საუბარი, ხოლო საზოგადო სახელებს რაც შეეხება, ცალკე ვასწავლით.

პირდაპირი და ირიბი ბრუნვების შესწავლის შემდეგ ვაანალიზებთ მრავლობითი რიცხვის ფორმებს და გამონაკლისებს. ბოლოს თანდებულებს და თანდებულიან ფორმებს. თანდებულებში გამოვყოფთ შერწყმულ და ცალკე მდგომ თანდებულებს. მათ ლოკალუ-

რი მნიშვნელობების მიხედვით წარმოვადგენთ ცალ-ცალკე.

განვიხილოთ აღნიშნული საკითხები:

როგორც აღვნიშნეთ, პირდაპირი ბრუნვები ფუძის თვალსაზრისით პრობლემებს არ ქმნიან, მხოლოდ საჭიროა გავარჩიოთ სახელი თანხმოვანფუძიანია (.....ჩ), თუ ხმოვანფუძიანი (.....V), რაც არეგულირებს ბრუნვის ნიშნებს.

შემსწავლელმა უკვე იცის სახელობითი ბრუნვის ფორმა. თუ სახელს სახელდებით ფორმაში აქვს -ი ეს არის თანხმოვანფუძიანი სახელი, -ი არის სახელობითი ბრუნვის ნიშანი (გარდა რამდენიმე გამონაკლისისა: ჩაი, ტაქსი, კივი და სხვა). თუ არ აქვს -ი და აქვს სხვა რომელიმე ხმოვანი (ა, ე, ო, უ), სახელი ხმოვანფუძიანია, სახელობითი ბრუნვის ნიშანი მას დაკარგული აქვს. ამიტომ აღინიშნება ნულოვანი ალომორფით.

მაგ: ხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელები, რომლებიც ბოლოვდება:

ა-ზე: დედა, მამა, და, ძმა, ცა და სხვა;

ე-ზე: ხე, ტყე, მზე, კიბე, მებაღე და სხვა;

ო-ზე: ეზო, უთო, წყარო, ოქრო, სპილო და სხვა;

უ-ზე: ბუ, კუ, ძუძუ და სხვა.

შემსწავლელმა მხოლოდ მოთხრობითი ბრუნვის ფორმები უნდა დაიმახსოვროს კარგად, რადგან მიცემითი ბრუნვის ნიშანი ორივე შემთხვევაში ერთი და იგივეა -ს. რაც შეეხება მოთხრობით ბრუნვას: თანხმოვანფუძიანებში გვაქვს -მა, ხოლო ხმოვანფუძიანებში -მი.

თანხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელები. მაგ.: ქალ-ი, კაცი-ი, სახლ-ი, შვილ-ი, სოფელ-ი და სხვა.

წარმოვადგენთ თანხმოვანფუძიან და ხმოვან-ფუძიან საზოგადო სახელებს პირდაპირ ბრუნვებში:

თანხმოვანფუძიანი (. . .C-)	ხმოვანფუძიანი (. . . V-)
სახ. . . . C – ი ქალ-ი	სახ. . . . V – Ø დედა- Ø
მთხ. . . . C – მა ქალ-მა	მთხ. . . . V – მ დედა- მ
მიც. . . . C – ს ქალ-ს	მიც. . . . V – ს დედა-ს

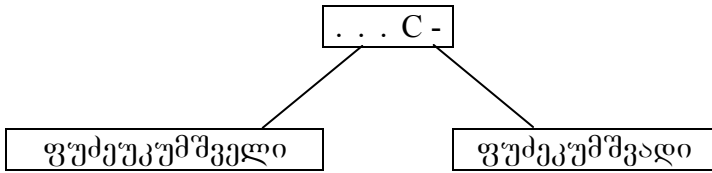
(C – თანხმოვნის სიმბოლოა, V – ხმოვნის)

1.3. ირიბი ბრუნვების განხილვას ვიწყებთ მათი ფორმების გაანალიზებით, რადგანაც ამ ბრუნვებში ხდება სახელის ფორმის ცვლილებები. ჯერ წარმოვადგენთ თანხმოვანფუძიან სახელებს (...C), რომლებიც შეიძლება ორ ქვეჯგუფად გავეყოთ:

- სახელები, რომლებიც ბრუნების დროს ფუძეს არ იცვლიან, ანუ ფუძეუკუმშველი სახელები.
- სახელები, რომლებიც ბრუნების დროს ფუძეს იცვლიან. იკარგება სიტყვის ბოლო მარცვლის ხმოვანი, ანუ ფუძეუკუმშვადი სახელები.

დაიკარგება სამი ხმოვანი ა, ე, ო სამ ბრუნვაში, ვიღებთ ალტერნაციებს: ა/Ø, ე/Ø, ო/Ø ან ო/ვ (მონაცვლეობას ო/Ø ვიღებთ იმ შემთხვევაში, თუ ფუძეში არის ბაგისმიერი ბგერები: ბ, მ, ო, უ, ვ, თუ არა – ო/ვ-ს). ამრიგად, სამივე ბრუნვაში სამი ხმოვანი იცვლის სახეს, რაც გამოწვეულია ხმოვნით დაწყებული ბრუნვის ნიშნებით (ესენია: -ის, -ით და -ად).. სქემატურად ასე გამოვხატავთ:

ირიბი ბრუნვები

	ა/∅	ე/∅
ნათ. ... C-ის ქალ-ის	ნათ. ... ყ C-ის ქათ ჭ მ-ის	სოფ ჯ ლ-ის
მოქ. ... C-ით ქალ-ით	მოქ. ... ყ C-ით ქათ ჭ მ-ით	სოფ ჯ ლ-ით
ვით. ... C-ად ქალ-ად	ვით. ... ყ C-ად ქათ ჭ მ-ად	სოფ ჯ ლ-ად
	ო/∅	ო/ვ
	ნათ. ... წ C-ის ფოთ წ ლ-ის	მინდვ რ -ის
	მოქ. ... წ C-ით ფოთ წ ლ-ით	მინდვ რ -ით
	ვით. ... წ C-ად ფოთ წ ლ-ად	მინდვ რ -ად

ახლა განვიხილოთ ხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელები, რომლებიც ასევე ორ ქვეჯგუფად იყოფა:

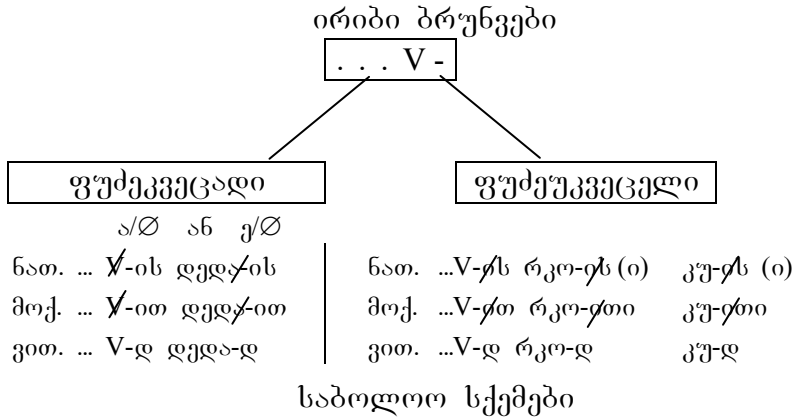
- სახელები, რომელთა ფუძე მთავრდება ა ან ე ხმოვანზე, ორ ბრუნვაში ნათესაობითსა და მოქმედებითში კარგავენ ფუძისეულ ხმოვანს (ა/∅ და ე/∅), ე.ი. იკვეცება სახელის ფუძე. ამ რიგის სახელებს ფუძეეკვეცად სახელებს უწოდებენ. მაგ. დედ~~ჯ~~-ის, ხ~~ჯ~~-ის, დედ~~ჯ~~-ით, ხ~~ჯ~~-ით და სხვა.
- სახელები, რომელთა ფუძე მთავრდება ო, უ ან ი ხმოვანზე (ი ფუძიანი სახელების შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი). ბრუნების დროს ფუძე არ იცვლება, მაგრამ იცვლება ბრუნვის ნიშანი, ეკვეცება ხმოვანი

(ნათ. – ~~რს~~ → ს (ი), მოქ. – ~~რთ~~ → თი).

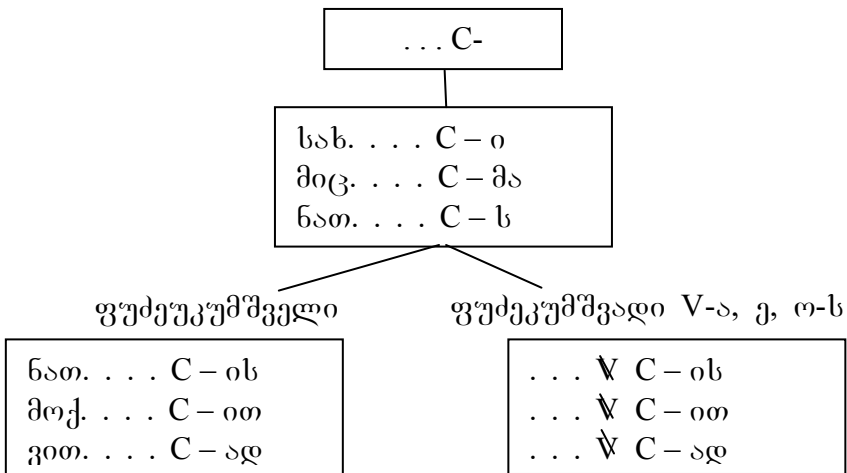
მაგ. ოქრო~~რს~~ (ი), კუ~~რს~~ (ი),

ოქრო-~~ჭ~~თი, კუ-~~ჭ~~თი და სხვა.

ხმოვანფუძიანი სახელებს ფუძე არ ეკვეცებათ ვითარებით ბრუნვაში. უნდა ავუსხსნათ რატომ? რადგან ამ შემთხვევაში ვითარებითი ბრუნვის ნიშანია -დ თანხმოვანი, ხმოვნის გარეშე. ამიტომ არ ხდება სახელის ფუძის კვეცა. მაგ. ოქრო-დ, ხე-დ, კუ-დ, დედა-დ, და სხვა.

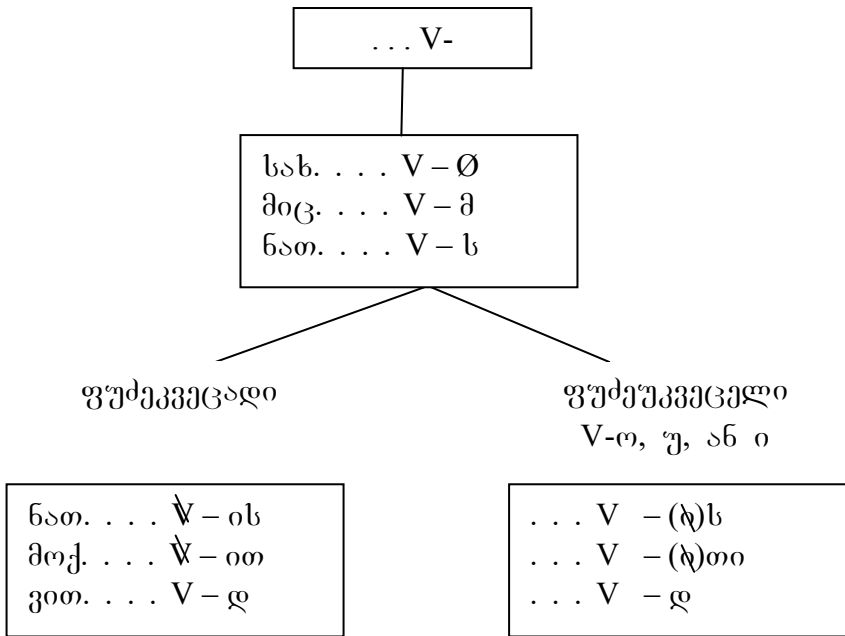

თანხმოვანფუძიანი სახელები

(ო/ვ-ს შემთხვევაში ~~V~~
ნაცვლად იქნება ე)

ხმოვანფუძიანი სახელები

14. აღნიშნავთ რამდენიმე ისეთ შემთხვევას, რომელიც დამატებით ახსნა-განმარტებას მოითხოვს:

• ადამიანთა საკუთარი სახელები, რომელთა ფუძე შეიძლება დამთავრდეს როგორც თანხმოვანზე (ლევან, ეთერ, მარიამ და სხვა), ასევე ხმოვანზე (ნანა, ელენე, ნიკო და სხვა). ბრუნების დროს ფუძეს არ იცვლიან, ე.ი. ფუძეუკვეცელ და ფუძეუკვეცელ სახელთა პარადიგმებს მიჰყვებიან. მაგ.:

სახ. ლევან-ი	გიორგი-Ø	ნანა-Ø
მოთხ. ლევან-მა	გიორგი-მ	ნანა-მ
მიც. ლევან-ს	გიორგი-ს	ნანა-ს
ნათ. ლევან-ის	გიორგი-ბს(ი)	ნანა-ბს(ი)
მოქ. ლევან-ით	გიორგი-ბთი	ნანა-ბთი
ვით. ლევან-ად	გიორგი-დ	ნანა-დ

სახ. ელენე-Ø	ნიკო-Ø	ნუნუ-Ø
მოთხ. ელემე-მ	ნიკო-მ	ნუნუ-მ
მიც. ელენე-ს	ნიკო-ს	ნუნუ-ს
ნათ. ელენე-ღს(ი)	ნიკო-ღს	ნუნუ-ღს(ი)
მოქ. ელენე-ღთი	ნიკო-ღთ	ნუნუ-ღთი
ვით. ელენე-დ	ნიკო-დ	ნუნუ-დ

• რამდენიმე არსებით სახელს (დაახლოებით 10), რომელიც ბოლოვდება ა ან ე ხმოვანზე, სამივე ირიბ ბრუნვაში ფუძისეული ხმოვანი ეკუმშება და ფუძის ბოლო ხმოვანიც ეკვეცება. ასეთ სახელებს კუმშვად-კვეცად სახელებს უწოდებენ.

ნათ.	პეპელჯ-ის	მოყვჯრჯ-ის
მოქ.	პეპელჯ-ით	მოყვჯრჯ-ით
ვით.	პეპელჯ-ად	მოყვჯრჯ-ად

• ზოგიერთ ა-ზე დაბოლოებულ სახელს არ ეკვეცება ფუძე, რადგან ეს – ა კნინობითობის (ან სხვა მნიშვნელობის) მაწარმოებელი სუფიქსია. მაგ.

სახ.	ღურჯა	დედოფალა
ნათ.	ღურჯა-ის	დედოფალა-ის

1. ცალკე გვინდა აღვნიშნოთ სიტყვა „ღვინო“, რომლის ფუძე მთავრდება -ო ხმოვანზე, მაგრამ ბრუნვების დროს -ო მოიკვეცება და გვექნება: „ღვინჯ-ის, ღვინჯ-ით.

როგორც აღნიშნული იყო, ირიბი ბრუნვები გარკვეულ სემანტიკურ მნიშვნელობებს გამოხატავენ. წარმოვადგენთ ძირითადს:

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი სახელები გამოხატავენ:

• **კუთვნილება:**

მაგ. ლევან-ის ბურთი, თამარ-ის ქუდი, ელენე-ს წიგნი და სხვა.

• **გენეტიკურ კავშირს:**

მაგ. ვანო-ს შვილი, ლევან-ის და, ირაკლ-ის ცოლი და სხვა.

• **მასალას:**

მაგ. ხ-ის საწოლი, ქვ-ის სახელი, ვერცხლ-ის ბეჭედი, ოქრო-ს საათი და სხვა.

მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი სახელები გამოხატავენ:

• **სამოქმედო იარაღს:**

მაგ.: კალმ-ით დაწერა, ფანქრ-ით დახატა და სხვა.

• **მოქმედების საშუალებას:**

მაგ.: მანქან-ით მივდივარ, თვითმფრინავ-ით ვიყავი, ფეხ-ით დავდივარ და სხვა.

• **აწარმოებს დროის ზმნიზედებს:**

ღამით მოვიდა. დილით ადრე ვდგები. საღამოთი ვუყურებ ტელევიზორს და სხვა.

ვითარებითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილმა სახელებმა (იგულისხმება არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი სახელები) შეიძლება გამოხატონ შემდეგი მნიშვნელობები:

• ზედსართავი სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა (თითქმის ყოველთვის) **ვითარებით ზმნიზდას გამოხატავს:**

მაგ. სახ. ცუდი

ვით. ცუდ-ად. ვთქვათ: ცუდად კერავს.

სახ. ლამაზ-ი

ვით. ლამაზ-ად, ვთქვათ: ლამაზად წერს

და სხვა.

• რიგობითი რიცხვითი სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა **წილობითი სახელის ფუძეს აწარმოებს:**

მაგ. სახ. მესამე
ვით. მესამე-დ ვთქვათ: ერთი მესამედი, ან მესამედი ნაწილი.

• **საგნის გარდაქმნას:**

მაგ.: ვანო მხეცად იქცა.

• **დანიშნულებას:**

მაგ.: წამლად მინდა, ცოლად თხოულობს, ექიმად მუშაობს და სხვა.

• **მიუთითებს ადგილს:**

მაგ.: მეზობლად ცხოვრობს.

არსებითი სახელის მრავლობითი რიცხვის წარმოება

1.1. არსებითი სახელები ორგვარად აწარმოებენ მრავლობითი რიცხვის ფორმებს. ეს არის –ებიანი და ნართანიანი მრავლობითი (მათ ისტორიაზე აქ არ შევჩერდებით). მათ შორის უფრო მნიშვნელოვანია –ებიანი მრავლობითი, რადგან ახალ ქართულში ძირითადად ის იხმარება.

I.–ებიანი მრავლობითი იწარმოება სახელის ფუძეზე –ებ სუფიქსის დართვით, რომელსაც შემდეგ დაერთვის ბრუნვის ნიშნები. უნდა გავითვალისწინოთ შემდეგი:

• თანხმოვანფუძიან ფუძეეკუმშველ სახელებში –ებ სუფიქსის დართვით ფუძე არ შეიცვლება. მაგ.: ქალ-ი, ქალ-ებ-ი, სახლ-ი, სახლ-ებ-ი და სხვა.

• თანხმოვანფუძიან ფუძეეკუმშვად სახელებში –ებ სუფიქსის დართვის შედეგად ფუძე შეიკუმშება ექვს-

სავე ბრუნვაში. მაგ.: სოფელ-ი, მრავლობით რიცხვში იქნება:

სახ.	სოფელ-ები
მოთხ.	სოფელ-ებ-მა
მიც.	სოფელ-ებ-ს
ნათ.	სოფელ-ებ-ის
მოქ.	სოფელ-ებ-თ
ვით.	სოფელ-ებ-ად

• ხმოვანფუძიანი სახელები, რომელთა ფუძე მთავრდება ა ხმოვანზე (იგულისხმება აბსოლუტურად ყველა სახელი) –ებ სუფიქსის დართვის შედეგად ბოლო ხმოვანს დაკარგავენ ექვსივე ბრუნვაში.

სახ.	დედჯ -ებ-ი	ტოროლჯ-ებ-ი
მოთხ.	დედჯ -ებ-მა	ტოროლჯ-ებ-მა
მიც.	დედჯ -ებ-ს	ტოროლჯ-ებ-ს
ნათ.	დედჯ -ებ-ის	ტოროლჯ-ებ-ის
მოქ.	დედჯ -ებ-თ	ტოროლჯ-ებ-ით
ვით.	დედჯ -ებ-ად	ტოროლჯ-ებ-ად

• ხმოვანფუძიანი სახელები, რომელთა ფუძე მთავრდება ე, ო ან უ ხმოვანზე. ფუძე არ ეკვეცებათ –ებ სუფიქსის დართვისას. მაგ.:

სახ.	ხე -ებ-ი	სპილო-ებ-ი	კუ-ებ-ი
მოთხ.	ხე -ებ-მა	სპილო -ებ-მა	კუ-ებ-მა
მიც.	ხე -ებ-ს	სპილო -ებ-ს	კუ-ებ-ს
ნათ.	ხე -ებ-ის	სპილო -ებ-ის	კუ-ებ-ის
მოქ.	ხე -ებ-თ	სპილო -ებ-ით	კუ-ებ-ით
ვით.	ხე -ებ-ად	სპილო -ებ-ად	კუ-ებ-ად

12. როგორც აღვნიშნეთ, ნართანიანი მრავლობითი ახალ ქართულში იშვიათად იხმარება, გვხვდება ძირითადად მსახვდრელის ფუნქციით. მაგ. ქალთა დღე, მოსწავლეთა სასახლე და სხვა. იწარმოება –ნ

და –თ მორფემების საშუალებით, რომლებიც დაერთვიან სახელის ფუძეს და არ ცვლიან მას. –ნ გამოხატავს მრავლობითობას და დაერთვის სახელს სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ი-ს წინ. მაგ: ქალ-ნ-ი, კაც-ნ-ი და სხვა. ხოლო რაც შეეხება –თ მაწარმოებელს, ის სამ ბრუნვაში (მოთხ., მიც. და ნათ.) გამოიყენება და ყოველთვის თან ახლავს საგრცობი –ა.

მაგ.	მოთხრობითი	}	ქალთა, კაცთა.
	მიცემითი		
	ნათესაობითი		

დანარჩენ ორ ბრუნვაში (მოქ. და ვით.) ნართანიანი მრავლობითი არ გვხვდება. გვაქვს წოდებითი ბრუნვის ფორმაც. წარმოვადგენთ პარადიგმას:

სახ.	ქალ-ნ-ი	ხე-ნ-ი
მოთხ.	ქალ-თა	ხე-თა
მიც.	ქალ-თა	ხე-თა
ნათ.	ქალ-თა	ხე-თა
მოქ.	-----	-----
ვით.	-----	-----
წოდ.	ქალ-ნ-ო	ხე-ნ-ო

უნდა აღვნიშნოთ, რომ არც ადამიანთა საკუთარი სახელები და არც გეოგრაფიული სახელები მრავლობითი რიცხვის ფორმებს არ აწარმოებენ მასაგები მიზეზის გამო.

თანდებულებიანი ბრუნვები

1.1. ცნობილია, რომ ქართულში სახელს დაერთვის თანდებულები, რომლებიც გარკვეულ მნიშვნელობას ანიჭებენ სახელს. აღნიშნული მორფემები შეიძლება შეერწყას სახელის ფუძეს, ან ბრუნვის ნიშანს, რის გამოც მათ სახელთან შერწყმული თანდებულები ეწოდება. თანდებულები, რომლებიც არ უერთდება სახელის ფუძეს და ცალკე არის წარმოდგენილი, ასეთ თანდებულებს ცალკე მდგომ თანდებულებს უწოდებენ.

1.2. შერწყმული თანდებულები სახელთან ურთიერთობის მიხედვით სამ ვარიანტს გვიჩვენებენ:

- თანდებული დაერთვის სახელის ბრუნვისნიშნთან ფორმას.

- თანდებულის დართვის დროს იკარგება ბრუნვის ნიშანი ნაწილობრივ.

- თანდებული დართვის დროს საერთოდ იკარგება ბრუნვის ნიშანი და იგი პირდაპირ უერთდება სახელის ფუძეს.

გარკვეული თანდებულები გარკვეულ ბრუნვებს უკავშირდება. ასე რომ მათი დართვა სახელის ბრუნვის ფორმაზე განსაზღვრულია. ხუთ ბრუნვას შეიძლება ჰქონდეს თანდებული. ზოგ ბრუნვას შეიძლება 4-5 თანდებული დაერთოს (ცხადია, ცალ-ცალკე), ზოგს კი – მხოლოდ ერთი. წარმოვადგენთ სქემას, სადაც ნაჩვენებია იქნება: რომელი თანდებული, რომელ ბრუნვას მიერთვის და როგორ.

	ბრუნვის ნიშანია წარმოდგენილი	ბრუნვის ნიშანია წარმო- დგენილი ნაწილობრივ	ბრუნვის ნიშანი დაკარგულია
სახელობითი	ი-ვით	–	–
მიცემითი	ს-თან, სა-ვით	–	-ზე, -ში, -თან
ნათესაობითი	ის(ა)-თვის, ის(ა)-გან, ის(ა)-კენ	–	–
მოქმედებითი	–	-იდან	–
ვითარებითი	–	-ამდე	-მდე

1.3. თანდებულების სემანტიკა ძირითადად ლოკალურ მნიშვნელობებს უკავშირდება. ლოკალურ მნიშვნელობებში არ იგულისხმება მხოლოდ სივრცე. აქვე შემოდის დროც. საერთოდ, ბევრ ენაში ეს ცნებები ერთ სისტემაშია გაერთიანებული. ვფიქრობთ, ქართულშიც ასეა. გარკვეულ ლოკალურ მნიშვნელობებს გარკვეული თანდებულები გამოსატყვევს. ამ პრინციპის მიხედვით არის დაჯგუფებული თანდებულები:

- **ზედაპირზე ყოფნა** გამოიხატება –ზე თანდებულებით.

მაგ.: წიგნი მაგიდა-ზე დევს, თავ-ზე მახურავს ქუდი, სახურავ-ზე კაცი დგას და სხვა.

ასევე –ზე თანდებული მიუთითებს **ზუსტ დროზე**.

მაგ.: მოვალ ხუთ საათზე. სამ საათზე იწყება ლექცია და სხვა.

- **შიგ ყოფნა** გამოიხატება –ში თანდებულებით.

მაგ.: კარადა ოთახში დგას. მივდივარ უნივერსიტეტში. ვიყავი თეატრში და სხვა.

ასევე –ში გამოხატავს მოქმედებას **გარკვეული დროის მონაკვეთში.**

მაგ. ხუთ საათში დაეწერ. ორ საათში მოვალ.

• **ახლოს ყოფნა** გამოხატება –**თან** თანდებულთ.

ხესთან დგას, სახლთან მივიდა, ჩემთან ცხოვრობს.

• **მიმართულებას უჩვენებს** – **კენ** თანდებული.

მაგ. თინა სკოლისკენ წავიდა. ჩემი სახლისკენ №3 ავტობუსი მიდის და სხვა.

• **შიგნიდან გამოსვლას** გვიჩვენებს თანდებული –**იდან.**

მაგ. ვანო ოთახიდან გამოვიდა. თვითმფრინავი თბილისიდან გაფრინდა.

ასევე –**იდან** აღშნავს **დროის მონაკვეთის საწყის პერიოდს**

მაგ.: დილის სამი საათიდან არ მძინავს. ხუთი საათიდან თავისუფალი ვარ.

• **გარკვეულ პუნქტამდე მიღწევას** –**მდე** თანდებული გამოხატავს.

მაგ. თბილისამდე 2 კილომეტრი დარჩა. ქუთაისამდე ვმგზავრობ.

–**მდე** თანდებული გამოხატავს მოქმედების **გაგრძელებას დროის გარკვეულ პერიოდამდე.**

მაგ. ვწერ 5 საათამდე. გნახავ 8 საათამდე.

14. გარდა ლოკალური მნიშვნელობებისა თანდებულები სხვა მნიშვნელობებსაც გამოხატავენ.

მაგ.

• **დანიშნულებას გამოხატავს** –**თვის** თანდებული.

მაგ.: წითელი კაბა შვილისთვის ვიყიდე. ეს წიგნი შენთვის გამოვიტანე ბიბლიოთეკიდან.

• **მასალას გამოხატავს** –**გან** თანდებული.

მაგ. მაგიდას ხისგან აკეთებენ. ვერცხლისგან ლამაზ ნივთებს ამზადებენ.

- **შედარებას გამოხატავს – ვით** თანდებულები.

მაგ. საწყალი კაცი ძალღვიით ღმუოდა
ვანო მხეცივით იქცევა.

რაც შეეხება ცალკე მდგომ თანდებულებს, ისინი ძირითადად დაერთვიან **ნათესაობითი ბრუნვის** ფორმას. თანდებულების ფუნქციას ხშირად ზმნიზედებიც ასრულებენ.

მაგ.: სახლის წინ, ამხანაგის გამო უნივერსიტეტის უკან და სხვა.

მხოლოდ შუა და შორის თანდებულები დაერთვის მიც. ბრუნვის ფორმას.

მაგ.: კედლებს შუა, კედლებს შორის.

მიმართვა

მიმართვა ქართულში წოდებითი ბრუნვის ფორმით გადმოიცემა. ტრადიციულად მას წოდებით ბრუნვას უწოდებენ, თუმცა არსებობს განსხვავებული მოსაზრებები. ვ. თოფურია წოდებითის ფორმას არ მიიჩნევს ბრუნვად, რადგან იგი ვერ ასრულებს ბრუნვის სინტაქსურ ფუნქციას (არარის სიტყვათა დამაკავშირებელი ზმნასთან) ვერ შედის ზმნის სინტაგმაში. იმავეს ამტკიცებს შ. აფრიდონიძეც. ჩვენც ვიზიარებთ მათ მოსაზრებას და არ შეგვყავს წოდებითი ბრუნვათა რიგში. ჩამოვთვლით რამდენიმე შემთხვევას, რომლებიც გასათვალისწინებელია მიმართვის ფორმების სწორად ხმარებისათვის.

- ადამიანის საკუთარი სახელები მიმართვის დროს იხმარება ფუძის სახით.

- ბოლოთანხმოვნიანი საზოგადო სახელები მიმართვისას დაირთავენ -ო სუფიქსს. მაგალითად: კაც-ო, ქალ-ო, ამხანაგ-ო და სხვა.

- ხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებში მიმართვის ფორმის საწარმოებლად გამოიყენება -ო და -ვ სუფიქსები. -ო ერთმანერცვლიანებში, მაგ.: ძმა-ო, და-ო, მზე-ო, და სხვა. ორ- და მეტმარცვლიან საზოგადო სახელებში – -ვ, მაგ.: ქვეყანა-ვ, მიწა-ვ, სამშობლო-ვ.

როგორ ვასწავლოთ ქართული ზმნა არაქართველებს

1.1. ქართული ზმნის სირთულე ცნობილია. ჩვენ შევეცადეთ შექლებისდაგვარად მარტივად წარმოგვედგინა მისი ანალიზი. ზმნათა კლასიფიკაციას ვახდენთ ფორმალურ საფუძველზე, ვემყარებით მათ პარადიგმებს და განსაკუთრებულ ყურადღებას ვამახვილებთ სტრუქტურა მექანიზმებზე.

1.2. ქართული ზმნის სირთულე მის მრავალპირიანობაშია, რაც გულისხმობს ზმნის ფორმაში რამდენიმე პირის წარმოდგენას და შესაბამისად ამ პირების მიხედვით მისი ფორმების ცვლას. სუბიექტურ-ობიექტურ მიმართებათა გამომხატველი სახელები ზმნურ ფორმაში თავიანთ რეპრეზენტანტებს, ესპონენტებს წარმოაჩენენ (184) სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ზმნური სტრუქტურა შეიცავს S და O პირების გამომხატველ შესაბამის ნიშნებს აფიქსების სახით. ქართული ზმნის სისტემა წარმოადგენს პიროვანი უღლილების ჩამოყალიბებულ სტრუქტურას. მისი ფორმები იცვლება სუბიექტური და ობიექტური პირების მიხედვით. ჩვენ არ შევჩერდებით ზმნის პირიანობისა და ვალენტობის საკითხზე, მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ ახალ ქართულში

ზმნის ფორმაში შეიძლება იყოს წარმოდგენილი ერთი ან მაქსიმუმ ორი პირის ნიშანი. სამი პირის ნიშანი ერთდროულად არ გვხვდება. მაგრამ ასევე შესაძლებელია ზმნის ფორმა წარმოდგენილი იყოს პირის ნიშნის გარეშე \emptyset ალომორფებით.

აკ. შანიძე აღნიშნავს, თუ სუბიექტური პირი იცვლება (რიცხვის მიხედვით) და ობიექტისა კი არა, წყობა იქნება სუბიექტური. მაგ. ვ-ამზადებ, ამზადებ, ამზადებს და სხვა. სადაც სუბიექტური პირი ყველგან უცვლელია, ობიექტისა კი – ცვალებადი, წყობა ობიექტური იქნება. მაგ. მ-ამზადებს, გ-ამზადებს, ამზადებს და სხვა (7,190). ამრიგად, ქართული ზმნა შეიძლება იყოს, როგორც სუბიექტური, ასევე ობიექტური წყობის. ახალ ქართულში სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშნების ხმარება განსაზღვრულია ქართული სალიტერატურო ენის ნორმებით. წარმოვადგენთ სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშანთა ცხრილებს:

სუბიექტური პირის ნიშნების ცხრილი:

	მხ. რ.	მრ. რ.
I	ვ , \emptyset^1 ———	ვ , \emptyset — — -თ
II	ხ , \emptyset ———	ხ , \emptyset — — -თ
III	————— -ს, -ა, -ო,	————— -ენ, -ან, -ნ, -ნენ, -ეს

პირველი S პირის ნიშანი ახალ ქართულში ყველგან იხმარება, გარდა ვალ/ვედ ზმნებისა. \emptyset ალომორფის სხვა შემთხვევა ქვემოთ იქნება განხილული.

მეორე S პირის ნიშანი ხ – ახალ ქართულში იხმარება მხოლოდ ორ ზმნასთან. ესენია ვ-არ და ვალ/ვედ ზმნები. დანარჩენ შემთხვევაში \emptyset ალომორფი გვაქვს.

მესამე S პირის ნიშანი მხ. რიცხვში ოთხი ალომორფით არის წარმოდგენილი. მათი ხმარება არ არის თავისუფალი, განსაზღვრულია.

მრავლობითი რიცხვის I და II პირის ფორმებში იგივე ნიშნები იხმარება და ემატება –თ სუფიქსი, რომელიც მრავლობითობას აღნიშნავს. რაც შეეხება III პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმას, ის შეიძლება გამოიხატოს სხვადასხვა ალომორფით (5 ალომორფით), რომლებიც ორ გრამატიკულ კატეგორიას აღნიშნავენ ერთდროულად: პირსა და რიცხვს, მათი ხმარებაც განსაზღვრულია.

I მე ვ-არ ჩვენ ვ-არ-თ	მე მო- ვ -ვალ ჩვენ მო- ვ -ვალ-თ
II შენ ხ-არ თქვენ ხ-არ-თ	შენ მო- ხ -ვალ თქვენ მო- ხ -ვალ-თ
III ის არი-ხ ისინი არი-ან	ის მო- ვ -ა ისინი მო- ვ -ენ

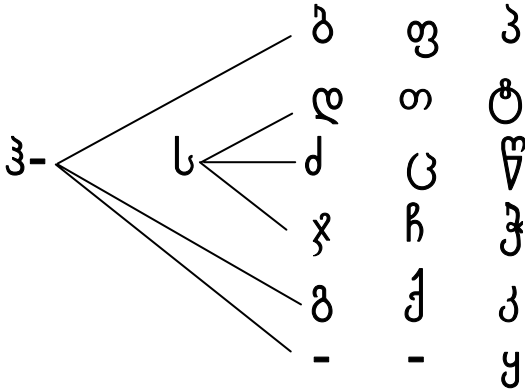
I მე მო- ვ -ვედი ჩვენ მო- ვ -ვედი-თ	მე ვ-წერ ჩვენ ვ-წერ-თ
II შენ მო- ხ -ვედი თქვენ მო- ხ -ვედი-თ	შენ ვ -წერ თქვენ ვ -წერ-თ
III ის მო- ვ -იდა ისინი მო- ვ -იდ-ნენ	ის წერ- ხ ისინი წერ- ენ

ობიექტური პირის ნიშნების ცხრილი:

მხ. რ.	მრ. რ.
I მ- _____	გვ- _____
II გ- _____	გ- _____ -თ
III ჰ-, ს-, ვ -, —	ჰ-, ს-, ვ -, — (თ)

I და II პირში პირდაპირ და ირიბ ობიექტს ერთი და იგივე ნიშნები აქვთ. ხოლო მესამე პირში (ლიტერატურული ნორმის მიხედვით) მხოლოდ ირიბ ობიექტს, რომელიც სამი ალომორფით წარმოგვიდგება. ხმოვნების, სონორი თანხმოვნებისა და ნაპრალოვანი

თანხმოვნების წინ ნულოვანი ალომორფია, ხოლო ხშული თანხმოვნების წინ იხმარება როგორც ს-, ასევე ჰ. ბ ფ პ გ ქ კ ყ-ს წინ ჰ იქნება. ხოლო დ თ ტ ძ ც წ ჯ ჩ ჭ-ს წინ – ს. სქემატურად ასე გამოვხატავთ:

2.1. მეორე მნიშვნელოვანი თავისებურება, რითაც განსხვავდება ქართული ინდოევროპული ენებისაგან, არის ზმნის რთული ფორმა. იგულისხმება მრავალი გრამატიკული კატეგორიის მორფემებით წარმოდგენა. ქართული აგლუტინაციური ტიპის ენაა და მოსალოდნელია ყველა გრამატიკული კატეგორია სათანადო მორფემებით გამოიხატოს, თუმცა ფლექსიური ტიპის მოვლენებიც საკმაოდ გვხვდება, რაც თავის მხრივ კიდევ დამატებით სირთულეებს ქმნის. ზემოთ ვისაუბრეთ პირისა და რიცხვის კატეგორიის გამომხატველ ნიშნებზე. ახლა გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ ისეთ საკითხებზე, როგორიცაა გვარი და გარდამავლობა.

აკ. შანიძის ცნობილი თეორიის მიხედვით ქართულში სამი გვარი გამოიყოფა: მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალო.

ვნებითი და საშუალო თავის მხრივ კიდევ 2 ჯგუფად იყოფა. ვნებითი: დინამიკური და სტატიკური. საშუალო: საშუალ-მოქმედებითი და საშუალ-ვნებითი. ხოლო უღლების 4 ტიპს გამოყოფს. I ტიპში გაერთიანებულია მოქმედებითი გვარის ზმნები, II ტიპში დინამიკური ვნებითი, III ტიპში – საშუალ-მოქმედებითი, ხოლო IV ტიპში – საშუალ-ვნებითი და სტატიკური ვნებითი.

არნ. ჩიქობავას თეორიის მიხედვით ქართულ ზმნაში ორი გვარი გამოიყოფა: მოქმედებითი და ვნებითი (8,060).

დამანა მელიქიშვილის აზრით, ვნებითი და საშუალო გვარის კატეგორიათა გამოყოფა ვერ აკმაყოფილებს გვარის კატეგორიის იმ გაგებას, რომელიც ზოგადად ენათმეცნიერებაშია მიღებული და უნივერსალურადაა მიჩნეული (2,65).

საინტერესოა, ირინე მელიქიშვილის მოსაზრება ვნებითი გვარის შესახებ:

ვნებითი ნაკლებად არის კონვერსიული ხასიათის და ის გარკვეული სემანტიკის მქონე ზმნურ კლასად წარმოგვიდგება (3,92).

გვინდა აღვნიშნოთ დიანა ჰოლისკის თვალსაზრისიც, რომელმაც პირველმა შეუსაბამა ქართული ზმნის მორფოლოგიური კლასები სემანტიკურ კლასებს (13,24).

ჩვენ ვიზიარებთ ზმნის გვარის კლასიფიკაციას სინტაქსურთან ერთად სემანტიკური ასპექტების გათვალისწინებით, მაგრამ უღლების ტიპების გამოყოფა გვარის კატეგორიაზე დაყრდნობით არ მიგვაჩნია მართებულად

რაც შეეხება გარდამავლობას, ასე განისაზღვრება: გარდამავალია აქტიური ზმნა, რომელსაც

გააჩნია პირდაპირი ობიექტი და თუ არ გააჩნია – გარდაუვალი. გვინდა საგანგებოდ აღვნიშნოთ მოთხრობითი ბრუნვის შესახებ: ხშირად მას მხოლოდ გარდამავალი ზმნის სუბიექტის ბრუნვად მიიჩნევენ. არც ქართულში და არც ზოგიერთ სხვა ენაში, რომელსაც ერგატიული ბრუნვა აქვს, ერგატიული ბრუნვა არ უდრის პირდაპირ გარდამავალი ზმნის სუბიექტის ბრუნვას.

ყველა ის მოსაზრება, რომელიც იქნა წარმოდგენილი ქართული ზმნის გვარის შესახებ გარკვეული არგუმენტაციის საფუძველზეა შექმნილი, რომელიც ბუნებრივი ენობრივი სისტემის მოქმედების შედეგებით განისაზღვრება. ენათმეცნიერი მოკლებულია შესაძლებლობას, უშუალოდ დააკვირდეს ადამიანის თავის ტვინში წარმოდგენილი ბუნებრივი ენობრივი სისტემის მოქმედებას და შეადაროს იგი მის მიერ აგებულ წარმომშობ გრამატიკას. ეს გრამატიკა მხოლოდ საბოლოო შედეგების მიხედვით თუ შეიძლება დაემთხვეს რეალურ ენობრივ სისტემას (1,268).

ჩვენი აზრით, არც გვარისა და არც გარდამავლობის კატეგორების სიღრმისეული შესწავლა არ არის საჭირო ენის დაუფლების პირველ ეტაპზე. ამიტომ, ჩვენი ანალიზი ძირითადად ფორმალურ მონაცემებს ეყრდნობა.

2.2. ქართული ენის ანალიზის დროს უპირველეს ყოვლისა ყურადღებას იქცევს ერთი ფაქტი. ენა ძირითადად ორ სისტემას წარმოგვიჩენს:

- ზმნათა გარკვეული ჯგუფი ფორმის ცვლილებების დროს სერიების მიხედვით ფორმა-უცვლელ აქტანტებს შეიწყობს, ანუ ბრუნვებს არ იცვლის S და O ზმნებთან ურთიერთობისას, ამიტომ ამგვარ სისტემას არაცვლადს ვუწოდებთ.

• ზმნათა გარკვეული ჯგუფი ფორმის ცვლილების დროს სერიების მიხედვით ფორმაცვალებად აქტანტებს შეიწყოფს, ანუ ბრუნვებს იცვლის S და O ზმნებთან ურთიერთობისას, ამიტომ ამგვარ სისტემას ცვლადს ვუწოდებთ.

1. არაცვლადისა და ცვლადის მიხედვით გამოყოფთ სწორედ I და II ტიპს.

I ტიპი – არაცვლადი კონსტრუქციის მქონე ზმნები.

II ტიპი – ცვლადი კონსტრუქციის მქონე ზმნები.

I ტიპში ერთიანდება ყველა ის ზმნა, რომელიც მყოფადის მწკრივიდან ვნებითის –ები/-ება ყალიბში მოექცევა (10,121). უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ჯგუფში –ები/-ება-ს გარდა გვხვდება –ევი/-ევა-ც და (რამდენიმე ზმნა) –ობი/-ობა-ც. ამ ზმნებს შეეწყოფა ბრუნვაუცვლელი პირმიმართი აქტანტები. აკ. შანიძის მიხედვით ეს ის ზმნებია, რომლებსაც ავტორი აერთიანებს II და IV უღლების ტიპებში, ანუ დინამიკური ვნებითი. მაგ.: ვთბები, ვიზრდები, ვემალები, ვწითლდები და სხვა. სტატიკური ვნებითი. მაგ.: კიდია – ეკიდება, ვწერივარ – ვეწერები და სხვა. საშუალ-ვნებითი. მაგ.: ვდგავარ – ვიდგები, ზის – იჯდება და სხვა.

II ტიპში ერთიანდება ყველა ის ზმნა, რომელიც აწმყოს მწკრივში (მყოფადშიც) მთავრდება თემის ნიშნებზე: –ავ, –ამ, ებ, –ობ, –ი, –ოფ, –ემ ან საერთოდ თანხმოვანზე. აკ. შანიძის მიხედვით I და IV ტიპის უღლების ზმნები, ანუ მოქმედებითი და საშუალო-მოქმედებითი. მაგ. ვაშენებ, ვხატავ, ვაწყობ, ვცცემ, ვაბამ, ვთლი, ვწერ, ვტირი, ვმღერი და სხვა.

აღნიშნულ სისტემებში, ცხადია, გამოიყოფა ქვეჯგუფებიც, რომლებიც ქართული ზმნის ბუნებიდან გამომდინარე გარკვეულ სემანტიკურ ჯგუფებად

გაერთიანდება ან ფორმის წარმოების თვალსაზრისით დაიყოფა, მაგრამ ტიპებს შორის აღრევა არ მოხდება. არ იქნება ისეთი შემთხვევა, როდესაც –ები/-ება ყალიბის ზმნა ბრუნვაცვალებად პირმიმართ აქტანტებს შეიწყობს, ან პირიქით.

წარმოვადგენთ I და II ტიპის ზმნების რამდენიმე მაგალითს:

I ტიპი	II ტიპი
(ზმნები მთავრდება –ები/ება-ზე)	—
I სერიის მწკრივები:	
მე ვ-იზრდ-ებ-ი	მე ვ-ცხოვრობ
ბავშვ-ი იზრდ-ებ-ა	ქალ-ი ცხოვრობ-ს
ბავშვ-ი იზრდ-ებ-ოდ-ა	ქალ-ი ცხოვრობ-დ-ა
ბავშვ-ი გა-იზრდ-ებ-ა	ქალ-ი ი-ცხოვრებ-ს
II სერიის მწკრივები:	
მე გა-ვ-იზარდ-ე	ქალ-მა ი-ცხოვრ-ა
ბავშვ-ი გა-იზარდ-ა	ქალ-მა უნდა იცხოვრო-ს
I სერიის მწკრივები:	
მე ვ-ეფერ-ებ-ი კატა-ს	მე ვ-ხატავ სურათ-ს
ეთერ-ი ეფერ-ებ-ა კატა-ს	ბიჭ-ი ხატავ-ს სურათ-ს
ეთერ-ი ეფერ-ებ-ოდ-ა კატა-ს	ბიჭ-ი ხატავ-დ-ა სურათ-ს
ეთერ-ი მო-ეფერ-ებ-ა კატა-ს	ბიჭ-ი და-ხატავ-ს სურათ-ს
II სერიის მწკრივები:	
მე მო-ვ-ეფერ-ე კატა-ს	მე და-ვ-ხატ-ე სურათ-ი
ეთერ-ი მო-ეფერ-ა კატა-ს	ბიჭ-მა და-ხატ-ა სურათ-ი
ეთერ-ი უნდა მო-ეფერო-ს კატა-ს	ბიჭ-მა უნდა და-ხატო-ს სურათ-ი

წარმოვადგენთ სქემებს სამივე სერიისთვის

I ტიპი					II ტიპი			
I სერია								
S	V	O _{ორ.}	(O _{ორ.})	S	V	O _{პირ.}	O _{ორ.}	
სახ.	სუბ. წ.	მიც.	მიც.	სახ.	სუბ. წ.	მიც.	მიც.	
II სერია								
S	V	O _{ორ.}	(O _{ორ.})	S	V	O _{პირ.}	O _{ორ.}	
სახ.		მიც.	მიც.	მოთხ.	სუბ. წ.	სახ.	მიც.	
III სერია								
S	V	O _{ორ.}	(O _{ორ.})	S	V	O _{პირ.}	O _{ორ.}	
სახ.		მიც.	X	მიც.	ობ. წ.	სახ.	X	

3.1. სტრუქტურა-მექანიზმები, რომლებიც ზმნის ფორმების მიხედვით იქმნება, ფაქტიურად არის მარტივი, გაუფრცობელი წინადადებები, ე.ი. ზმნა, თავისი პირმიმართი აქტანტებით. აქედან გამომდინარე, სტრუქტურა მექანიზმი გადის მორფოლოგიის სფეროდან და სინტაქსს უკავშირდება. ეს არის, ჩვენი აზრით, კლასიკური შემთხვევა მორფოსინტაქსისა, როდესაც სინტაქსი მთლიანად ეყრდნობა მორფოლოგიური კატეგორების მექანიზმს ან პირიქით, სინტაქსის მექანიზმი განსაზღვრავს გარკვეულ მორფემათა გამოვლინებას. ასე თუ ისე, აღნიშნული სტრუქტურა-მექანიზმი არც მორფოლოგიას განეკუთვნება და არც სინტაქსს, ამიტომ შემოგვაქვს შუალედური დონისათვის, ჩვენი აზრით, მისაღები ერთეული – ძირითადი და არაძირითადი პირი.

პირი, რომელიც ასრულებს ზმნით გამოხატულ მოქმედებას (შეიძლება განცდას და სხვა) და ზმნა მის

მიხედვით იუღლება (ანუ იცვლება პირების მიხედვით), ძირითად პირს ვუწოდებთ, ხოლო ყველა დანარჩენ პირს, რომელიც წარმოდგენილი იქნება ზმნის ფორმაში – არაძირითად პირს.

ამრიგად, ზმნაში შეიძლება იყოს ერთი ძირითადი პირი, ანუ ერთპირიანი ზმნები; ან ერთი ძირითადი და ერთი არაძირითადი, ანუ ორპირიანი ზმნები; ან ერთი ძირითადი და ორი არაძირითადი, ანუ სამპირიანი ზმნები. ყველა ეს შემთხვევა იმის მიხედვით, თუ როგორი წყობისაა ზმნა, გარკვეულ სტრუქტურა-მექანიზმებს შექმნის. განვიხილოთ ყველა შემთხვევა:

- ერთპირიანი ზმნა, ანუ ზმნას აქვს მხოლოდ ძირითადი პირი, ზმნა კი სუბიექტური წყობისაა, სქემატურად ასეთ სახეს მიიღებს:

მაგ.

ძირ. პირ.	სუბიექტ. წყობა
სახ. ბრ.	V

კაც-ი

არი-ს

ყვავილ-ი

ყვავი-ს

სახლ-ი

ჩან-ს

და სხვა.

როგორც ვნახეთ I სერიის ფორმებთან (ე.ი. აწმყოს წრე და მყოფადის წრე) ცვლადი სისტემის აქტანტებიც იგივე ბრუნვებში წარმოგვიდგება, რომელშიც არაცვლადი სისტემის. ამიტომ ამ ეტაპზე ისინი არ გვაძლევენ განსხვავებულ სქემებს.

- ორპირიანი ზმნა, ე.ი. ერთი პირი იქნება ძირითადი, ხოლო მეორე არაძირითადი. ზმნა სუბიექტური წყობისაა. ასეთი სურათი წარმოგვიდგება: ძირითადი

პირი სახელობით ბრუნვაში, ხოლო არაპირითადი – მიცემითში.

სქემა I

პირ. პირ.	სუბ. წყობა	არაპირ. პირი
სახ. ბრ.	V	მიც. ბრ.
მე	ვიცნობ	ღევან-ს
შენ	იცნობ	ღევან-ს
ის	იცნობ-ს	ღევან-ს
კაც-ი	იცნობ-ს	ღევან-ს
ქალ-ი	წერს	წერილ-ს
ნანა	აშენებ-ს	სახლს-ს
მე	ველაპარაკები	ნინო-ს
ნანა	ეჯიბრება	ნუცა-ს

ორპირიანი ზმნის სქემა, ცხადია, პირველ სქემა-საც გულისხმობს. იგივე ვითარება გვექნება, თუ ზმნა-ში კიდევ ერთი არაპირითადი პირი იქნება, ანუ ზმნა იქნება სამპირიანი, ასეთ შემთხვევაში მეორე არაპირითადი პირიც მიცემითი ბრუნვით წარმოგვიდგება. მაგ. ელენე ეთამაშება ბურთ-ს ნუნუ-ს. ყველა ეს შემთხვევა მოცემულ სქემაში ერთიანდება. მას აღვნიშნავთ პირველი ნომრით.

ახლა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც ზმნა ობიექტური წყობისაა. ასეთი ზმნები ყოველთვის ორპირიანია, ყოველ შემთხვევაში ორი პირის ნიშანია წარმოდგენილი (პოტენციურად) ზმნაში, მაგრამ შეიძლება ერთი პირი დაიკარგოს, ან ნიშანი დაიკარგოს (ფონეტიკური მიზეზით). ყოველივე ამას არა აქვს მნიშვნელობა. სტრუქტურა-მექანიზმი იქნება ასეთი: ძირითადი პირი მიცემით ბრუნვაში, ხოლო არაპირითადი

პირი სახელობით ბრუნვაში. სქემა ასეთ სახეს მიიღებს.

სქემა II

პირ. პირ.	ობ. წყობა	არაპირ. პირი
მიც. ბრ.	V	სახ. ბრ.
მე	მ-ყავ-ს	შვილ-ი
შენ	გ-ყავ-ს	შვილ-ი
მას	ჰ-ყავ-ს	შვილ-ი
ეთერ-ს	ჰ-ყავ-ს	შვილ-ი
თამარ-ს	Øაქვ-ს	ფულ-ი
თინა-ს	Øუნდ-ა	ჩაი-Ø
ლევან-ს	Øუყვარ-ს	ელენე-Ø
ნიკო-ს	Øუყვარ-ს	თამარ-ი
მე	მ-ში-ა	X
შენ	გ-ში-ა	X
მას	Ø-ში-ა	X
ნინო-ს	ს-ძინავ-ს	X
ლევან-ს	ს-ცივ-ა	X და სხვა.

როგორც ვნახეთ სხვაგვარი სქემები I სერიის ზმნის ფორმებთან არ არსებობს. რაც შეეხება მეორე სერიის ზმნებს, აქ განსხვავებული შემთხვევები გვაქვს. I ტიპის ზმნები არაფერს არ შეიცვლიან, ხოლო მეორე სისტემის ზმნები სხვა სქემას გვიჩვენებენ. ძირითადი პირი იქნება მოთხრობით ბრუნვაში, არაძირითადი პირი (პირდაპირი) – სახელობით ბრუნვაში, ხოლო არაძირითადი პირი (ირიბი) – მიცემით ბრუნვაში. იმის მიხედვით, თუ რა კომბინაცია გვაქვს, ფორმულა განსაზღვრავს მათ ფორმებს.

სქემა III

ძირ. პირ.	სუბ. წყობა	არაძირ. პირი (პირდ. O)	არაძირ. პირი (ირიბი O)
მოთხ. ბრ.	V	სახ. ბრ.	მიც. ბრ.

მე	დავწერე	წერილ-ი	×
შენ	დაწერე	წერილ-ი	×
მან	დაწერ-ა	წერილ-ი	×
ნიკომ	მიწერ-ა	წერილ-ი	დედა-ს
ვანო-მ	ააშენ-ა	სახლ-ი	×
ნანა-მ	იმღერ-ა	ჰიმნ-ი	
თინა-მ	იმღერ-ა	×	
თამარ-მა	იტირ-ა	×	
კაც-მა	იცხოვრ-ა	×	
პროფესორ-მა	უხელმძღვა- ნელ-ა	×	ნანას

და
სხვა

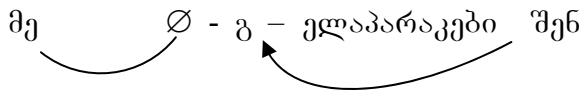
რაც შეეხება მესამე სერიას, ყველაფერი გარკვეულია. თუ ზმნა არის სუბიექტური წყობის, პირველ სქემას წაჰყვება. თუ ზმნა ობიექტური წყობისაა – მეორე სქემას. II ტიპის ზმნები მესამე სერიაში მხოლოდ მესამე სქემის მიხედვით იუღლება, ხოლო I ტიპის ზმნები – I სქემის მიხედვით.

ამრიგად, აღნიშნული სამი სტრუქტურა-მექანიზმი უდევს საფუძვლად წინადადებების აგებას ქართულში.

4.1. ჩვენ განვიხილეთ ისეთი შემთხვევები, როდესაც ძირითადი პირი იცვლებოდა პირების მიხედვით, ხოლო არაძირითადი პირი მესამე პირში იყო წარმოდგენილი და არ იცვლებოდა. ასეთ შემთხვევაში

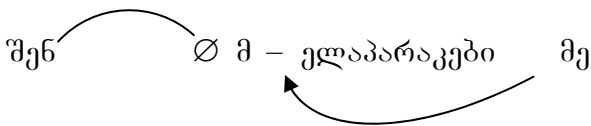
მესამე არაძირითადი პირი უმთავრესად უსულო საგანია. რა სურათი გვექნება, თუ არაძირითადი პირი ადამიანია და ის I ან II პირშია წარმოდგენილი. განვიხილოთ ეს შემთხვევები.

კომბინაცია: ძირითადი პირი I პირშია – არაძირითადი II პირში

ზმნაში წარმოდგენილია არაძირითადი პირის (ანუ ირიბი ობიექტის) ნიშანი, ნაცვლად იმისა, რომ მოცემული ყოფილიყო ძირითადი პირის ნიშანი ვ-სუფიქსი. ასეთ შემთხვევაში I პირის ნიშანი არასდროს არ ყოფილა ზმნაში, რადგან იგი გაჩენისთანავე იკარგება, ანუ სიმულტანური პროცესია. ამიტომ ის ∅ ალომორფს უტოლდება, რაც აღნიშნული იყო სუბიექტური პირის ნიშნების ცხრილში (I სუბიექტური პირი ∅ ალომორფით).

კომბინაცია: ძირითადი პირი II პირში – არაძირითადი პირი I პირშია.

როგორც ვხედავთ, აქაც ზმნაში არაძირითადი პირის (ანუ ირიბი ობიექტის) ნიშანია მოცემული, რადგან მეორე S პირის ნიშანი ყოველთვის იკარგება. აღნიშნული კომბინაციები ასე წარმოგვიდგება. მაგ.:

მე	გ-იხატავ	შენ	სურათს
შენ	მ-იხატავ	მე	სურათს
მე	გ-იკერავ	შენ	კაბას

შენ	მ-იკერავ	მე	კაბას
მე	გ-ეთამაშები	შენ	
შენ	მ-ეთამაშები	მე	
მე	გ-აღვიძებ	შენ	
შენ	მ-აღვიძებ	მე	და ა.შ.

ვფიქრობთ, რომ ჩვენ მიერ წარმოდგენილი სქემები გაუადვილებს ქართული ენის შემსწავლელთ სწორად ააგონ მარტივი წინადადებები.

Resume

The main for studying Georgian language is to analyze and learn the verb well. There are two main groups for verbs in Georgian language:

- 1 . The first group, when the actants don't change forms of case according to the series;
2. The second group, when the actants change the forms of the case according to the series.

We call unchangeable for the first type and changeable for the second type.

Here are given the scheme of these types:

I type				II type			
I series							
S	V	O _{ind.}	(O _{ind.})	S	V	O _{dr.}	O _{ind.}
nom.c.	sub. w.	dat.c.	dat.c.	nom.c.	sub. w.	dat.c.	dat.c.
II series							
S	V	O _{ind.}	(O _{ind.})	S	V	O _{dr.}	O _{ind.}
nom.c.		dat.c.	dat.c.	erg.c.		nom.c.	dat.c.
III series							
S	V	O _{ind.}	(O _{ind.})	S	V	O _{dr.}	O _{ind.}
nom.c.		dat.c.	X	dat.c.	obj. w.	nom.c.	X

According to the verb some structure-mechineries are formed in Georgian, which is the sphere of morphosyntax. We create the basic and non-basic person. The person according to which the verb is conjugated we call the BASIC person of the verb. A person according to which the verb is not conjugated i. e. according to which the verb doesn't change its form, we call a NON-BASIC person of the verb.

In mono-personal verbs of the subjective version in the Present tense the noun (pronoun) that expresses a basic person is presented in the Nominative. The construction of mono-personal verbs will look like the following:

Basic person	Subjective order
Nomin. case	V
ის	არის
კაც-ი	არი-ს
ყვავილ-ი	ყვავი-ს
სახლ-ი	ჩან-ს

When a bi-personal verb is in the present tense, the subjective order, noun (pronoun) that expresses the basic person is in the Nominative case and the non-basic person is in the Dative:

Basic person	Subjective order	Non-basic person
Nomin. case	V	Dative case
მე	ვიცნობ	ლევან-ს
შენ	იცნობ	ლევან-ს
ის	იცნობ-ს	ლევან-ს
კაც-ი	იცნობ-ს	ლევან-ს
ქალ-ი	წერს	წერილ-ს
ნანა	აშენებ-ს	სახლს-ს
მე	ველაპარაკები	ნინო-ს
ნანა	ეჯიბრება	ნუცა-ს

When a verb of the objective order is in the Present tense, the basic person stands in the Dative case and the Non-basic person in the Nominative:

Basic person	Objective order	Non-basic person
Dative case	V	Nomin. case
მე	მ-ყავ-ს	შვილ-ი
შენ	გ-ყავ-ს	შვილ-ი
მას	პ-ყავ-ს	შვილ-ი
ეთერ-ს	პ-ყავ-ს	შვილ-ი
თამარ-ს	Ø-ქვ-ს	ფულ-ი
თინა-ს	Ø-უნდ-ა	ჩაი-Ø
ლევან-ს	Ø-უყვარ-ს	ელენე-Ø
ნიკო-ს	Ø-უყვარ-ს	თამარ-ი
მე	მ-ში-ა	X
შენ	გ-ში-ა	X
მას	Ø-ში-ა	X
ნინო-ს	ს-ძინავ-ს	X
ლევან-ს	ს-ცივ-ა	X და სხვა.

When a verb of the II type is in the Past Perfect tense the basic person stands in the Ergative case and the non-basic person in the Nominative case and the second non-basic person in the Dative case

Basic person	Subjective order	Non-basic person (O_{dir.})	Non-basic person (O_{ind.})
Ergative case	V	Nomin. case	Dative case
მე	დავწერე	წერილ-ი	X
შენ	დაწერე	წერილ-ი	X
მან	დაწერ-ა	წერილ-ი	X
ნიკომ	მიწერ-ა	წერილ-ი	დედა-ს
ვანო-მ	ააშენ-ა	სახლ-ი	X
ნანა-მ	იმღერ-ა	ჰიმნ-ი	
თინა-მ	იმღერ-ა	X	
თამარ-მა	იტირ-ა	X	
კაც-მა	იცხოვრ-ა	X	
პროფესორ-მა	უხელმძღვანელ-ა	X	ნანას

ლიტერატურა

1. თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბ., 2003.
2. დ. მელიქიშვილი, ქართული ზმნის უღლების სისტემა, 2001.
3. ი. მელიქიშვილი, ვნებითი გვარი და თავისუფალ სიტყვათა რიგი როგორც აქტანტების ტოპიკალიზაციის ალტერნატივები, ინფორმაციის სტრუქტურირება, თბ., 2009.
4. რ. ნათაძე, ფსიქოლოგიის მოკლე კურსი, თბ., 1989.
5. ფერნანდ დე სოსიერი, ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი, თბ., 2002.
6. დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, ტ. III-IV. თბ., 1964.
7. ა. შანიძე, თხზულებანი, III, თბ., 1980.
8. არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., 1950.
9. არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1968.
10. ბ. ჯორბენაძე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბ., 1975.
11. Л. Блумфилд, «Язык», М., 1968.
12. Бодуэн де Куртэнэ, Избранные Труды по Общему Языкознанию, М., 1963.
13. Dee Ann Noliski, Aspect and Georgian Medial Verbs, Tbilisi, 2000.
14. E. Sapir, Language and Environment “American Anthropologist”, 1912.

15. R.L. Trask, *Language, the Basic*, Routledge, London and New York, 2004.
16. Н.С. Трубецкой, *Избранные Труды по Филологии*, М., 1987.
17. Б.Л. Уорф. *Отношение норм поведения и мышления к языку*, *Новое в Лингвистике*, М., 1960.

ს ა რ ჩ ე ზ ი

ხმოვანთა რედუქცია სვანურში

შესავალი	3
ხმოვანთა რედუქცია, როგორც არააბლაუტური ბგერათმონაცვლეობა	4
ხმოვანთა რედუქციის სახეები სვანურში	6
ა/ჲ/, ე, ი და ჳ ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად სამ- ან ოთხმარცვლიანი სიტყვების მსუბუქ ბირთვში	17
ო/ჲ/ და უ/ჲ/ ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვების მსუბუქ ბირთვში	37
ა/ჲ/, ე, ი და ჳ ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვების მძიმე ბირთვში	47
ო/ჲ/ და უ/ჲ/ ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვების მძიმე ბირთვში	66
ხმოვანთა რედუქციის სქემები მსუბუქ და მძიმე ბირთვში პოტენციურად სამ- და ოთხმარცვლიანი სიტყვების მიხედვით	75
თანხმოვანთა მიმდევრობა CsC, როგორც სონორული კომპლექსი სვანურში	77
ხმოვანთა რედუქცია პოტენციურად ხუთმარცვლიან სიტყვებში	80
მორფოლოგიური შეზღუდვები, რომლებიც ცვლიან რედუქციის ფონოლოგიურ სქემას	94
დასკენითი დებულებანი	109
Die Vokal Reduktion in der swanischen Sprache	111
ლიტერატურა	124

ქართულის, როგორც მეორე ენის, სწავლება შესავალი	128
როგორ ვასწავლოთ ქართული წერა-კითხვა არაქართველებს	148
როგორ ვასწავლოთ სახელთა ბრუნება არაქართველებს	152
თანდებულიანი ბრუნვები	164
მიმართვა	167
როგორ ვასწავლოთ ქართული ზმნა არაქართველებს	168
Resume	183
ლიტერატურა	186

დაიბეჭდა საქართველოს ეროვნული მეცნიერებათა
აკადემიის სტამბაში